

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΕΝΙΑΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2017-2018

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΗΣ ΜΑΡΙΑΣ Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ
Α.Μ.: 7340011517012

Η ιδέα της ιδιοκτησίας επί του εαυτού:
μια φιλοσοφική ανασκευή

Επιβλέποντες:

Αναπληρωτής Καθηγητής Φίλιππος Βασιλόγιαννης (επιβλέπων)
Επίκουρος Καθηγητής Βασίλειος Βουτσάκης
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Ελένη Ρεθυμιωτάκη

Αθήνα, 07/12/2018

Copyright © [*Μαρία Κωνσταντοπούλου, 07/12/2018*]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

- *«Όταν θες να μην υποστεί το σώμα σου κάποια αναπηρία, θέλεις κάτι που είναι υπό τον έλεγχό σου ή όχι;*
- *Κάτι που δεν είναι στον έλεγχό μου.*
- *Το αν θα ζήσεις ή θα πεθάνεις, αυτό μήπως είναι υπό τον έλεγχό σου;*
- *Ούτε αυτό είναι.*
- *Επομένως, το σώμα σου δεν είναι δικό σου, μιας και βρίσκεται υπό τον έλεγχο όποιου είναι δυνατότερος από εσένα.*

..... Γιατί εκείνο που δεν είναι στον έλεγχο σου αν θα το αποκτήσεις ή θα το κρατήσεις όποτε το θελήσεις, αυτό δεν είναι κάτι δικό σου, αλλά κάτι ξένο.

.....Ποια πράγματα μάς είναι ξένα; Εκείνα που δεν είναι υπό τον έλεγχό μας αν θα τα έχουμε ή δεν θα τα έχουμε, ή σε ποια μορφή θα είναι, ή πως θα είναι. Ξένο είναι λοιπόν το σώμα μας, ξένα τα μέρη του σώματός μας, ξένη η περιουσία μας.

Αν λοιπόν δεθείς με κάτι ξένο σαν να ήταν δικό σου, τότε θα τιμωρηθείς όπως αξίζει σ' εκείνον που λαχταρά ξένα πράγματα. Αυτός είναι ο δρόμος που οδηγεί στην ελευθερία, αυτός είναι ο δρόμος για να απαλλαγείς απ' τη σκλαβιά .....»

Η ελευθερία, Επίκτητος

*«Τι διάβολον! Βεβαίως σου ανήκουσι
χειρες και πόδες, κεφαλή κι' οπίσθια...
Ο θέλων να γνωρίσει πράγμα ζωντανόν
και να το περιγράψει, ούτος προσπαθεί
να εκδιώξει πρώτον την ψυχή αυτού.
Τότε κρατεί τα μέρη εις την χείρα του,
πλην φευ! ελλείπει ο πνευματικός δεσμός.»*

*«Στον έρωτά μου και το σώμα
και την ψυχή μου ακόμα
θα επρόσφερα θυσίαν.
Πλην σέβομαι του καθενός
την εκκλησίαν.»*

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
I. Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ ΩΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΗΣ ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΚΡΑΤΙΑΣ	5
II. ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ	10
III. ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ ΩΣ ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΑΤΟΜΙΚΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ	13
IV. ΑΡΙΣΤΕΡΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ	21
V. ΣΥΣΤΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ	28
V.I. ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ	33
1. GERALD ALLAN COHEN	33
2. GEORGE G. BRENKERT	41
V.II. Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ORIGINAL FREEDOM ΩΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ	49
V.III. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΑΙΝΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΚΑΝΤΙΑΝΗ ΑΡΧΗ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΩΣ ΣΚΟΠΟΥ.....	55
IX. ΚΑΝΤΙΑΝΗ ΑΝΤΙΚΡΟΥΣΗ Η ΚΑΝΤΙΑΝΗ ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ;.....	58
X. ΤΟ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΣΩΜΑ ΚΑΙ ΟΙ ΒΙΟΗΘΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ	66
ΕΠΙΛΟΓΟΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	77
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	81

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ένα από τα επίκαιρα ζητήματα που αναδύονται στην κατ' εξοχήν εποχή της ελεύθερης ανταγωνιστικής αγοράς είναι η τρομακτική επέκταση της εμπορευματοποίησης όλο και περισσότερων αγαθών, τα οποία σε παλαιότερες εποχές και οικονομίες δεν αποτελούσαν μέρος οικονομικών συναλλαγών, καθοριζόμενα από

κανόνες προσφοράς και ζήτησης. Το φιλοσοφικό και πολιτικό ρεύμα της ελευθεριοκρατίας, τάσσεται υπέρ της εγγενούς αξίας της ελεύθερης αγοράς και του καπιταλισμού, συνδέοντάς τα με την ιδέα της ιδιοκτησίας επί εαυτού ως δικαιολογητικού τους λόγου.

Αιτία για την επιθυμία ενασχόλησης με το θέμα της ιδιοκτησίας επί του εαυτού αποτέλεσαν βιοηθικές ανησυχίες σχετικά με την υπόσταση και τη χρήση του ανθρώπινου σώματος, και, μάλιστα, η αμφισβήτηση κάποιων φεμινιστικών προταγμάτων του τρίτου κύματος περί αυτοδιάθεσής του γυναικείου σώματος. Η πορεία, όμως, της εργασίας θα ακολουθήσει, κυρίως, αμιγώς φιλοσοφικά επιχειρήματα σχετικά με την ανασκευαζόμενη - επί της παρούσας - ιδέα της ιδιοκτησίας επί του εαυτού. Σκοπός της εν λόγω συγγραφής είναι να αναδειχθούν τα προβληματικά στοιχεία της ιδέας της ιδιοκτησίας επί εαυτού, είτε λόγω έλλειψης θεμελιωτικών λόγων, είτε λόγω των ηθικά απαράδεκτων για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια συνεπειών της σε βιοηθικά ζητήματα.

Αρχικά, θα παρουσιαστεί, εκτενώς, η θεωρία της δεξιάς ελευθεριοκρατίας, όπως αυτή εκφράζεται καλύτερα μέσα από την νοζικιανή, και η σύνδεσή της με την πρωταρχική αξία της ιδέας της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, η οποία αντανακλά στην καντιανή αρχή αντιμετώπισής μας ως αυτοσκοπών.

Εν συνεχεία, θα εκτεθεί το θεμέλιο της ιδιοκτησίας επί εαυτού, όπως αυτό εντοπίζεται στην εργασιακή θεωρία του πρωτοπόρου ελευθεριοκράτη John Locke, και αποτελεί δικαιολογητικό λόγο του θεσμού της ατομικής ιδιοκτησίας. Ακολούθως, θα παρουσιαστούν οι θέσεις της αριστερής ελευθεριοκρατίας, με έμφαση στην εύλογη, αλλά μάταιη, προσπάθειά της να συμβιβάσει την ιδέα της ιδιοκτησίας επί εαυτού με την ισότητα. Θα αναδειχθεί, έτσι, η αναγκαιότητα απόρριψης της ιδιοκτησίας επί εαυτού, καθώς αδυνατώντας να συμπεριλάβει την ισότητα, καταλήγει να απωθεί και την ελευθερία.

Σε αμέσως επόμενο στάδιο, η έκθεση από τον Robert. S. Taylor των συγκεκριμένων συστατικών δικαιωμάτων της ιδιοκτησίας επί εαυτού, θα συνεισφέρει στην ανάδειξη της ανεπάρκειας των ελευθεριοκρατικών επιχειρημάτων για το ανομιμοποίητο των φιλελεύθερων φορολογικών αναδιανομών. Καθώς, όμως, το απαράδεκτο της φιλελεύθερης φορολογίας αποτελεί σύμφωνα με τον Nozick αναγκαία συνέπεια της αναγνώρισης δικαιωμάτων ιδιοκτησίας επί εαυτού, η αμφισβήτηση για το απαράδεκτο

των αναδιανομών, θα κλονίσει, κατά συνέπεια, και την ισχύ της ελευθεριοκρατικής ιδιοκτησίας επί εαυτού.

Ως προς την συλλογιστική κατά της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, αυτή θα βασιστεί, κυρίως, σε επιχειρήματα των Gerald Allan Cohen, George G. Brenkert και Daniel Attas και σαφώς στην καντιανή θεωρία που είναι η βασική με την οποία θα συνταχθούμε, παρά τις προσπάθειες του Robert. S. Taylor να την συμβιβάσει με την ιδιοκτησία επί εαυτού. Καταρχάς, η οπτική του Cohen, ο οποίος αποδέχεται μια περιορισμένη έννοια της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, επιλέγεται για να καταδειχθεί η ανεπάρκεια της ελευθεριοκρατικής θεωρίας να δικαιολογήσει το απαράδεκτο της δουλείας εν γένει, και να διασφαλίσει τη δυνατότητα αυτοπροσδιορισμού των ατόμων, λόγω λανθασμένης αντίληψης της ελευθερίας. Τα ανωτέρω θα αναδυθούν μέσα από τα εξής τρία εκτιθέμενα επιχειρήματα του Cohen: 1) Το επιχείρημα που καταδεικνύει την ανεπάρκεια του νοζικιανού επιχειρήματος για το ανομιμοποίητο των φορολογικών αναδιανομών, στο οποίο ο Nozick καταλήγει μέσα από την απαράδεκτη διάκριση συμβατικής και μη συμβατικής δουλείας, 2) το επιχείρημα που επιβεβαιώνει την ανεξαρτησία της αυτονομίας και της ιδιοκτησίας επί εαυτού, καθώς και την συχνή υποταγή της πρώτης για χάρη της πρωταξίας – για τους ελευθεριοκράτες – της δεύτερης, 3) το επιχείρημα που θα συνεισφέρει στην σταδιακή ανάδειξη της ασυμβατότητας της ιδιοκτησίας επί εαυτού με την καντιανή αρχή, στην οποία θα καταλήξουμε συμπερασματικά.

Ακολούθως, η προσέγγιση του Brenkert επιλέγεται λόγω της επιχειρηματολογίας του υπέρ της ολικής απόρριψης της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, τόσο της ελευθεριοκρατικής full thesis, όσο και της προσέγγισης του Cohen που αποδέχεται την έννοια (concept). Ειδικότερα, κάποιοι αντιφατικοί ισχυρισμοί του Cohen, οδηγούν τον Brenkert να επισημαίνει την ανάγκη θεώρησης του επιχειρήματος του Cohen κατά της ελευθεριοκρατικής δικαιωματικής σύλληψης της ελευθερίας, ως κανονιστικού επιχειρήματος κατά της ιδιοκτησίας επί εαυτού εν γένει. Για τον Brenkert, συγκεκριμένα, δεν απαιτείται η έννοια της ιδιοκτησίας επί εαυτού, καθώς το δικαίωμα ελέγχου επί του σώματος και των δυνάμεών μας είναι κοινωνικοπολιτικό και δεν χρειάζεται να θεμελιωθεί επ' αυτής.

Κατόπιν της αμφισβήτησης του Brenkert θα παρουσιαστεί η πιο ενεργητική προσέγγιση του Attas, ο οποίος εξετάζει το ενδεχόμενο μια άλλης έννοιας, ικανής να

δικαιολογήσει το δικαίωμα ελέγχου επί του σώματος και των δυνάμεων, δικαίωμα το οποίο ενσωματώνουν στην θεωρία τους, τόσο οι ελευθεριοκράτες, όσο και οι Brenkert και Cohen. Πρόκειται για την έννοια της original freedom, η οποία μη επιτρέποντας την μεταβίβαση του εν λόγω δικαιώματος ελέγχου, σέβεται την υποκειμενικότητά μας και μας αντιμετωπίζει ως πρόσωπα, και άρα ως αυτοσκοπούς, συμβαδίζοντας έτσι με την καντιανή αρχή που θα υπερασπιστούμε, εν συνεχεία.

Ακολούθως, θα αναδειχθεί ο προβληματισμός για την τυχόν σύνδεση της ιδιοκτησίας επί εαυτού με τις καντιανές αρχές. Τόσο οι θέσεις του ίδιου του Kant, όσο και η διαφορετική έννοια της συναίνεσης στην ιδιοκτησία επί του εαυτού και στην καντιανή αρχή, θα συνεισφέρουν στην κατάδειξη της ασυμβατότητάς τους. Παράλληλα, όμως, θα διατυπωθούν και επιχειρήματα του Taylor, σύμφωνα με τα οποία είναι δυνατή η καντιανή υπεράσπιση της ιδιοκτησίας επί εαυτού με βάση τόσο τους τρεις τύπους της κατηγορικής προσταγής, όσο και τα καθήκοντα προς εαυτόν.

Τέλος, η έκθεση βιοηθικών ζητημάτων, κυρίως αναφορικά με την χρήση του ανθρώπινου σώματος, θα καταδεικνύει την ασυμβατότητα της ιδιοκτησίας επί εαυτού με την καντιανή θεωρία, η οποία είναι η καταλληλότερη για να τα επιλύσει, καθώς θεωρεί ηθικά απαράδεκτες κάποιες πρακτικές που επιτρέπει, ανενδοίαστα, η πρώτη. Καταληκτικά, θα αποδειχθεί ότι η νοζικιανή θεωρία δεν καταφέρνει να συναγάγει την ΙΕΕ από την καντιανή αρχή αντιμετώπισης ως σκοπού.

I. Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ ΩΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΗΣ ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΚΡΑΤΙΑΣ

Στο παρόν κεφάλαιο θα παρουσιαστούν οι θέσεις της δεξιάς ελευθεριοκρατίας, και η σύνδεσή της με την πρωταξία της ιδέας της ιδιοκτησίας επί εαυτού, καθώς και ηθική δικαιολόγηση και αντανάκλαση της τελευταίας, μέσα από την θεωρία του Nozick. Θα παρουσιαστεί, επίσης, το βασικό νοζικιανό επιχείρημα, σύμφωνα με το οποίο από την ιδέα της ιδιοκτησίας επί εαυτού συνάγεται το ανομιμοποίητο των φορολογικών αναδιανομών.

Ειδικότερα, η ελευθεριοκρατία είναι το ρεύμα της πολιτικής φιλοσοφίας που στοχεύει στην προάσπιση των ατομικών δικαιωμάτων, τα οποία διασφαλίζουν ατομικές ελευθερίες δράσης και την ατομική ιδιοκτησία. Εστιάζει στην διαδικασία που οδηγεί

στην δικαιοσύνη, όπως γίνεται πρόδηλο στην θεωρία τίτλων του βασικότερου στοχαστή της, Nozick, που θα αναλυθεί κατωτέρω, και όχι στα αποτελέσματά της, όπως για παράδειγμα αν οδηγεί τελικά σε απαράδεκτη ανισότητα, γεγονός που πυροδοτεί δικαιολογημένες κριτικές.

Βασικά της προτάγματα είναι τα εξής: α) το εγγενώς δίκαιο της ελεύθερης αγοράς, σε αντίθεση με συνεπειοκρατικές προσεγγίσεις που της δίνουν εργαλειακό και ενδεχομενικό χαρακτήρα, ήτοι ανάλογα με το κατά πόσο επιτυγχάνει έναν εξωτερικό προς αυτήν σκοπό, όπως π.χ την παραγωγικότητα, β) η απαξία της αναδιανεμητικής φορολόγησης των φιλελεύθερων θεωριών, καθώς συνιστά μορφή εξαναγκασμού και κλοπής παραβιάζοντας ατομικά δικαιώματα¹, γ) το ηθικά ανομιμοποίητο των σύγχρονων κρατών που λόγω πατερναλιστικών κανόνων και νόμων², παραβιάζουν την ελευθερία μας να διαθέτουμε τα πράγματα που κατέχουμε, συμπεριλαμβανομένου του εαυτού, με τον όρο, βέβαια, σεβασμού των αντίστοιχων δικαιωμάτων των άλλων. Μόνο το ελάχιστο κράτος είναι ηθικά δικαιολογημένο, καθώς μοναδικές του λειτουργίες είναι η τήρηση των συμβάσεων, και η προστασία από την βία, την απάτη και την κλοπή.

Ως προς την περίφημη θεωρία τίτλων του Nozick, αποτελεί τον συνδυασμό κριτικής της δικαιοσύνης και της ελευθερίας, όπως αυτή αποκτά υπόσταση για τους ελευθεριοκράτες μέσω της αγοράς. Η θεωρία τίτλων διέπεται αποκλειστικά από αρχές μη διανεμητικής δικαιοσύνης που διέπουν τις κτήσεις, οι οποίες είναι και οι μόνες αρχές δικαιοσύνης για τον Nozick, αν ληφθούν σοβαρά υπόψη τα δικαιώματα των ανθρώπων. Μια δίκαιη διανομή δεν συνίσταται σε ένα καθορισμένο σχήμα, μοτίβο, ήτοι δεν επιτυγχάνεται με συγκεκριμένο τρόπο.³ Ο μόνος τρόπος να προκύψουν δίκαιες διανομές και κατ' επέκταση δίκαιες ιδιοκτησιακές καταστάσεις, είναι να τηρηθούν αυτές οι αρχές, και όχι να

---

¹Αυτό επιβεβαιώνεται ήδη από την πρώτη παράγραφο, Nozick R, *ANARCHY, STATE, AND UTOPIA*, Blackwell, 2010, p. ix: «Τα άτομα έχουν δικαιώματα, και υπάρχουν πράγματα που κανείς άλλος, άτομο ή ομάδα δεν μπορεί να τους κάνει. Τόσο ισχυρά και μεγάλης εμβέλειας είναι αυτά τα δικαιώματα που θέτουν το ερώτημα αν τελικά υπάρχει κάτι που το κράτος και οι αξιωματούχοι του μπορούν να κάνουν»

² Παραδείγματα αποτελούν οι νόμοι κατώτατου μισθού που επεμβαίνουν στην ελευθερία εργοδοτών και εργατών να συνάπτουν συμφωνίες, και οι νόμοι που επιβάλλουν ζώνη ασφαλείας στην οδήγηση, καθώς ως ιδιοκτήτες του εαυτού μας πρέπει να αναλαμβάνουμε εμείς οι ίδιοι τους κινδύνους για τη ζωή μας.

³ Nozick R., *ANARCHY, STATE, AND UTOPIA*, Blackwell, 2010, p. 157 «*The principle of entitlement we have sketched is not patterned*»

επιβληθεί ένα άνωθεν κριτήριο διανεμητικής δικαιοσύνης, όπως για παράδειγμα η αύξηση της ωφέλειας ή η ισότητα στους πόρους⁴. Αυτό που αποκτούμε σε μια ελεύθερη κοινωνία προκύπτει από τις ανταλλαγές μας ως διακριτών προσώπων.⁵

Οι τρεις μη διανεμητικές αρχές που διέπουν την κτήση σε μια απολύτως δίκαιη κοινωνία, με βάση την θεωρία τίτλων είναι οι εξής⁶:

1. Η αρχή που διέπει την πρωταρχική απόκτηση, η οποία ορίζει την διαδικασία της αρχικής ιδιοποίησης ανιδιόκτητων πραγμάτων.
2. Η αρχή που διέπει τις μεταβιβάσεις περιουσιακών αντικειμένων στα οποία υπάρχουν ήδη νομιμοποιημένοι τίτλοι από την τήρηση της προγενέστερης πρώτης αρχής.
3. Η αρχή της επανορθώσεως, η οποία, ως κανονιστική συνέπεια των αρχών 1 και 2, αποκαθιστά την αδικία που προήλθε από παραβιάσεις τους.

Στο σημείο αυτό, επισημαίνεται πως η θεωρία τίτλων είναι ιστορική, ήτοι «αξιολογικά στραμμένη προς το παρελθόν»,⁷ καθώς εξαρτά την δίκαιη διανομή από τον τρόπο προέλευσής της. Αντιθέτως, οι διανεμητικές αρχές είναι πάντα τελολογικές και εξαρτούν τον δίκαιο χαρακτήρα της ιδιοκτησιακής κατάστασης από την πλήρωση διανεμητικών κριτηρίων ανεξάρτητων αρχών δικαιοσύνης, όπως για παράδειγμα της αύξησης της παραγωγικότητας. Αυτό για την νοζικιανή θεωρία θα είχε ως συνέπεια την παραβίαση των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων των ανθρώπων, και γι' αυτό οι διανεμητικές αρχές νοούνται μόνο ως αναδιανεμητικές. Με την παραβίαση των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων, παραβιάζεται και το πρωταρχικό δικαίωμα της ιδιοκτησίας επί εαυτού, η σύνδεση των οποίων θα μας απασχολήσει εν συνεχεία.

Η ιδιοκτησία επί του εαυτού είναι θεμελιώδης φιλοσοφική έννοια της ελευθεριοκρατίας, την οποία πρώτος ο Nozick συνέδεσε αδιάσπαστα με το πολιτικό αυτό ρεύμα, θεωρώντας ως πρωτοπόρο της τον Locke, η προσέγγιση του οποίου θα

---

⁴ Nozick R., *ANARCHY, STATE, AND UTOPIA*, Blackwell, 2010, p. 149 «*There is no central distribution, no person or group entitled to control all the resources, ...*»

⁵ Ο.π. p. 149-150

⁶ Ο.π. p. 151

⁷ Βασιλόγιαννης Φ., *ΠΡΟΣΩΠΑ, ΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ: Ιδιοκτησία και μη διανεμητική δικαιοσύνη*, ΕΥΡΑΣΙΑ, 2015 σ. 100

επεξηγηθεί, αναλυτικά, κατωτέρω. Στις εισαγωγικές αυτές παρατηρήσεις για την ιδέα της ιδιοκτησίας επί εαυτού, πρέπει να αναφερθεί πως αποτελεί το ηθικό θεμέλιο για την ικανότητα των ατόμων να ιδιοποιούνται αντικείμενα και πόρους του εξωτερικού περιβάλλοντος.

Ο Nozick, συνθέτοντας ένα φιλοσοφικό επιχειρήμα με πρώτη προκείμενη την αρχή της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι τίτλοι ιδιοκτησίας, που απορρέουν από την ισχυρότερη αυτή αρχή, δεν αφήνουν περιθώριο σε ακριβοδίκαιες διανομές.⁸ Το επιχειρήμα, όπως εκτίθεται από τον Will Kymlicka στο έργο του «η πολιτική φιλοσοφία της εποχής μας», - του οποίου οι προκείμενες διατρέχουν τις επόμενες σελίδες και αναλύονται ξεχωριστά, - είναι το εξής⁹:

1. Οι άνθρωποι είναι ιδιοκτήτες του εαυτού τους.
2. Ο κόσμος αρχικά δεν αποτελεί ιδιοκτησία κανενός.
3. Είναι δυνατή η ιδιοποίηση εξωτερικών πόρων αν δεν επιδεινώνεται η κατάσταση των άλλων.
4. Επομένως, λόγω των ατομικών ιδιοκτησιών που προκύπτουν, η ελεύθερη αγορά είναι ηθικά επιβεβλημένη.

Εκκινώντας από την πρώτη προκείμενη, θα εκτεθεί σε πρώτο στάδιο η νοζικιανή ηθική δικαιολόγηση της ιδιοκτησίας επί εαυτού, και στο επόμενο κεφάλαιο το λοκιανό θεμέλιό της. Καταρχάς, ο Nozick παρουσιάζει την ιδιοκτησία του εαυτού ως ερμηνεία της καντιανής κατηγορικής προσταγής, ήτοι να αντιμετωπίζονται οι άνθρωποι ως αυτοσκοποί και όχι απλώς ως μέσα.¹⁰ Η ιδιοκτησία επί του εαυτού συνδέεται επίσης, σύμφωνα με τον Nozick, και με το διακριτό των προσώπων, της ικανότητάς μας δηλαδή να πραγματώνουμε εμείς οι ίδιοι το σχέδιο της ζωής μας, σύμφωνα με την αντίληψη που έχουμε για τον εαυτό μας.¹¹ Ειδικότερα, ο Nozick εκκινώντας από την καντιανή αρχή της

---

⁸ Ομοίως, η επιδίωξη από το κράτος οικονομικής ισότητας είναι καταστροφική για μια ελεύθερη κοινωνία, Hayek F. (1899-1992) *The Constitution of Liberty*, University of Chicago, 1960

⁹ Kymlicka W., *Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ*, ΠΟΛΙΣ, 2005, σ. 215

¹⁰ Nozick R., *ANARCHY, STATE, AND UTOPIA*, Blackwell, 2010, p. 30-31, «*side constraints upon action reflect the underlying Kantian principle that individuals are ends and not merely means; they may not be sacrificed or used for the achieving of other ends without their consent. Individuals are inviolable.*»

¹¹ Ο.π., p. 334

αντιμετώπισης των ανθρώπων ως αυτοσκοπών, η οποία μάλιστα είναι και το θεμέλιο της ηθικής ισότητας για τον Kant, θεωρεί αναγκαία την ύπαρξη «μιας θεωρίας δικαιωμάτων»,¹² τα οποία θέτοντας ηθικούς περιορισμούς στις πράξεις, αντανakλούν την διακριτότητα των ατόμων, ως θετική όψη της αυτονομίας.

Οι εν λόγω ηθικοί περιορισμοί απαγορεύουν την μετατροπή των ατόμων σε πόρους για τους άλλους και τη χρήση τους με τρόπους ασύμβατους με το απαραβίαστό τους ως προσώπων, το οποίο αποτελεί την αρνητική όψη της αυτονομίας.¹³ Έτσι, η αξίωσή μας να αντιμετωπιζόμαστε ως αυτοσκοποί συνεπάγεται την αξίωσή μας να γίνονται σεβαστά τα δικαιώματά μας και να μην θυσιάζομαστε για τους σκοπούς των άλλων. Η ιδιοκτησία επί εαυτού προωθεί την ανεξαρτησία μας,¹⁴ καθώς, σε αντίθεση με τον ωφελμισμό, τον φιλελευθερισμό και τον μαρξισμό, δεν προωθεί κάποιον συγκεκριμένο κοινωνικό σκοπό που θα συνεπαγόταν την αντιμετώπιση των ατόμων ως μέσων. Οποιοσδήποτε σκοπός είναι θεμιτός, αρκεί να τίθεται από εμάς ατομικά και να μην παραβιάζει τα φυσικά μας δικαιώματα, με πρωταρχικό της ιδιοκτησίας επί του εαυτού.

Παρά την ταύτισή του με τον Rawls, ως προς την ηθική επιταγή αντιμετώπισης των ανθρώπων ως αυτοσκοπών, για τον Nozick η ιδιοκτησία επί του εαυτού είναι ασύμβατη με την αναδιανεμητική φορολόγηση των πιο ευνοημένων για χάρη των μειονεκτούντων, και αυτό είναι το συμπέρασμα του επιχειρήματός του. Συγκεκριμένα, θεωρεί ότι με αυτόν τον τρόπο το κράτος γίνεται μερικός ιδιοκτήτης του εαυτού σου καθώς επεμβαίνει στον τρόπο με τον οποίο διαθέτεις τα δικαιώματά σου και ασκεί έλεγχο στις πράξεις και την εργασία σου.¹⁵ Όντας ο καθένας ιδιοκτήτης του εαυτού του, είναι και ιδιοκτήτης των χαρισμάτων του, άρα και αυτών που παράγει χάρη σε αυτά. Κανείς δεν μπορεί να μας υποχρεώσει σε πράξεις συνεισφοράς και βοήθειας προς τους αδύναμους, και αυτό συμβαίνει λόγω της αρχής δικαιοσύνης που διέπει τις μεταβιβάσεις, η οποία υπαγορεύει

---

¹² Kymlicka W., *Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ*, ΠΟΛΙΣ, 2005, σ. 205

¹³ Nozick, R. *ANARCHY, STATE, AND UTOPIA*, Blackwell, 2010. p. 32-33

¹⁴ Friedman M., *Capitalism and Freedom*, University of Chicago Press, 1962, p.188 «*Αν ένας άνθρωπος προτιμά εν γνώσει του για το σήμερα να χρησιμοποιεί πόρους του για τη σημερινή του διασκέδαση, επιλέγοντας συνειδητά την ένδεια στα γεράματά του, με ποιο δικαίωμα τον εμποδίζουμε;*», «*.....αλλά έχουμε το δικαίωμα να χρησιμοποιήσουμε τον εξαναγκασμό για να τον εμποδίσουμε να κάνει αυτό που επιλέγει να κάνει;*»

¹⁵ Nozick R., *ANARCHY, STATE, AND UTOPIA*, Blackwell, 2010, p. 172

ελεύθερες συναλλαγές μέσω της σύμπτωσης των δηλώσεων βουλήσεως, χωρίς, μάλιστα, να ενδιαφέρουν τα παραγωγικά αίτια της βούλησης. Ηθικά θα οφείλαμε να αναλάβουμε τέτοια καθήκοντα, τα οποία όμως δεν είναι εξαναγκαστά, μόνο λόγω φιλανθρωπίας θα μπορούσαν να δικαιολογηθούν, και αυτή η διάκριση είναι κομβική για την ιδέα της ιδιοκτησίας επί του εαυτού.¹⁶Συνοψίζοντας το συμπέρασμα του Nozick, μόνο ο απεριόριστος καπιταλισμός σέβεται τα δικαιώματά μας και μας αντιμετωπίζει ως ίσους και ως αυτοσκοπούς, καθώς αναγνωρίζει την ιδιοκτησία επί του εαυτού.

Αντίθετα, σύμφωνα με τον Rawls,¹⁷τα άτομα δεν είναι πλήρως ιδιοκτήτες του εαυτού τους επειδή πολλά χαρακτηριστικά τους, όπως τα ταλέντα, οφείλονται στην τύχη. Κατά την φιλελεύθερη, δηλαδή, οπτική, η δικαιοσύνη υπαγορεύει ότι τα άτομα είναι υπεύθυνα μόνο των επιλογών τους και όχι των περιστάσεών τους, και καθώς δεν τους ανήκουν οι περιστάσεις αυτές, είναι θεμιτό να στηριχθούν αξιώσεις των μειονεκτούντων.

II. ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ

Στο παρόν κεφάλαιο θα εξεταστεί το θεμέλιο της ιδιοκτησίας επί εαυτού, το οποίο εντοπίζεται στην λοκιανή φυσική κατάσταση, καθώς σύμφωνα με τον Nozick, ο Locke είναι εισηγητής της ιδιοκτησίας επί του εαυτού και η πολιτική θεωρία της ελευθεριοκρατίας βασίζεται στα λοκιανά φυσικά δικαιώματα.

Ειδικότερα, στη φυσική κατάσταση, τα άτομα αντιμετωπίζονται ως απολύτως ελεύθερα να δράσουν και να διαθέσουν την ιδιοκτησία τους και τον εαυτό τους χωρίς εξωτερικούς εξαναγκασμούς, καθώς και να υπερασπιστούν τους εαυτούς τους από προσβολές των δικαιωμάτων τους.¹⁸Πρόκειται για μια κατάσταση απόλυτης ελευθερίας και ισότητας¹⁹ όχι όμως και «ασυδοσίας», καθώς ο άνθρωπος σε αυτήν την κατάσταση «δεν έχει εντούτοις την ελευθερία να καταστρέψει τον εαυτό του ή οποιοδήποτε άλλο πλάσμα...»²⁰

---

¹⁶ Ο.π. p. 265-268

¹⁷ Rawls J. *ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ*, ΠΟΛΙΣ, 2010

¹⁸ Nozick R., *ANARCHY, STATE, AND UTOPIA*, Blackwell, 2010, p. 10

¹⁹ Locke J., *ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΠΕΡΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ*, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, 2018, σ. 93, «ομοειδή και ισάξια όντα»

²⁰ Ο.π., σ. 94

Από την ερμηνεία της φυσικής κατάστασης, όπως εκτίθεται στην δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως του Locke, προκύπτει η εξής λίστα των δικαιωμάτων που έχουμε εκ φύσεως από τη γέννησή μας: α) το απόλυτο δικαίωμα/ελευθερία διάθεσης του εαυτού και των πραγμάτων, β) το δικαίωμα/ελευθερία από επιθετική συμπεριφορά και εξαναγκασμό, γ) το δικαίωμα για τιμωρία αυτών που παραβιάζουν τα φυσικά δικαιώματα (αυτοδικία).²¹ Η ιδιοκτησία επί εαυτού, επομένως, φαίνεται να προϋποτίθεται για την ισχύ ήδη του πρώτου από τα εν λόγω δικαιώματα, ήτοι της ελευθερίας διάθεσης του εαυτού. Συνοψίζοντας, από την γέννησή μας, έχουμε «αποκλειστικά, προπολιτικά και απόλυτα δικαιώματα», τα οποία «δεν υπόκεινται σε σταθμίσεις ούτε σε περιορισμούς χωρίς την συναίνεση του προσώπου».²²

Το δικαίωμα στον εαυτό, έχοντας δύο όψεις, τόσο την κτήση του από το υποκείμενο/κτήτορα, όσο και την ελευθερία διάθεσής του από αυτόν είναι το πρωταρχικό και ισχυρότερο, καθώς από αυτό απορρέουν όλα τα υπόλοιπα, συμπεριλαμβανομένης τη ιδιοκτησίας επί των πραγμάτων, η σύνδεση με την οποία θα εξετασθεί κατωτέρω. Έτσι, δεν θα υπήρχε ως δικαίωμα η ελευθερία από εξαναγκασμό και επιθετικότητα, αν αυτές οι πρακτικές δεν παραβίαζαν το δικαίωμα διάθεσης του εαυτού μόνο κατά βούληση του φορέα του. Ομοίως, το δικαίωμα τιμωρίας των παραβατών του φυσικού νόμου, έχει νόημα μόνο στο βαθμό που εξασφαλίζει την πραγματική προστασία της αυτοκτησίας.

Ενώ για τον Locke, η ηθική υποχρέωση σεβασμού των δικαιωμάτων των άλλων απορρέει από το ότι όλοι είμαστε στην ιδιοκτησία του θεού ως «παντοδύναμου και πάνσοφου Δημιουργού» μας, για τον Nozick τα δικαιώματα καθ' εαυτά είναι ο δεοντολογικός πυρήνας των καθηκόντων μας, ακριβώς αντίστροφα από την καθηκοντολογική προτεραιότητα του Καντ.

Για τον Nozick, η ιδιοκτησία επί του εαυτού, προστατεύει τα άτομα από αθέμιτες δράσεις των άλλων, γεγονός που θα τους εμπόδιζε να αυτοπραγματωθούν και να βιώσουν μια ζωή με νόημα. Το ότι μας ανήκει ο εαυτός μας, όπως ανήκει ο δούλος στον

---

²¹ Ο.π. σ. 96, «κάθε άνθρωπος έχει το δικαίωμα να τιμωρεί τους παραβάτες και να επιβάλλει το νόμο της φύσης»

²² Βασιλόγιαννης Φ., ΠΡΟΣΩΠΑ, ΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ: Ιδιοκτησία και μη διανεμητική δικαιοσύνη, ΕΥΡΑΣΙΑ, 2015, σ. 104

δουλοκτητή του, μας προστατεύει κατά τον Nozick από το να υποπέσουμε στο καθεστώς του δούλου παρά τη θέλησή μας. Η ιδιοκτησία επί εαυτού και τα συνακόλουθα δικαιώματα διαμορφώνουν τη θεωρία δικαιωμάτων του Nozick ως θεωρία για το status των προσώπων ως ελεύθερων και ίσων. Πρόκειται, δηλαδή, για αρνητικά δικαιώματα που θεμελιώνουν αξιώσεις αποχής των άλλων από το απαραβίαστό του φορέα τους. Το απαραβίαστο του άλλου ως προσώπου προσδιορίζει τί απαγορεύεται και τί επιτρέπεται να κάνει το άτομο σε αυτόν.²³

Δεν γίνεται να παραβλεφθεί, όμως, πως η ηθική αυτή αφετηρία, που στηρίζεται υποτίθεται στην καντιανή αρχή, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, μπορεί να οδηγήσει σε αντίθετα αποτελέσματα. Συγκεκριμένα, τα φυσικά δικαιώματα που προτάσσει ο Nozick, δεν είναι αναπόσπαστα στοιχεία του εαυτού, και δεν τον ακολουθούν αυτοδικαίως, αλλά αντιθέτως, μπορούν να αποξενωθούν από αυτόν και ο εκ φύσεως φορέας τους να παραιτηθεί από αυτά. Έτσι, από ιδιοκτήτης κάποιος του εαυτού του, καθώς του δίνεται η δυνατότητα να έχει δικαιώματα κυριότητας πάνω του, περνάει ευκολότερα και χωρίς μάλιστα ηθική απαξία στο καθεστώς ιδιοκτησίας του από κάποιον άλλον, με μοναδικό όρο την συναίνεσή του. *Αρκεί δηλαδή η βούληση του φορέα προκειμένου να αναιρέσει τον πυρήνα της ιδιοκτησίας επί του εαυτού του.*

Η αντίφαση αυτή δεν εντοπίζεται, αντιθέτως, στην καντιανή προσέγγιση, η οποία, ομοίως, εκκινεί από την κανονιστική προτεραιότητα του status του προσώπου ως απαραβίαστου και ακολούθως ως ελεύθερου και ίσου. Ειδικότερα, από το status αυτό απορρέουν τρία θεμελιώδη καθήκοντα, εκ των οποίων το ένα είναι να μην βλάπτεις τους άλλους.²⁴ Το καθήκον αυτό, παρατηρούμε ότι επιτυγχάνει την ίδια ηθική λειτουργία με αυτήν που προσπαθεί ο Nozick μέσω της ιδιοκτησίας επί του εαυτού και των φυσικών δικαιωμάτων να επιφέρει, ήτοι την διασφάλιση της αξίωσής μας να μην επεμβαίνουν τρίτοι στο απαραβίαστό μας. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι το καντιανό αυτό καθήκον είναι αναπόσπαστο με την ανθρώπινη φύση και δεν μπορούμε να παραιτηθούμε

---

²³ Nagel T., *Personal Rights and Public Space*, Philosophy and Public Affairs, Vol. 24, No 2, 1995, p. 83-107

²⁴ Πρόκειται για το καθήκον μη βλάβης, όπως προκύπτει από την ερμηνεία των προσταγμάτων του Ουλπιανού, εκπροσώπου της ρωμαϊκής νομικής επιστήμης τον 2ο μ.Χ. αι.

από αυτό ούτε με την συναίνεση των αποδεκτών του, γι' αυτό και παρέχει αναφαίρετη προστασία στο απαραβίαστο του προσώπου. Αντιθέτως, τα νοζικιανά φυσικά δικαιώματα, παρέχοντας την δυνατότητα παραίτησης από αυτά, ανεξαρτήτως των παραγωγικών αιτίων που οδηγούν σε αυτήν, εύκολα καταλήγουν σε αναίρεση του πυρήνα τους και του δικαιολογητικού τους λόγου.

Προς αποφυγή παρερμηνειών, πρέπει να επισημανθεί ότι τα δικαιώματα, σύμφωνα με την θεωρία βουλήσεως, ασκούνται μόνο κατά βούληση, ενώ μια πρακτική που επιδιώκει την προάσπιση συμφερόντων και αγαθών, μη λαμβάνοντας υπόψη τη βούληση του φορέα τους θα οδηγούσε σε πατερναλισμό. Το απαραβίαστο του προσώπου, όμως, δεν είναι ένα εξωτερικό προς το πρόσωπο-φορέα αγαθό, αλλά αντιθέτως, ως αρνητική όψη της αυτονομίας προστατεύει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, υπό την υποκειμενική και όχι αντικειμενική της έννοια, και αυτό πρέπει να επιτυγχάνεται απόλυτα, χωρίς δυνατότητα κάμψης του.

ΙΙΙ. ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ ΩΣ ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ **ΤΗΣ ΑΤΟΜΙΚΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ**

Στην εν λόγω ενότητα θα παρουσιαστεί η λοκιανή σύνδεση της ιδιοκτησίας επί εαυτού με την δικαιολόγηση της ατομικής ιδιοκτησίας, εκθέτοντας τις προϋποθέσεις της δεύτερης, τόσο από την προσέγγιση του Locke, όσο και του Nozick. Απώτερος σκοπός, όμως, είναι να αναδειχθεί η έλλειψη επαρκούς θεμελίου της ιδιοκτησίας επί εαυτού, και να κλονιστεί η αναγκαιότητά της για την νομιμοποίηση της ατομικής ιδιοκτησίας, στο δεύτερο εκ των οποίων θα συνεισφέρει η αμφισβήτηση που παρέχεται από την καντιανή αρχή πρώτης κατάληψης.

Σύμφωνα με τον Locke, επειδή το καθεστώς της φυσικής κατάστασης ήταν η κοινοκτημοσύνη της γης, καθώς «ο Θεός ...έχει παραχωρήσει τον κόσμο από κοινού στους ανθρώπους»,²⁵ χρειαζόταν η ανάπτυξη μιας θεωρίας για να δικαιολογηθεί η ατομική ιδιοκτησία. Ειδικότερα, λόγω της κοινοκτημοσύνης της γης, ήτοι ότι όλοι διατηρούν ίσο μερίδιο (θετική έννοια κοινοκτημοσύνης) και κανείς δεν έχει

---

²⁵ Locke J., ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΠΕΡΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, 2018, σ. 111

αποκλειστικό δικαίωμα επ' αυτής, πέραν της ελευθερίας χρήσης της (αρνητική έννοια), είναι αδύνατη η δημιουργία προσωπικών τίτλων επί των πραγμάτων.²⁶ Εντοπίζεται, εν προκειμένω, και η δεύτερη προκειμένη του προαναφερθέντος φιλοσοφικού επιχειρήματος του Nozick, ήτοι ότι «Ο κόσμος αρχικά δεν αποτελεί ιδιοκτησία κανενός»,²⁷ θέση η οποία καθιστά αναγκαία, σύμφωνα με τον Locke, μια θεωρία ιδιοκτησίας που να νομιμοποιεί τίτλους επί των πραγμάτων.

Για να νομιμοποιήσει, λοιπόν, ο Locke τους τίτλους επί των πραγμάτων, αναπτύσσει την εργασιακή θεωρία του της ιδιοκτησίας, εκκινώντας από το προϋποτιθέμενο δικαίωμα ιδιοκτησίας που έχει ο καθένας στο πρόσωπό του, γι' αυτό και θεωρείται εισηγητής της ιδιοκτησίας επί του εαυτού και κατ' επέκταση της ελευθεριοκρατίας.²⁸ Ειδικότερα, καθώς κάθε άνθρωπος είναι ιδιοκτήτης του εαυτού του, «ο μόχθος του σώματός του και η εργασία τω χεριών του, ... του ανήκουν αυτοδίκαια».²⁹ Καθώς «η εργασία αποτελεί την αδιαμφισβήτητη ιδιοκτησία του εργάτη», ο Locke, συνεχίζοντας τον παραγωγικό του συλλογισμό, καταλήγει στο ότι και τα παραγόμενα από αυτήν προϊόντα θα ανήκουν αυτοδίκαια στον εργάτη. Η εργασία, συνεπώς, η οποία παράγεται από τα μέλη του σώματός μας, τα οποία μας ανήκουν, είναι αυτή που μας δίνει τίτλο πάνω στα πράγματα. Είναι αυτή που αλλάζει τον εξωτερικό φυσικό κόσμο, καθιστώντας τον διαθέσιμο στον άνθρωπο, με αποτέλεσμα την ανταμοιβή της ιδιοκτησίας. Η εργασία είναι η ειδοποιός διαφορά των κοινόχρηστων φυσικών αγαθών και των ιδιόκτητων, χωρίς να απαιτείται ούτε συναίνεση των άλλων, ούτε εκχώρηση. Για τον Locke, επομένως, η πρώτη προϋπόθεση για την νομιμοποίηση της αρχικής απόκτησης, της ιδιοποίησης δηλαδή εξωτερικών πόρων, αποσπώμενων από τη φυσική κατάσταση, είναι η ανάμειξή τους με την εργασία κάποιου.

---

²⁶ Βασιλόγιανης Φ., *ΠΡΟΣΩΠΑ, ΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ: Ιδιοκτησία και μη διανεμητική δικαιοσύνη*, ΕΥΡΑΣΙΑ, 2015, σ. 231

²⁷ Βλ. σ. 6 εργασίας

²⁸ Locke J., *ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΠΕΡΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ*, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, 2018, σ. 125 «ο άνθρωπος, όντας κύριος του εαυτού του και ιδιοκτήτης του προσώπου του και των πράξεων ή της εργασίας του, έχει εντός του το μεγάλο θεμέλιο της ιδιοκτησίας»

²⁹ Locke J., *ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΠΕΡΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ*, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, 2018, σ. 112

Παρά τη θεμελίωση της ιδιοκτησίας στην ιδιοκτησία επί του εαυτού, παρατηρείται, ένα έλλειμμα ως προς τη θεμελίωση της ίδιας της ιδιοκτησίας επί του προσώπου μας, η οποία παρουσιάζεται ως αυτονόητη. Χρειάζεται ένα ισχυρό ηθικό θεμέλιο που να δικαιολογεί γιατί να έχουμε κυριότητα πάνω στο πρόσωπό μας και το σώμα μας και όχι, για παράδειγμα, να ταυτιζόμαστε με αυτό. Θα επανέλθουμε στην αμφισβήτηση αυτή, εν συνεχεία, με την ηθική αντιπαράθεση με τον Kant. Επιπλέον, φαίνεται ωσάν η ιδιοκτησία επί του εαυτού να χρησιμοποιείται απλώς για την δικαιολόγηση άλλων δικαιωμάτων, παραγόμενων θεωρητικά από αυτήν, ως πρωταρχική και ισχυρότερη, καταλήγουμε όμως στο αντίθετο αποτέλεσμα, ήτοι να αποτελεί μέσο για την ανάδειξη των άλλων.

Στο παρόν στάδιο, χρήζει η αναφορά μερικών παραδειγμάτων, που θα συνεισφέρουν στην ανάδειξη της σύγκρισης της εργασιακής θεωρίας με την αρχή της πρώτης κατάληψη του Kant. Πως δικαιολογείται, λοιπόν, το γεγονός πως η καλλιέργεια της γης που για τον Locke θεωρείται η μοναδικά απαιτούμενη «εργασία» για την ιδιοποίηση της γης, προϋποθέτει την προηγηθείσα κατάληψη της;. Η καταλληλότητα των τίτλων κατάληψης και όχι των τίτλων εργασίας προκειμένου να δικαιολογήσουν τίτλους ιδιοκτησίας φαίνεται και στην εξής γνωστή υπόθεση νομολογίας (Pierson v. Post): Το δικαστήριο έκρινε πως η αλεπού ανήκει στον Pierson που την συνέλαβε και της στέρησε την ελευθερία, και όχι στον Post που κόπιασε να την καταδιώκει επί ώρες με τους σκύλους του στο δάσος πριν την σύλληψή της. Γι' αυτό και ο Kant προβάλλει τις αντιρρήσεις του στην λοκιανή εργασιακή θεωρία, υποστηρίζοντας πως η πρώτη απόκτηση νοείται ως κατάληψη αδεσπότευ και όχι ως ανταμοιβή εργασίας, καθώς σε πολλές περιπτώσεις, η εργασία νοείται ουδέτερα και όχι κοπιαστικά, πχ η ανώδυνη απόκτηση ενός φρούτου που κόβω από το δέντρο.³⁰ Το ζήτημα για τον Kant δεν είναι το πώς θα αποκτηθεί απλώς κατοχή, αλλά τίτλος πάνω στο πράγμα, γι' αυτό και θεωρεί ανεπαρκή την προϋπόθεση της εργασίας. Αντιθέτως, για να αποκτηθεί τίτλος, χρειάζεται δημοσιότητα, διότι πρέπει να αρθεί η διαθεσιμότητα του πράγματος στους άλλους, λόγω του δικαιώματός αποκλεισμού τους, ως απόρροιας του δικαιώματος κυριότητας. Μόνο τότε θα αναγνωρισθεί ο τίτλος ιδιοκτησίας επί του πράγματος και θα γίνει σεβαστό το δικαίωμα έναντι όλων (in rem).

---

³⁰ Kant I., *Μεταφυσική των Ηθών*, ΣΜΙΑΗ, 2013

Προτού περάσουμε στη δεύτερη προϋπόθεση που θέτει ο Locke για την αρχική απόκτηση ανιδιόκτητων πραγμάτων, πρέπει να σημειωθεί η αμφισβήτηση από τον Nozick της πρώτης προϋπόθεσης, ήτοι της ιδιοποίησης λόγω πρόσμειξης με την εργασία. Η αμφισβήτηση του Nozick, η προσπάθεια ερμηνείας της οποίας ακολουθεί, έγκειται στο γεγονός ότι δεν ορίζεται το είδος της εργασίας που απαιτείται και επαρκεί για την ιδιοποίηση.³¹ Πράγματι, από την ασάφεια της εργασιακής θεωρίας της ιδιοκτησίας προκύπτουν τα εξής ερωτήματα: Πόσο κοπιαστική πρέπει να είναι η εργασία; Είναι θεμιτή και η πνευματική εργασία; Αν ναι, πως αποδίδεται σε αυτήν την περίπτωση η πρόσμειξή της και με ποιο ανιδιόκτητο αντικείμενο; Αν ένας πόρος διεκδικείται από δύο άτομα, πως θα προσδιοριστεί η πρόσμειχθείσα εργασία; Η σύγκριση έγκειται στην διαφορά ποσότητας ή ποιότητας; Επιπλέον, δεν διευκρινίζονται τα όρια των τμημάτων του εξωτερικού κόσμου που μπορούν να γίνουν αντικείμενο ιδιοκτησίας. Για παράδειγμα, αν χτίσεις έναν φράχτη, αποκτάς ιδιοκτησία στο τμήμα του εδάφους κάτω από τον φράχτη ή και σε αυτόν που περικλείεται εντός του, και σε ποια από τις δύο πλευρές του; Επίσης, γιατί να επαρκεί το γεγονός ότι σου ανήκει η εργασία σου ως παράγωγη της κυριότητας επί του σώματός σου, προκειμένου να αποκτήσεις ιδιοκτησία και στο αδέσποτο στο οποίο θα διεισδύσει;

Τίποτα δεν δικαιολογεί περισσότερο γιατί κατά την πρόσμειξη ενός ιδιόκτητου με ένα ανιδιόκτητο αντικείμενο, προκύπτει επέκταση της ιδιοκτησίας και στο δεύτερο και όχι το αντίστροφο, ήτοι απώλεια ιδιοκτησίας και από το πρώτο. Για παράδειγμα, γιατί να μην αποκτάς ιδιοκτησία στην επιφάνεια της θάλασσας που ασκείσαι με την προσωπική σου σανίδα του surf, ή στον κάδο απορριμμάτων που πετάς μέσα ένα ρούχο σου; Μια πιθανή απάντηση θα ήταν ότι νομιμοποιείσαι να αποκτήσεις το αδέσποτο όταν συμβάλλεις με την εργασία σου στην αύξηση της αξίας του. Και πάλι όμως, αναρωτιέται ο Nozick, γιατί να μην αποκτήσεις μόνο την προστιθέμενη αξία;³²

Πάντως, σε κάποια σημεία ο ίδιος Marx μέσα από τις αναφορές του στην εκμετάλλευση της εργασιακής δύναμης και την συσσώρευση κεφαλαίου, δείχνει να επιβεβαιώνει την εργασιακή θεωρία και κατ' επέκταση την ιδιοκτησία επί εαυτού, καθώς αποτελεί αναγκαία αφετηρία της. Ειδικότερα, όπως διατείνεται ο Marx, ενώ φαίνεται η

---

³¹ Nozick R., *ANARCHY, STATE, AND UTOPIA*, Blackwell, 2010, p. 174

³² Ο.π

ατομική ιδιοκτησία να θεμελιώνεται στην προσωπική εργασία, η ιδιοκτησία του κεφαλαιοκράτη εμφανίζεται ως ιδιοποίηση αλλότριας απλήρωτης εργασίας, ενώ ο εργάτης από την πλευρά του αδυνατεί να ιδιοποιηθεί το προϊόν της προσωπικής εργασίας του.³³ Αυτό συμβαίνει επειδή η εργασιακή δύναμη ως εμπόρευμα ανταλλάσσεται μεν στην αξία της, αλλά κατά την χρήση της παράγει επιπλέον αξία ανταλλαγής, η οποία δεν πληρώνεται στον εργάτη.³⁴ Αναφερόμενος στην πρωταρχική συσσώρευση, ως διαδικασία αποχωρισμού του παραγωγού από τα μέσα παραγωγής, αξιολογεί αρνητικά τον θεσμό της ιδιοκτησίας εν γένει. Γιατί να μην αρκεί, όμως, προκειμένου να αποκατασταθεί η προγενέστερη αδικία, η αποζημίωση αυτών που αδικήθηκαν αποχωριζόμενοι τα μέσα παραγωγής, σύμφωνα με την αρχή (μη διανεμητικής δικαιοσύνης) επανόρθωσης της θεωρίας τίτλων του Nozick; Η αδικία αυτή, πάντως, πηγάζει από την παραβίαση τόσο της αρχής που διέπει την πρωταρχική απόκτηση των μέσων παραγωγής από τους καπιταλιστές, όσο και της αρχής που διέπει τις μεταβιβάσεις, σύμφωνα με την οποία οι εργάτες θα έπρεπε να τα μεταβιβάσουν με την συναίνεσή τους.

Επανερχόμενοι στην διαδικασία της λοκιανής αρχικής απόκτησης, θα επεξηγηθεί, εν προκειμένω, η δεύτερη προϋπόθεση που τίθεται από τον Locke, και ακολούθως, θα ενταχθεί παραλλαγμένη στην νοζικιανή ελευθεριοκρατία. Το δεύτερο προαπαιτούμενο για μια νομιμοποιημένη ιδιοποίηση είναι μια ρήτρα, ένας περιορισμός, ο οποίος δεν μπορεί, όμως, παρά να αποτελεί αρχή διανεμητικής δικαιοσύνης, και είναι ο εξής: τα αγαθά που παραμένουν «κοινή παρακαταθήκη ... για τους άλλους» να είναι επαρκή «από άποψη ποσότητας και ποιότητας».³⁵

Ο Nozick υιοθετεί παραλλαγμένη αυτήν την ρήτρα, η οποία φαίνεται να αποτελεί την μοναδική προϋπόθεση για τη νοζικιανή αρχική απόκτηση, και η οποία συνθέτει την αρχή που διέπει την πρωταρχική απόκτηση στην θεωρία των τίτλων. Καθώς για τον Nozick, οι αρχές διανεμητικής δικαιοσύνης θα παραβίαζαν τα δικαιώματα των ανθρώπων, η λοκιανή ρήτρα χρήζει αναγκαίας προσαρμογής στην ελευθεριοκρατική

---

³³ Marx K. *Das Kapital I*, p. 609

³⁴ Βασιλόγιανης Φ., *ΠΡΟΣΩΠΑ, ΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ: Ιδιοκτησία και μη διανεμητική δικαιοσύνη*, ΕΥΡΑΣΙΑ, 2015 σ. 237

³⁵ Locke J., *ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΠΕΡΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ*, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, 2018, σ. 112-113

νοζικιανή προσέγγιση. Ειδικότερα, η λοκιανή ρήτρα εξειδικεύεται ως εξής: Είναι δυνατή η ιδιοποίηση εξωτερικών πόρων, αν δεν επιδεινώνεται η κατάσταση των άλλων.³⁶ Η νοζικιανή αυτή παραλλαγή της λοκιανής ρήτρας είναι η τρίτη προκειμένη του φιλοσοφικού επιχειρήματος του Nozick που εκτέθηκε ανωτέρω,³⁷ το οποίο ξεκινά από την ιδιοκτησία επί του εαυτού για να καταλήξει στο ανεπίτρεπτο των ακριβοδικαίων διανομών. Για τον Nozick, η επιδείνωση ορίζεται με όρους υλικής ευημερίας, και ως μέτρο σύγκρισης τίθεται η κατάσταση πριν την ιδιοποίηση, όταν όλα ήταν σε κοινή χρήση.³⁸

Καταρχάς, κάθε φορά που κάποιος αποκτά ιδιοκτησιακά δικαιώματα σε ένα πράγμα, αλλάζει η κατάσταση των άλλων, καθώς δεν έχουν πλέον την ευχέρεια -κατά την ορολογία του Hohfeld για τις όψεις ενός δικαιώματος – να το χρησιμοποιούν.³⁹ Με μια πρώτη ανάγνωση φαίνεται ότι ευθύς αμέσως, με την ιδιοποίηση ενός αντικειμένου από κάποιον, επιδεινώνεται κατά κάποιο τρόπο η κατάστασή των άλλων. Ιδιοποιούμενος κάποιος για παράδειγμα, έναν κόκκο άμμου, τον στερεί από την ελεύθερη χρήση των υπολοίπων. Πρέπει, λοιπόν, αυτή η αλλαγή της κατάστασης των άλλων να μην αποβεί εις βάρος τους, αλλά να αποφέρει ένα όφελος που ξεπερνά ή ισοσταθμίζει την απώλεια της τείως ευχέρειας χρήσης τους. Δύο είναι οι τρόποι χειροτέρευσης των άλλων που συνεπάγονται την ιδιοποίηση από κάποιον ενός πράγματος: α) αδυναμία πλέον ιδιοποίησης του πράγματος, β) αδυναμία ελεύθερης χρήσης του όπως πριν. Οι τρόποι αυτοί, επομένως, πρέπει είτε να εξαλειφθούν, είτε να ισοσταθμιστούν με κάποιο ισάξιο όφελος. Η εξάλειψη και των δύο καταστάσεων χειροτέρευσης είναι πολύ απαιτητική για τον Nozick,⁴⁰ γιατί αυτό θα ισοδυναμούσε μόνο με την αρχική κατάσταση κοινοκτημοσύνης. Εφικτή, όμως, παραμένει η εξάλειψη του δεύτερου τρόπου χειροτέρευσης, ήτοι της αδυναμίας χρήσης, διατηρώντας και οι άλλοι το δικαίωμα χρήσης, όπως συμβαίνει στην περίπτωση κοινωνικής εκμετάλλευσης ενός ιδιωτικού

---

³⁶ Nozick R., *ANARCHY, STATE, AND UTOPIA*, Blackwell, 2010, p. 178, «*A process normally giving rise to a permanent bequeathable property right in a previously unowned thing will not do so if the position of others no longer at liberty to use the thing is thereby worsened*»

³⁷ Βλ. σ. 6 εργασίας

³⁸ Kymlicka W., *Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ*, ΠΟΛΙΣ, 2005, σ. 216,

³⁹ Nozick R., *ANARCHY, STATE, AND UTOPIA*, Blackwell, 2010, p. 175

⁴⁰ Nozick R., *ANARCHY, STATE, AND UTOPIA*, Blackwell, 2010, p. 176

αγαθού. Το αντιστάθμισμα, εν προκειμένω, έγκειται στο γεγονός ότι η ατομική ιδιοκτησία παρέχει κίνητρο στον ιδιοκτήτη να το αξιοποιήσει πιο αποδοτικά, σε σχέση με μια συλλογική ιδιοποίησή του, γεγονός που θα ωφελήσει και τους απλώς χρήστες του εν λόγω αγαθού.

Στο σημείο αυτό πρέπει να παρατεθεί μια εύλογη κριτική η οποία απευθύνεται στην ασάφεια της διαδικασίας ιδιοποίησης από τον Nozick, ο οποίος δεν διευκρινίζει αν η μη επιδείνωση είναι απλώς αναγκαίος ή και επαρκής όρος,⁴¹ δεδομένης της απόρριψης της λοκιανής απαίτησης πρόσμειξης της εργασίας. Ένα άλλο ζήτημα που ανακύπτει είναι πως σύμφωνα με την καντιανή αρχή αντιμετώπισης των ανθρώπων ως αυτοσκοπών και ίσων, στην οποία υποτίθεται στηρίζεται η ιδιοκτησία επί εαυτού κατά την νοζικιανή ελευθεριοκρατία, η επιδείνωση της κατάστασης θα σήμαινε τη δημιουργία σχέσεων υποταγής μεταξύ ακτημόνων και ιδιοκτητών. Δίνοντας, όμως, ο Nozick έμφαση μόνο στην αποτροπή της υλικής επιδείνωσης, έρχεται σε αντίφαση τόσο με την καντιανή αρχή όσο και με την ίδια την ιδιοκτησία επί εαυτού. Ειδικότερα, μπορεί με την ιδιοποίηση να αυξάνεται συνολικά το υλικό επίπεδο ζωής, οι ιδιοκτήτες όμως έχουν τον αποκλειστικό λόγο για το νομικό καθεστώς της γης και προσδιορίζουν οι ίδιοι την εργασία των ακτημόνων, χωρίς να απαιτείται καν η συναίνεσή τους. *Αποδεχόμενος επομένως, την εξάρτηση των ακτημόνων από τους ιδιοκτήτες, αποδέχεται και την παραβίαση της ουσιαστικής πλευράς της ιδιοκτησίας επί εαυτού των πρώτων.*

Ανακύπτει, επιπλέον, το ερώτημα, γιατί ως όρος σύγκρισης για την επιδείνωση να τίθεται αποκλειστικά η κατάσταση προ της ιδιοποίησεως, και όχι, για παράδειγμα, εναλλακτικά συλλογικά ιδιοκτησιακά καθεστάτα που τυχόν θα βελτίωναν τη θέση όλων ή κάποιων άλλων. Επίσης, γιατί η σύγκριση να μην γίνεται και μεταξύ καταστάσεων που θα δημιουργούνταν αν άλλα άτομα προλάβαιναν να ιδιοποιηθούν; Αντιθέτως, αυτή η πίστη του Nozick στο δόγμα «όποιος προλάβει πρώτος», αναιρεί και πάλι την ουσιαστική σημασία της ιδιοκτησίας επί εαυτού και της δυνατότητας να ζει ο καθένας όπως επιθυμεί. Επιπροσθέτως, μήπως στη σύγκριση συμπεριλαμβάνονται και οι μέλλουσες, και όχι μόνο οι υπάρχουσες γενιές; Μήπως, όμως, είναι ήδη χειρότερη η θέση τους, καθώς θα αναγκαστούν λόγω της μελλοντικής έλλειψης εναπομεινάντων

---

⁴¹ Cohen G. A., *Self-Ownership, Freedom and Equality*, Cambridge University Press, 1995, p. 123

πόρων να καταβάλλουν τίμημα για να τους μεταβιβαστούν από τους προγόνους τους, σε αντίθεση με αυτούς που αποκτώντας πρωτότυπα δεν χρειάστηκε να καταβάλλουν τίποτα;

Τέλος, τίθεται και μια τρίτη προϋπόθεση από τον Locke για την δίκαιη ιδιοποίηση του εξωτερικού κόσμου, και συγκεκριμένα ότι η ιδιοποίηση πρέπει να περιορίζεται από τις ανάγκες διαβίωσης του αποκτώντος και να μην οδηγεί σε συσσώρευση πλούτου, ο οποίος θα υποστεί φθορά λόγω αχρησίας.⁴² Τα όρια της ιδιοκτησίας δηλαδή, έγκεινται στο φθαρτό των αγαθών, το οποίο επέρχεται όταν συσσωρεύονται αγαθά περισσότερα από αυτά που είναι εφικτό να χρησιμοποιηθούν, και όχι στην ποσότητά τους καθεαυτή. Η λογική σε αυτήν την ρήτρα, που πηγάζει, ομοίως, από αρχές διανεμητικής δικαιοσύνης είναι ότι δεν είναι θεμιτό να σπαταλάται κοινή παρακαταθήκη, αγαθά δηλαδή που ανήκουν σε όλους στην φυσική κατάσταση και που προορίζονται για την καλύτερη επιβίωση του καθενός.

Η ρήτρα αυτή του Locke, η οποία μάλιστα υπαγορεύεται από νόμους της φύσης⁴³ φαίνεται να αναιρείται από τον ίδιο τον Locke, ο οποίος αναφέρεται στην εφεύρεση του χρήματος ως τρόπου που κατέστησε κανονιστικά δυνατή την συσσώρευση πλούτου χωρίς περιορισμούς.⁴⁴ Ο λόγος είναι ότι ο πλουτισμός μέσω χρήματος δεν είναι δυνατό να υποστεί φθορά, συνεπώς, είναι δυνατό να οδηγεί σε θεμιτή διαρκή αύξηση της περιουσίας. Επομένως, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως το χρήμα διαφυλάσσει καλύτερα αυτά που αποκτώνται από την εργασία και κατ' επέκταση είναι πιο συνεπές με τα δικαιώματα ιδιοκτησίας επί εαυτού. Μάλιστα, είναι πιο συμβατό με την θεωρία τίτλων του Nozick και τις αρχές μη διανεμητικής δικαιοσύνης που διέπουν την κτήση και μεταβίβαση αγαθών. Τυχόν προβλέψεις διανεμητικών αρχών, όπως η δυνατότητα πρόσβασης σε αλλότρια αγαθά, ακόμα και σε κατάσταση ανάγκης θα παραβίαζαν τα

---

⁴² Locke J., *ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΠΕΡΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ*, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, 2018, σ. 115 «Όσα αγαθά μπορεί κανείς να χρησιμοποιήσει πριν φθαρούν, για να ωφεληθεί με οποιονδήποτε τρόπο η ζωή του, τόσα μπορεί με τον μόχθο του να ιδιοποιηθεί», σελ. 120, «διότι δεν διέθετε δικαίωμα σε μερίδα μεγαλύτερη από όση επέβαλλαν οι ανάγκες του και θα μπορούσε να του εξασφαλίσει τις ανέσεις της ζωής.»

⁴³ Ο.π. σ. 115 «ο ίδιος νόμος της φύσης, που με αυτό τον τρόπο μας παρέχει ιδιοκτησία, θέτει συγχρόνως όρια σ' αυτήν.»

⁴⁴ Βασιλόγιαννης Φ., *ΠΡΟΣΩΠΑ, ΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ: Ιδιοκτησία και μη διανεμητική δικαιοσύνη*, ΕΥΡΑΣΙΑ, 2015, σ. 234

δικαιώματα των προσώπων, μετατρέποντάς τα σε πόρους, πράγμα που αποτρέπει η χρήση του χρήματος.

Παραμένει, όμως, ανοιχτό το ερώτημα, γιατί όσοι βρίσκονται σε κατάσταση ανάγκης να μην νομιμοποιούνται να ιδιοποιηθούν ξένα χρήματα, κατ' αναλογία με το δικαίωμά τους στις αποθήκες των άλλων. Ποια είναι, δηλαδή, η ειδοποιός διαφορά που καθορίζει την απαξία της κλοπής χρημάτων, σε αντίθεση με της κλοπής αγαθών, αμφοτέρως σε κατάσταση ανάγκης, ενώ, μάλιστα, τόσο τα χρήματα, όσο και τα αγαθά προστατεύονται από το δίκαιο της ιδιοκτησίας;

IV. ΑΡΙΣΤΕΡΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ

Στο παρόν κεφάλαιο θα παρουσιαστεί η θέση της αριστερής ελευθεριοκρατίας για την ιδιοκτησία επί εαυτού, η οποία νοείται εν προκειμένω με μια πιο ουσιαστική πλευρά, λόγω της απόρριψης των υλικών ανισοτήτων, προκειμένου να επιτευχθεί η ουσιαστική ελευθερία. Σκοπός είναι να αναδειχθεί, όμως, η δυσκολία της ένταξης της ισότητας στην δομή των δικαιωμάτων της ιδιοκτησίας επί εαυτού, και άρα και η ασυμβατότητα της με την ουσιαστική ελευθερία.

Όπως έχει αναλυθεί, σύμφωνα με την ελευθεριοκρατική λοκιανή προσέγγιση, από την ιδιοκτησία επί του εαυτού ως πρωταρχικό φυσικό δικαίωμα, απορρέει η ικανότητά μας να ιδιοποιούμαστε αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου. Από το παραδοσιακό λοκιανό επιχείρημα συμπεραίνεται η ηθική μας ικανότητα να ιδιοποιούμαστε τους καρπούς της εργασίας μας, ακόμα και αν εμπεριέχονται σε μη ιδιόκτητα αντικείμενα του φυσικού κόσμου. Το ειδικότερο ζήτημα της ιδιοποίησης των φυσικών πόρων είναι αυτό που διαχωρίζει την ελευθεριοκρατία σε δύο τάσεις, την δεξιά με βασικό εκπρόσωπο τον Nozick, και την αριστερή με εκπροσώπους εκ των οποίων οι Peter Vallentyne, Michael Otsuka και Hiller Steiner. Όσο περισσότεροι περιορισμοί επιβάλλονται στην δυνατότητα δικαιοκτησίας φυσικών πόρων, είτε αφορά την πρωταρχική απόκτηση, είτε τις μεταβιβάσεις, και όσο περισσότεροι όροι ισότητας τίθενται, τόσο και πιο αριστερή είναι η ελευθεριοκρατία.

Η άκρα δεξιά ελευθεριοκρατική θέση (Rothbard, Feser) υποστηρίζει πως δεν υπάρχει κανένας περιορισμός στην ιδιοποίηση φυσικών πόρων, αφού δεν παραβιάζουν την ιδιοκτησία επί εαυτού κανενός, και δεν προστατεύονται ούτε από νόμους κυριότητας,

ούτε αποζημίωσης. Αυτό βέβαια μπορεί να οδηγήσει στην ιδιοποίηση όλων των φυσικών πόρων από ένα άτομο και την εξάρτηση των άλλων από αυτό, γεγονός, όμως, που δεν θεωρείται προβληματικό από τους ριζοσπαστικούς καπιταλιστές. Επίσης, προκύπτει το ερώτημα, γιατί να δικαιολογείται ηθικά η ιδιοποίηση - χωρίς προκαθορισμένη διαδικασία - πόρων αναγκαίων για την επιβίωση όλων και που, μάλιστα, δεν έχουν δημιουργηθεί από κανέναν άνθρωπο. Ακόμα και ο Locke, ως πρωτοπόρος της δεξιάς ελευθεριοκρατίας θα είχε αντιρρήσεις σε αυτήν την ιδιοποίηση όλων των φυσικών πόρων, καθώς μια τέτοια πράξη «ισοδυναμεί με εισβολή στο μερίδιο του πλησίον του» επειδή ο άνθρωπος «δεν διέθετε δικαίωμα σε μερίδα μεγαλύτερη από όση επέβαλλαν οι ανάγκες του και θα μπορούσε να του εξασφαλίσει τις ανέσεις της ζωής». ⁴⁵ Πάντως, όπως θα μπορούσαμε να συνάγουμε από την λοκιανή ρήτρα, οι φυσικοί πόροι δεν προστατεύονται από το δίκαιο της ιδιοκτησίας, είναι δυνατή, όμως, η προστασία τους από το δίκαιο της ευθύνης με την πρόβλεψη αποζημίωσης αυτών, για τους οποίους δεν έμειναν αρκετά «από άποψη ποσότητας και ποιότητας». ⁴⁶

Λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη και την αριστερή ελευθεριοκρατία, θέσεις της οποίας θα αναλυθούν στο παρόν κεφάλαιο, συμπεραίνουμε σε ένα πρώτο στάδιο, ότι η ιδιοκτησία επί εαυτού είναι συμβατή με πολλά οικονομικά καθεστάτα, σε αντίθεση με την πρόταξη των ελευθεριοκρατικών καπιταλιστικών από τον Nozick. Ορθώς ο Kymlicka επισημαίνει ότι η αρχή της ιδιοκτησίας επί του εαυτού «δεν προδιαγράφει το είδος της ιδιοκτησίας που έχουμε στους εξωτερικούς πόρους» και σίγουρα δεν οδηγεί στην προάσπιση του καπιταλισμού, καθώς ο καπιταλιστής αξιώνει, επιπλέον της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, και την ιδιοκτησία επί των πόρων. ⁴⁷

Πάντως, και οι αριστεροί ελευθεριοκράτες, οι οποίοι επιθυμούν εξίσωση των φυσικών πόρων ή αποζημίωση των ακτημόνων, ισχυρίζονται ότι για να μπορεί να ασκηθεί πραγματικά και να αξιώνεται νομικά η ιδιοκτησία επί του εαυτού, πρέπει να

---

⁴⁵ Locke J., *ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΠΕΡΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ*, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, 2018, σ. 120

⁴⁶ Ο.π., σ. 113

⁴⁷ Kymlicka W., *Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ*, ΠΟΛΙΣ, 2005, σ. 222

προϋποτίθενται δικαιώματα στους πόρους.⁴⁸ Ενδιαφέρον παρουσιάζει η θέση του Kernohan ότι λόγω της αμοιβαίας αναγκαιότητας της ιδιοκτησίας επί εαυτού και της ιδιοκτησίας εξωτερικών αντικειμένων, το μόνο καθεστώς που δεν δικαιολογείται είναι το καπιταλιστικό, διότι αποδεχόμενο την έλλειψη ιδιοκτησίας κάποιων στους πόρους, καταλήγει να αρνείται την ιδιοκτησία επί του εαυτού.

Διαφαίνεται, στο σημείο αυτό, η αλληλένδετη σχέση μεταξύ ιδιοκτησίας επί εαυτού και ιδιοκτησίας επί εξωτερικών πόρων, οι οποίες είναι αμοιβαία αλληλοεξαρτώμενες. Από την μία πλευρά, η ιδιοκτησία επί του εαυτού ως φυσικό δικαίωμα αποτελεί το ηθικό θεμέλιο της ιδιοκτησίας πόρων και αντικειμένων, και από την άλλη, τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα και η πρόσβαση στους πόρους είναι η αναγκαία προϋπόθεση για την πραγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων της ιδιοκτησίας επί εαυτού.

Προς υποστήριξη των ανωτέρω θέσεων της αριστερής ελευθεριοκρατίας, και την ακόλουθη αμφισβήτησή τους, έχει επιλεγεί η προσέγγιση του Hillel Steiner, ο οποίος αποδίδει την σχέση μεταξύ ιδιοκτησίας επί εαυτού και ιδιοκτησίας φυσικών πόρων και μεταξύ ιδιοκτησίας επί εαυτού και αστικών ελευθεριών. Ειδικότερα, η ιδιοκτησία επί εαυτού με τα φυσικά συστατικά της δικαιώματα⁴⁹ και τον θεμελιώδη σεβασμό στο πρόσωπο και τις δυνάμεις του είναι αναγκαίο και μη διαπραγματεύσιμο στοιχείο της δικαιοσύνης, καθώς οι πολιτικές ελευθερίες, έχοντας μορφή δικαιωμάτων, στηρίζονται αποκλειστικά σε αυτήν και τα δικαιώματά της. Αναλύοντας αυτή τη σύνδεση δικαιωμάτων ιδιοκτησίας επί εαυτού και δικαιωμάτων-πολιτικών ελευθεριών, επισημαίνεται πως για να μπορεί να ασκηθεί ένα δικαίωμα, προέχει η αυτονόητη προϋπόθεση ότι τα συστατικά της δράσης του δικαιώματος κατέχονται αποκλειστικά ατομικά. Αν τα συστατικά άσκησης ενός δικαιώματος σχετίζονται με μέρη του εαυτού ή του σώματος, τότε πρέπει επίσης να κατέχονται αποκλειστικά ατομικά.⁵⁰ Από τις δύο

---

⁴⁸ Kernohan A., «Capitalism and Self-Ownership», Social Philosophy and Policy Foundation, 1988, p. 66-67

⁴⁹ Taylor R. S., «Self-Ownership and the Limits of Libertarianism», *Social Theory and Practice*, Florida State University Department of Philosophy, 2005, p. 468, «*the rights of use and exclusion, the power of transfer, and an immunity from expropriation*»

⁵⁰ Για παράδειγμα, για να ασκώ την ελευθερία κίνησης και εγκατάστασης [Σ. αρθ. 5, παρ. 4] προϋποτίθεται η κατοχή του εαυτού μου αποκλειστικά από εμένα, ενώ η ελευθερία μου να κινώ το χέρι μου προϋποθέτει

αυτές προκείμενες προκύπτει το συμπέρασμα του Steiner ότι η ιδιοκτησία επί του εαυτού είναι η μόνη μέθοδος για την κατοχύρωση των δικαιωμάτων που προστατεύουν τις ατομικές ελευθερίες.⁵¹

Ένας άλλος τρόπος σύνδεσης των αστικών ελευθεριών και της ιδιοκτησίας επί εαυτού προκύπτει όχι άμεσα, όπως στον ανωτέρω συλλογισμό, αλλά έμμεσα, μέσω της σύνδεσης της ατομικής ιδιοκτησίας και των ατομικών ελευθεριών. Η θέση γίνεται αντιληπτή μέσω της έννοιας της συνεκτικότητας – συνοχής δικαιωμάτων (compossibility). Συγκεκριμένα, για να μην συγκρούονται τα δικαιώματά μας, πρέπει να προστατεύονται και από άλλα δικαιώματα. Ένα τέτοιο δικαίωμα αναγκαίο για την κατοχύρωση των αστικών ελευθεριών και την νομιμότητα των ενεργειών μας, είναι αυτό της ατομικής ιδιοκτησίας, καθώς όντας ατομική και αποκλειστική συνεπάγεται το καθήκον μη επέμβασης των άλλων σε αντικείμενα απαραίτητα για την δράση μας. Οι πραγματικά κατοχυρωμένες ελευθερίες εξασφαλίζονται μόνο μέσω της ατομικής ιδιοκτησίας και όχι άλλων ιδιοκτησιακών καθεστώτων. Μάλιστα, όσο πιο ατομική είναι η ιδιοκτησία και όσο πιο ευρεία, ήτοι όσο περισσότερους πόρους κατέχει, τόσο πιο ενεργητική και πραγματώσιμη γίνεται η ελευθερία δράσης μας.

Συνοψίζοντας το δεύτερο επιχείρημα, καθώς για την άσκηση ενός δικαιώματος πρέπει να σου ανήκουν τα αντικείμενα που εμπλέκονται στην άσκηση αυτή, οι ελευθερίες κατοχυρώνονται μόνο εντός ατομικών ιδιοκτησιών.⁵² Περαιτέρω, καθώς η ιδιοκτησία επί του εαυτού αποτελεί τον δικαιολογητικό λόγο της νομιμοποίησης της ιδιοκτησίας εξωτερικών αντικειμένων,⁵³ συμπεραίνεται πως η ιδιοκτησία επί του εαυτού είναι ένα οικοδόμημα δικαιωμάτων που εξασφαλίζει την κατοχύρωση των αστικών ελευθεριών. Μόνο μέσω της δομής των δικαιωμάτων της ιδιοκτησίας επί εαυτού, οι

την κατοχή του χεριού μου. Στη συνέχεια θα δούμε την σύνδεση των ελευθεριών αυτών με την original freedom και όχι την ιδιοκτησία επί εαυτού

⁵¹ G. M. Cleaver, *The Idea of Self-Ownership*, 2011 (a thesis submitted to Cardiff University for the degree of Doctor of Philosophy in Politics)

⁵² Steiner H., *An Essay on Rights*, Blackwell, 1994, p. 76 «*Vested liberties exist in one-man's land, naked liberties inhabit no man's land*»

⁵³ Είδαμε, όμως, ανωτέρω, πως η ιδιοκτησία επί εαυτού δεν συνεπάγεται αποκλειστικά καθεστάτα ατομικών ιδιοκτησιών, επομένως χρήζει περαιτέρω ανάλυσης η απόρριψη της σύνδεσης της ιδιοκτησίας επί εαυτού και καθεστώτων συλλογικής ιδιοκτησίας.

ατομικές ελευθερίες προστατεύονται ανεξαρτήτως της δράσης των άλλων. Αντιθέτως, χωρίς την αναγνώριση της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, τα συστατικά δράσης του ενός, είτε αφορούν μόνο τον εαυτό, είτε εξωτερικούς πόρους, θα ήταν πιθανό να ταυτίζονται με τα συστατικά δράσης κάποιου άλλου, με αποτέλεσμα την αμοιβαία παρεμπόδιση της δράσης τους και την συρρίκνωση της ελευθερίας τους.

Επιπλέον, για να επιτευχθεί αυτή η ίση ελευθερία δράσης όλων, που δεν παρεμποδίζεται από την δράση άλλων, προϋποτίθεται η ίση διανομή των δικαιωμάτων της ιδιοκτησίας επί εαυτού. Ο Steiner προφανώς εννοεί την ίση δυνατότητα πραγμάτωσης της ουσιαστικής ιδιοκτησίας επί του εαυτού, σε αντίθεση με την νοζικιανή προσέγγιση σύμφωνα με την οποία ακόμα και ο ακτήμονας προλετάριος διατηρεί την ιδιοκτησία επί του εαυτού του παρά την εξάρτησή του από τον καπιταλιστή. Πέρα από την πραγματική ουσιαστική ισότητα των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας επί εαυτού, ο Steiner ως αριστερός ελευθεριοκράτης επιθυμεί ισότητα και στην ιδιοκτησία των πόρων.

Καταρχάς υιοθετεί από τον Locke την προϋπόθεση της ανάμειξης ανιδιόκτητων αντικειμένων και φυσικών πόρων με την εργασία, προκειμένου να νομιμοποιηθούν τίτλοι ιδιοκτησίας. Συνδέει, δηλαδή, την ιδιοκτησία επί του εαυτού με την ιδιοκτησία εξωτερικών πόρων σύμφωνα με το λокιανό επιχείρημα θεμελίωσης της ιδιοκτησίας,⁵⁴ και μάλιστα προσφέρει μια πιο ολοκληρωμένη δικαιολόγηση της εργασιακής θεωρίας. Έτσι, κατά τον Steiner, όταν ασκούμε τον εαυτό μας, μεταφέρουμε από αυτόν, μέσω της εργασίας, ενέργεια προς το αντικείμενο της εργασίας, και λόγω αυτής της ενσωμάτωσης της ενέργειάς μας στο αντικείμενο του εξωτερικού περιβάλλοντος, δικαιούμαστε να το διεκδικήσουμε.⁵⁵

---

⁵⁴ Locke J., *ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΠΕΡΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ*, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, 2018, σ. 112, «Έχοντας με την ανθρώπινη πράξη αποσπαστεί από την κοινή παρακαταθήκη, όπου το τοποθέτησε η φύση, το αγαθό αυτό αποκτά, χάρη στον ανθρώπινο μόχθο, ένα επιπρόσθετο στοιχείο που αποκλείει το κοινό δικαίωμα των άλλων ανθρώπων πάνω του.»

⁵⁵ Steiner H., *An Essay on Rights*, Blackwell, 1994, p. 223, «*Our bodies produce energy. They convert body tissue into energy, some of which gets expended in our acting. .... It's absorbed into parts of the external environment ..... Other portions of our expended energy are infused into parts of the external environment, transforming their features in various ways ..... we claim these things for ourselves as the fruits of our labour.*»

Όσον αφορά τον δεύτερο όρο που τίθεται από τον Locke και που αποτελεί κανόνα φυσικού δικαίου - ήτοι ότι ο σεβασμός των φυσικών δικαιωμάτων και ο δίκαιος χαρακτήρας της ιδιοποίησης εξασφαλίζονται όταν απομένουν αρκετά και καλής ποιότητας για τους υπόλοιπους ανθρώπους - φαίνεται να μην υιοθετείται από τον Steiner, χωρίς, όμως, και να απορρίπτεται ρητά. Ειδικότερα, λόγω της εξισωτικής θεωρίας του για την ιδιοκτησία των πόρων, η ρήτρα αυτή του Locke εύλογο είναι να φαντάζει ανεπαρκής, ή και να παραβιάζει το φυσικό δικαίωμα στην ίση διανομή των πόρων, καθώς και την ελευθερία, η οποία για τους αριστερούς ελευθεριοκράτες νοείται μόνο μέσω της ίσης διανομής των δικαιωμάτων.

Υιοθετώντας την θεωρία τίτλων του Nozick για την νομιμοποίηση της αρχικής απόκτησης, ο Steiner την συνδυάζει με την θεωρία του για την συνεκτικότητα των δικαιωμάτων και διατείνεται ότι πρέπει να έχουμε ίσα δικαιώματα απόκτησης εξωτερικών αντικειμένων και πόρων, προκειμένου να εξασφαλιστεί η ελευθερία. Η ελευθερία δηλαδή κατοχυρώνεται μόνο αν έχουμε ίσα ιδιοκτησιακά δικαιώματα και κατ' επέκταση ίσα συσχετικά καθήκοντα που οριοθετούν την δράση μας, εντός των δικαιωμάτων μας, ώστε να μην παρεμποδίζεται η νόμιμη δράση των άλλων. Όσον αφορά τους φυσικούς πόρους, γεννιόμαστε με ίσο μερίδιο σε αυτούς, δηλαδή διεκδικούμε ίσο μερίδιο μετά από μια αναδιανομή.⁵⁶ Όπως γεννιόμαστε με το φυσικό δικαίωμα της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, ομοίως γεννιόμαστε με το φυσικό δικαίωμα διεκδίκησης ίσου μεριδίου φυσικών πόρων και γης,⁵⁷ και πιθανό να μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η το δεύτερο αυτό δικαίωμα εμπεριέχεται ως συστατικό της ιδιοκτησίας επί του εαυτού. Το ίσο ιδιοκτησιακό δικαίωμα πόρων, ακολουθεί το φυσικό δικαίωμα χρήσης ίσων πόρων στη φυσική κατάσταση.

Συνοψίζοντας την θέση του Steiner, ως εκπροσώπου της αριστερής ελευθεριοκρατίας, είναι επιτρεπτή η ιδιοκτησία φυσικών πόρων και γης, αλλά όταν επισυμβαίνει σε περισσότερο από το ίσο μερίδιο που αντιστοιχεί εκ φύσεως στον

---

⁵⁶ Ο.π., p. 233, «...our equal original property rights entitle us to equal bundles of these things .... the correlative original duties vesting that liberty are ones not to appropriate more than this amount. We are each entitled to an equal share of (at least) raw natural resources.»

⁵⁷ Χαρακτηριστικά ο Steiner H., *An Essay on Rights*, Blackwell, 1994, p. 281 αναφέρεται στον Spencer, «all men have equal rights to the use of earth»

καθέναν, απαιτείται φορολογία ισοδύναμη της αγοραστικής αξίας των επιπρόσθετων ιδιοποιούμενων πόρων. Με αυτόν τον τρόπο - και εδώ έγκειται και η ηθική διαφορά με την δεξιά ελευθεριοκρατία, καθώς και το προνόμιο της θεωρίας της αριστερής - χρηματοδοτούνται αναδιανεμητικά οι λιγότερο ευνοημένοι που δεν πρόλαβαν να ιδιοποιηθούν περισσότερους πόρους, με αποτέλεσμα να εξασφαλίζεται η ελευθερία τους και να «αποκαθίσταται» το φυσικό δικαίωμα ίσης πρόσβασης στους πόρους. Η αναδιανομή των πόρων, επομένως, αποκαθιστά την ίση διανομή της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, όταν αυτή παραβιάζεται, με αποτέλεσμα να εξασφαλίζεται η συνεκτικότητα των δικαιωμάτων της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, δομή αναγκαία για την ελευθερία. Μόνο εξασφαλίζοντας ισότητα στους πόρους, έστω και αναδιανεμητικά - καθώς πρωταρχικά είναι αδύνατο, λόγω της προαιρετικής πρώτης απόκτησης, η οποία δεν είναι αναγκαία αλλά πιθανή - εξασφαλίζεται η ισότητα στα δικαιώματα, και ειδικότερα στα δικαιώματα ιδιοκτησίας επί εαυτού, προκειμένου να επιτευχθεί η ελευθερία.

Ο Nozick, αντίθετα, αδυνατεί να συλλάβει την ισότιμη ελευθερία όλων που είναι εγγενής κατά τους αριστερούς ελευθεριοκράτες με την ιδιοκτησία επί του εαυτού, γι' αυτό και αποδέχεται τις υλικές ανισότητες, εμμένοντας σε μια τυπική ιδιοκτησία επί του εαυτού. Υποστηρίζει μάλιστα, ότι η ιδιοκτησία επί του εαυτού, όπως την συλλαμβάνει, εγκαθιδρύει ισότητα, διότι κανείς δεν είναι υπόδουλος των άλλων. Δεν αρκεί, όμως, να έχω νομικό δικαίωμα επί του εαυτού μου για να αποφύγω την υποδούλωση, χρειάζονται και πόροι ώστε να μην εξαναγκαστώ σε σχέσεις εξάρτησης, υπό τον μανδύα της ελεύθερης συναίνεσης. Η ιδιοκτησία επί του εαυτού της νοζικιανής ελευθεριοκρατίας ως θεμέλιο τυπικής -σε καμία περίπτωση ουσιαστικής- ισότητας, θα είχε σημασία, μόνο αν η μοναδική εναλλακτική ήταν η ολοσχερής άρνησή της.

Ένα ζήτημα που προκύπτει είναι η πιθανότητα να προκύψει έλλειψη στο μέλλον φυσικών πόρων, λόγω της συνεχούς ιδιοποίησής τους, με αποτέλεσμα η διανομή σε σύγκριση με τους μελλοντικούς ανθρώπους να αποβεί αναγκαστικά άνιση. Άρα, μήπως για την αναδιανομή πρέπει συνυπολογιστούν και οι ανάγκες των μελλοντικών ιδιοκτητών επί του εαυτού, λόγω της ισότητας δικαιωμάτων και της προϋποτιθέμενης ισότητας πόρων που απαιτεί μια συνεκτική θεωρία δικαιοσύνης; Πως είναι εφικτός αυτός ο συνυπολογισμός; Οι αριστεροί ελευθεριοκράτες πρέπει να προτείνουν μια δυνατή διαδικασία αναδιανομής που να συμπεριλαμβάνει όλους τους ιδιοκτήτες επί του εαυτού,

αλλιώς η θεωρία τους περί ελευθερίας υπό μορφή ισότητας δικαιωμάτων παραμένει ελλειμματική. Συνέπεια της ανωτέρω δυσκολίας είναι ο κλονισμός της ιδέας της ιδιοκτησίας επί εαυτού, καθώς αδυνατώντας να συμπεριλάβει την συνολική ισότητα στους πόρους, αδυνατεί να εξασφαλίσει και την ουσιαστική ιδιοκτησία επί εαυτού και κατ' επέκταση την ουσιαστική ελευθερία.

V. ΣΥΣΤΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΕΠΙ ΕΑΥΤΟΥ

Στο παρόν κεφάλαιο θα παρουσιαστεί η προσέγγιση του Taylor καθώς θα συνεισφέρει στην αμφισβήτηση της νοζικιανής ελευθεριοκρατικής απόρριψης των αναδιανομών για χάρη των δικαιωμάτων των ατόμων. Θα δούμε ότι με την απόρριψη της ένταξης του δικαιώματος στο εισόδημα στα δικαιώματα της ιδιοκτησίας επί εαυτού, θα κλονιστεί και το εκτεθέν βασικό επιχείρημα του Nozick περί ασυμβατότητας φιλελεύθερων φορολογικών αναδιανομών και ιδιοκτησίας επί εαυτού. Κατ' επέκταση, θα προσφερθεί άλλη μια αμφισβήτηση της ιδιοκτησίας επί εαυτού, όπως νοείται μέσα από την δεξιά ελευθεριοκρατία, και αυτό θα βοηθήσει σταδιακά στο σκοπό της παρούσας, ήτοι την ολοκληρωτική της απόρριψη, ως ανεπαρκούς και μη αναγκαίας «κατασκευής».

Ειδικότερα, ο Taylor⁵⁸ προβαίνει σε μια πιο εξειδικευμένη παρουσίαση της ιδέας ιδιοκτησίας επί εαυτού, καθώς διακρίνει και εκθέτει τα συμπεριλαμβανόμενα δικαιώματα της, ή, καλύτερα, αυτά με τα οποία συνταυτίζεται. Μάλιστα, ερμηνεύει την διαφωνία μεταξύ των φιλελεύθερων και ελευθεριοκρατών αναφορικά με τη συμβατότητα της αναδιανεμητικής φορολογίας εισοδήματος με την ατομική ελευθερία, ως απόρροια της διαφοράς τους για τα συστατικά στοιχεία της ιδιοκτησίας επί εαυτού. Επεξηγώντας αυτή τη θέση, η διαφορά τους έγκειται στο αν συμπεριλαμβάνεται το δικαίωμα στο εισόδημα στον πυρήνα της ιδιοκτησίας επί εαυτού που αποκαλείται control self-ownership (CSO) και απαρτίζεται από το δικαίωμα χρήσης, αποκλεισμού, μεταβίβασης και ασυλίας από απαλλοτρίωση. Έτσι, όπως ο Nozick κατασκευάζει ένα φιλοσοφικό επιχείρημα, που εκκινεί από την ιδιοκτησία επί εαυτού για να καταλήξει στο συμπέρασμα της απαγόρευσης ακριβοδίκαιων διανομών μέσω της φορολογίας, ο Taylor δίνει μια πιο

---

⁵⁸ Taylor R. S., «Self-Ownership and the Limits of Libertarianism», *Social Theory and Practice*, Florida State University Department of Philosophy, 2005

εξειδικευμένη ερμηνεία για την καταληκτική αυτή θέση των δεξιών ελευθεριοκρατών, εκκινώντας από το δικαίωμα στο εισόδημα ως συστατικό της ιδιοκτησίας επί εαυτού.

Μια προσπάθεια να εξιχνιαστεί το αμφισβητήσιμο δικαίωμα στο εισόδημα θα οδηγούσε στη θέση ότι το εν λόγω δικαίωμα κατοχυρώνει ένα *minimum* εισοδήματος. Η εν λόγω θέση δεν ευσταθεί για τον απλό λόγο, επειδή από την κατοχύρωση αυτή θα έπρεπε να συναχθεί το καθήκον των άλλων να εφοδιάσουν τον φορέα του με το εισόδημα αυτό, όπως συμβαίνει και με τα υπόλοιπα εμπράγματα δικαιώματα (*in rem*) ελέγχου της ιδιοκτησίας επί εαυτού. Θα υπήρχε, επομένως, δυσκολία ορισμού των αποδεκτών του καθήκοντος, αλλά και επιπλέον του προσδιορισμού του *minimum* του εισοδήματος.

Μια άλλη θεώρηση θέτει το δικαίωμα στο εισόδημα ως απόρροια της ικανότητας μεταβίβασης του πωλητή και του συνακόλουθου δικαιώματος στο αντίτιμο της μεταβίβασης. Αντιθέτως, όμως, κατά τον Taylor, το εισόδημα που λαμβάνει ο πωλητής απορρέει από την αγοραστική δύναμη του αγοραστή.

Η CSO που συγκροτεί τον πυρήνα της ελευθεριοκρατικής έννοιας της ιδιοκτησίας επί εαυτού και θωρακίζει με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο για τους ελευθεριοκράτες τις ατομικές ελευθερίες έχει τις εξής συνιστώσες: Α) Δυνατότητα συναλλαγών με μέλη του σώματος, είτε και με ολόκληρο το σώμα. Εδώ θα μπορούσαν να ενταχθούν συμβάσεις για δωρεά οργάνων, μίσθωση μελών του σώματος σε εταιρείες για εμπορικές διαφημίσεις, συμβάσεις δανεισμού μήτρας, υποβοηθούμενη αυτοκτονία, πορνεία, στα οποία το κράτος δεν νομιμοποιείται να επέμβει πατερναλιστικά προς τις ιδιωτικές βουλήσεις. Η προβληματική για τα βιοηθικά αυτά ζητήματα θα αναλυθεί στο τελευταίο κεφάλαιο της παρούσας. Δικαιολογείται, μάλιστα, ηθικά ακόμα και η σύναψη σύμβασης δουλείας. Παρατηρούμε όμως, ως προς το τελευταίο την αντιφατική ευκολία με την οποία περνάμε από καθεστώς αυτονομίας σε ετερονομίας, με μοναδικό όρο την βούληση, χωρίς συνυπολογισμό των παραγωγικών αιτίων της. Β) Απαγόρευση αναγκαστικής θητείας για στρατιωτικούς και εθνικούς σκοπούς, είτε παροχής εργασίας για κοινωνικούς σκοπούς. Γ) Δυνατότητα ελεύθερης χρήσης παραισθησιογόνων ουσιών και σύναψης ερωτικών σχέσεων αμισθεί ή και όχι. Τα ανωτέρω συνιστούν τον πυρήνα της CSO, τον οποίο ενσωματώνουν ως συνολική ιδέα για την ιδιοκτησία επί εαυτού οι φιλελεύθεροι, ενώ οι ελευθεριοκράτες, προσθέτουν και την εξής επιπλέον συνιστώσα της CSO: Δ)

Θεώρηση της αναδιανεμητικής φορολογίας ως καταναγκαστικής εργασίας. Τόσο οι φιλελεύθεροι, όσο και οι ελευθεριοκράτες, υιοθετώντας τον πυρήνα της CSO φαίνεται να προστατεύουν την αυτονομία του προσώπου. Ειδικότερα, προστατεύουν τόσο την αρνητική της όψη, ήτοι το απαραβίαστο, καθώς αφήνουν άθικτο από παρεμβάσεις τρίτων έναν ιδιωτικό χώρο στο υποκείμενο, όσο και την θετική, ήτοι το διακριτό, καθώς του επιτρέπουν να αποφασίσει το ίδιο πως θα δράσει, με μόνο περιορισμό τον σεβασμό των αντίστοιχων δικαιωμάτων των άλλων.⁵⁹

Οι ελευθεριοκράτες θεωρούν πως τα δικαιώματα ελέγχου (control rights) της ιδιοκτησίας επί εαυτού, τα οποία δικαιολογούνται ηθικά και από τους φιλελεύθερους, συνδέονται με το δικαίωμα στο εισόδημα. Το επιχείρημά τους φαίνεται να είναι λοκιανό και έχει ως εξής: Καθώς το δικαίωμα ελέγχου στο σώμα μου συνεπάγεται το δικαίωμα στην εργασία μου και κατ' επέκταση στο εισόδημα της εργασίας μου, ως παραγόμενο προϊόν της, η κολλεκτιβοποίηση του τελευταίου (εννοείται μέσω της φορολογίας), παραβιάζει το πρώτο, ήτοι τον έλεγχο στο σώμα μου. Ο Taylor, όμως, ανταπαντά, με τη θέση ότι το δικαίωμα μου στο εισόδημα απορρέει από την αγοραστική δύναμη των άλλων, και όχι από το δικαίωμα ελέγχου του σώματός μου. Ως προς αυτό, οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι φαίνεται να μην ταυτίζει το εισόδημα της εργασίας με το παραγόμενο από αυτήν προϊόν, το οποίο κατά την εργασιακή θεωρία της ιδιοκτησίας μάς ανήκει αυτοδίκαια, λόγω της άσκησης των ικανοτήτων μας, οι οποίες εξίσου μας ανήκουν. Ειδάλλως, αν πράγματι τα ταύτιζε, αυτό θα σήμαινε, αυτομάτως, και την απόρριψη της εργασιακής θεωρίας, άρα και της ιδιοκτησίας επί του εαυτού.

Προς υποστήριξη της ένταξης του δικαιώματος στο εισόδημα στην CSO υπάρχουν και ελευθεριοκρατικά επιχειρήματα που δεν το συνδέουν άμεσα με τα δικαιώματα ελέγχου της ιδιοκτησίας επί εαυτού. Το πρώτο από αυτά είναι το επιχείρημα του Nozick «The tale of the slave»,⁶⁰ με το οποίο επιχειρεί να καταδείξει το ηθικά ανομιμοποίητο της φορολογικής αναδιανομής, λόγω της αναγνώρισης του δικαιώματος στο εισόδημα ως απόλυτου δικαιώματος της ιδιοκτησίας επί εαυτού.

Καταρχάς, σύμφωνα με μια παραλλαγή του νοζικιανού επιχειρήματος από τον Taylor, η οποία επιχειρείται να περιγραφεί εν προκειμένω, το επιχείρημα έχει ως εξής:

---

⁵⁹ Βασίλης Βουτσάκης, *το δικαίωμα στον ιδιωτικό βίο*, πανεπιστημιακές παραδόσεις

⁶⁰ Nozick R., *ANARCHY, STATE, AND UTOPIA*, Blackwell, 2010, p. 290-292

Ας υποθέσουμε ότι αποφασίζουν όλοι οι δουλοκτήτες να καταργήσουν τον θεσμό της δουλείας, με το αντάλλαγμα να τους παρέχουν οι τέως δούλοι και πλέον ελεύθεροι πολίτες ένα ποσοστό από το εργασιακό τους εισόδημα. Η κατάσταση αυτή θα μας φαινόταν, πράγματι, σχεδόν ομολογουμένως, ηθικά απαράδεκτη και άδικη. Αν αντικατασταθεί η θέση των δουλοκτητών και των δούλων με αυτή των φτωχών και πλουσίων, αντίστοιχα, οδηγούμαστε σε ένα μοντέλο αναδιανεμητικής δικαιοσύνης μέσω της φορολογίας. Επομένως, για να είναι συνεπής ο συλλογισμός, πρέπει η περιγραφείσα αυτή αναλογία/μεταφορά να μεταφερθεί και στο συμπέρασμα, καταλήγοντας στο ότι η κατάσταση της φορολόγησης των ευνοημένων και ταλαντούχων για χάρη των μειονεκτούντων θεωρείται, ομοίως, άδικη.

Η αποτυχία του επιχειρήματος, όμως, του Nozick έγκειται στο ότι στην πρώτη περίπτωση η αίσθησή μας για την αδικία πηγάζει από την κατεύθυνση της αναδιανομής, ήτοι από τους δούλους προς τους δουλοκτήτες, και όχι από την αναδιανομή καθεαυτή. Επομένως, τίποτα δεν αποδεικνύει, μέχρι στιγμής, γιατί οι πλούσιοι να δικαιούνται ακέραιο το εισόδημά τους, το οποίο πηγάζει από χαρίσματα και ταλέντα που οφείλονται στην τύχη, και να μην είναι αποδέκτες της αξίωσης των μειονεκτούντων για αναδιανεμητικές παροχές. Ανακύπτουν επίσης τα εξής ερωτήματα: α) γιατί το δικαίωμα στο εισόδημα ενυπάρχει στο πρόσωπο και όχι στο κράτος ή σε άλλη οντότητα; Τίθεται δηλαδή, ζήτημα λήψης του ζητουμένου. β) Γιατί δεν θα συναινούσαν οι πολίτες να μεταφέρουν το δικαίωμα εισοδήματός τους στο κράτος υπό κατάλληλες συνθήκες;

Το δεύτερο επιχειρήμα που θα εξετασθεί, εστιάζει στην υποτιθέμενη αξία (του δικαιώματος στο εισόδημα) (argument from value). Σύμφωνα με αυτό, μπορεί το δικαίωμα στο εισόδημα να μην απορρέει από την εξουσία μεταβίβασης, η οποία είναι αδιαμφισβήτητο συστατικό δικαίωμα της ιδιοκτησίας επί εαυτού, αλλά να εγγυάται να εξασφαλίζει την αξία της. Ειδικότερα, αν τεθεί κάποιος απαλλοτριωτικός φόρος στα εισοδήματα κάποιου, αυτόματα θα μειωθεί η ικανότητά του να μεταβιβάζει αυτά που είχε την ικανότητα πριν τον φόρο. Η λογική πίσω από το επιχειρήμα αυτό επιβάλλει να προστατεύονται όχι μόνο τα συστατικά δικαιώματα της ιδιοκτησίας επί εαυτού, αλλά και αυτά, τα οποία τα προωθούν, διότι με αυτόν τον τρόπο πιθανόν παρέχεται η μέγιστη προστασία τους και η εν γένει ενίσχυση της ιδιοκτησίας επί εαυτού.

Το επιχείρημα αυτό φαντάζει επιπόλαιο αν σκεφτούμε τις συνέπειές του. Καταρχάς τα δικαιώματα ελέγχου της ιδιοκτησίας επί εαυτού έχουν πράγματι αδιαμφισβήτητη αξία, η οποία πρέπει να προστατευτεί και από άλλα δικαιώματα, όπως, ίσως εν προκειμένω, από το δικαίωμα στο εισόδημα. Πρέπει, όμως, να συνυπολογιστεί σε αυτήν την διαδικασία τόσο ο συσχετισμός της αξίας τους, ήτοι το κατά πόσο η αξία του ενός επηρεάζει την αξία των άλλων, όσο και η συνεφαρμογή τους. Ειδικότερα, πρέπει να αναρωτηθούμε,⁶¹για το πώς η αξία τους πρέπει να διανεμηθεί μεταξύ των ατόμων. Για παράδειγμα, μπορεί η επιβολή ενός φόρου εισοδήματος στους ταλαντούχους να μειώσει την αξία της ικανότητας μεταβίβασής τους, θα ενισχύσει όμως, αδιαμφισβήτητα τα δικαιώματα ελέγχου των μειονεκτούντων, υπέρ' ού ο φόρος εισοδήματος. Ομοίως, ο Cohen, του οποίου θέσεις θα εκτεθούν αναλυτικά κατωτέρω, κάνει λόγο για θεμιτό περιορισμό των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας επί εαυτού κάποιων, προκειμένου να διασφαλιστεί ο στοιχειώδης βαθμός αυτονομίας όλων.⁶²

Δεν έχουν βρει, επομένως, οι δεξιοί ελευθεριοκράτες έναν ικανοποιητικό τρόπο να συνδέσουν τα δικαιώματα ελέγχου της ιδιοκτησίας επί του εαυτού με το δικαίωμα στο εισόδημα και, κατ' επέκταση, να πείσουν για το μη νομιμοποιημένο της φιλελεύθερης αναδιανεμητικής φορολογίας. Καταληκτικά, καθώς κατά την νοζικιανή ελευθεριοκρατία οι μη νόμιμες ακριβοδίκαιες διανομές είναι απόρροια της ιδιοκτησίας επί εαυτού, κλονίζεται αυτόματα και η ισχύς της δεύτερης.

VI. ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ

1. GERALD ALLAN COHEN

Ο μαρξιστής αναλυτικός φιλόσοφος Cohen –που θεωρείται και αριστερός ελευθεριοκράτης, λόγω της εν μέρει υιοθέτησης της ιδιοκτησίας επί εαυτού- διαχωρίζει την ιδιοκτησία επί εαυτού από τις συνθήκες με τις οποίες την ταυτίζουν εν γένει οι ελευθεριοκράτες. Στρέφεται κυρίως κατά της νοζικιανής ελευθεριοκρατίας, σύμφωνα με

---

⁶¹ Taylor R. S., «Self-Ownership and the Limits of Libertarianism», *Social Theory and Practice*, Florida State University Department of Philosophy, 2005, p. 481

⁶² Cohen G., *Self-Ownership, Freedom and Equality*, Cambridge University Press, 1995, p. 237

την οποία η απόρριψη της ιδιοκτησίας επί του εαυτού σημαίνει α) έγκριση της δουλείας και περιορισμό β) της αυτονομίας και γ) της αντιμετώπισης των ανθρώπων ως αυτοσκοπών και κατ' επέκταση ίσων.

Το πρώτο ζήτημα που θα επισημανθεί αναφορικά με τις ενστάσεις του Cohen στην νοζικιανή ελευθεριοκρατία, αφορά την θέση του Nozick για την αλληλοαναιρούμενη ισχύ της ιδιοκτησίας επί εαυτού και της δουλείας. Ειδικότερα, προτού εναντιωθεί σε αυτό, ο Cohen εκθέτει το επιχείρημα με το οποίο ο Nozick επιδιώκει να καταδείξει ότι οι υποχρεώσεις από την αναδιανεμητική φορολογία, ως μη συμβατικές, δημιουργούν μερική κυριότητα των άλλων πάνω μας, και άρα μια μορφή δουλείας, καθώς μας εξαναγκάζουν σε απλήρωτη εργασία.⁶³ Το επιχείρημα, όπως εκτίθεται από τον Cohen έχει ως εξής:⁶⁴

1. Αν ο X υποχρεώνεται να κάνει χωρίς σύμβαση το A για τον Ψ, τότε ο Ψ έχει δικαίωμα διάθεσης της εργασίας του X, όπως, ομοίως, έχει ένας δουλοκτήτης.
2. Αν ο Ψ έχει δικαίωμα διάθεσης της εργασίας του X, όπως ένας δουλοκτήτης, τότε ο X είναι δούλος του Ψ.
3. Είναι ηθικά απαράδεκτο για οποιονδήποτε να είναι δούλος άλλου.
4. Επομένως είναι ηθικά απαράδεκτο για τον X να υποχρεώνεται μη συμβατικά να κάνει το A για τον Ψ.

Από άποψη λογικής το επιχείρημα είναι έγκυρο, καθώς η αλήθεια των προκειμένων μεταφέρεται στο συμπέρασμα χωρίς λογικά άλματα. Ένα επιχείρημα, όμως, πέρα από την λογική εγκυρότητα και την αλήθεια των προκειμένων, που εν προκειμένω θα δειχτεί ότι ούτε αυτή συντρέχει, πρέπει να έχει και επιχειρηματολογική αξία, γι' αυτό και ο Cohen θα εξετάσει αναλυτικά την τρίτη και πρώτη προκειμένη προβάλλοντας τις ενστάσεις του.

Για να αντιταχθεί στην ισχύ της πρώτης προκειμένης, ο Cohen χρησιμοποιεί την αναλογία της παράνομης κατακράτησης ενός αθώου, και κάνει την διάκριση μεταξύ της φυλάκισης για πέντε λεπτά, και της ισόβιας κράτησης. Μεταξύ αυτών των δύο καταστάσεων υπάρχει σημαντική κανονιστική διαφορά, καθώς η πρώτη μπορεί να

---

⁶³ Nozick R., *ANARCHY, STATE, AND UTOPIA*, Blackwell, 2010, p. 172

⁶⁴ Cohen A. G., *Self-Ownership, Freedom and Equality*, Cambridge University Press, 1995, p. 230-231

δικαιολογείται ηθικά για την εξυπηρέτηση παροδικών κοινωνικών σκοπών, ενώ η δεύτερη δεν δικαιολογείται σε καμία περίπτωση. Ομοίως, λόγω συνέπειας, το συμπέρασμα αυτό πρέπει να μεταφερθεί και στο επιχείρημα του Nozick, στο οποίο ταυτίζεται άτοπα η δουλεία με την μερική αναγκαστική εργασία που επιβάλλει η φορολογία, ενώ διαφέρουν ουσιωδώς ηθικά και κανονιστικά. Μπορεί, δηλαδή, η δουλεία να είναι ηθικά απαράδεκτη, όπως ορθώς επιβεβαιώνει η τρίτη προκείμενη, αυτό όμως δεν συνεπάγεται το συμπέρασμα ότι οι μη συμβατικές υποχρεώσεις, όπως αυτές από την φορολογία είναι ηθικά απαράδεκτες.

Επιπλέον, για την ένστασή του στην πρώτη προκείμενη του νοζικιανού επιχειρήματος, ο Cohen χρησιμοποιεί ένα επιχείρημα του Joseph Raz, κατά το οποίο επιχειρηματολογεί ότι από το γεγονός ότι ο X υποχρεούται μη συμβατικά στον Ψ, δεν συνάγεται ότι ο Ψ έχει δικαίωμα διάθεσης της εργασίας του X όμοιο με ενός δουλοκτήτη. Ως παράδειγμα ο Raz αναφέρει το εξής: Μπορεί να έχω υποχρέωση να βοηθήσω την άρρωστη μητέρα μου, αλλά αυτή δεν έχει το δικαίωμα να με απαλλάξει από την υποχρέωσή μου, αν έχω αποφασίσει να το κάνω, ενώ αντίθετα ένας δουλοκτήτης θα είχε αυτό το δικαίωμα. Επίσης, δεν θα είχε δικαίωμα η μητέρα μου, όμοιο με αυτό ενός δουλοκτήτη, να επιβάλλει επ' ακριβώς τον τρόπο και τα μέσα με τα οποία μπορώ να χρησιμοποιήσω την δύναμή μου για να ανταποκριθώ στην υποχρέωσή μου να την βοηθήσω.

Ο Cohen εκθέτει από το παράδειγμα του Raz, τους εξής κάτωθεν ισχυρισμούς που συμπεραίνουν ότι η υποχρέωσή μου να βοηθάω την μητέρα μου δεν αντανakλά σε αντίστοιχο δικαίωμα της μητέρας μου, όμοιο με ενός δουλοκτήτη πάνω στο δούλο του, και κατ' επέκταση οι μη συμβατικές υποχρεώσεις δεν μας καθιστούν δούλους:⁶⁵

A) Μπορεί να αποτύχω στην εκπλήρωση της υποχρέωσής μου προς την άρρωστη μητέρα μου, αυτή όμως δεν έχει δικαίωμα να απαιτήσει την σωστή εκπλήρωση της υποχρέωσής μου.

B) Ακόμα και αν υποθέσουμε ότι έχει δικαίωμα να την φροντίσω, δεν έχει δικαίωμα να με απαλλάξει από την υποχρέωσή μου να την φροντίσω.

---

⁶⁵ Cohen A. G., *Self-Ownership, Freedom and Equality*, Cambridge University Press, 1995, p. 232

Γ) Ακόμα και αν υποτεθεί ότι έχει το δικαίωμα να με απαλλάξει από την υποχρέωση, δεν έχει το δικαίωμα να επιβάλλει την εκπλήρωση της υποχρέωσής μου με κάθε τρόπο και μέσο.

Επομένως, τα τρία ανωτέρω δικαιώματα, απαίτησης της εκπλήρωσης της υποχρέωσης, απαλλαγής από την υποχρέωση και επιβολής εκπλήρωσης με όλες τις δυνάμεις, τα έχει ο δουλοκτήτης απέναντι στο δούλο του, και δεν βρίσκουν εφαρμογή σε όλες τις μη συμβατικές υποχρεώσεις που αναλαμβάνουμε, σε αντίθεση με το νοζικιανό επιχείρημα.⁶⁶Υπάρχει και η άποψη ότι η ιδιοκτησία του εαυτού συμπεριλαμβάνει τις ηθικές υποχρεώσεις, όπως αυτή απέναντι στην άρρωστη μητέρα μου, γι' αυτό και θεωρείται άτοπο το επιχείρημα του Raz, καθώς παραμένει ανοιχτό το ζήτημα αν οι νομικά επιβαλλόμενες μη συμβατικές υποχρεώσεις πράγματι μας καθιστούν δούλους.

Όπως αναφέρθηκε από το νοζικιανό επιχείρημα, ο Nozick διαχωρίζει τις συμβατικές από τις μη συμβατικές υποχρεώσεις, με την ειδοποιό διαφορά ότι οι δεύτερες οδηγούν στην δουλεία, γι' αυτό και είναι ηθικά απαράδεκτες. Συγχρόνως, όμως, λόγω της ιδιοκτησίας επί εαυτού και της σύμφυτης σύμφωνα με τον Nozick αυτονομίας του προσώπου, είναι ηθικά νομιμοποιημένο να εισέλθει κάποιος στο καθεστώς του δούλου, αναλαμβάνοντας τις αντίστοιχες υποχρεώσεις συμβατικά. Άρα, για να καταστείς δούλος, σύμφωνα με τον Nozick, η ανάληψη των υποχρεώσεων συμβατικά είναι επαρκής, αλλά όχι αναγκαίος λόγος, καθώς μπορείς να καταστείς και με άλλο τρόπο, ήτοι με την ανάληψη μη συμβατικών υποχρεώσεων, κατάσταση βέβαια ηθικά απαράδεκτη και για τον Nozick.

Όπως πολύ εύστοχα απαιτεί ο Cohen,⁶⁷ο Nozick πρέπει να εξηγήσει τι το ηθικά διαφορετικό έχει η δουλεία που προέρχεται από μη συμβατική υποχρέωση, από αυτήν που προέρχεται συμβατικά. Επίσης, ένα συναφές ερώτημα που ανακύπτει είναι γιατί να είναι ηθικά ανεκτή η συμβατική ολοκληρωτική δουλεία και ηθικά απαράδεκτη η μη συμβατική μερική δουλεία, που προκύπτει από την αναγκαστική εργασία λίγων ωρών

---

⁶⁶ Brenkert G. G., «Self-Ownership, Freedom and Autonomy», *The Journal of Ethics*, 1998, p. 43, «Cohen identifies for a state or person to have a state-holder like right: a) *The absolvability condition: the holder of the right can absolve the slave or holder of the obligation of having to carry the obligation, and b) The specifiability condition: the holder of the right can tell the slave to do whatever he or she chooses .....with whatever resource the slave would use to carry out the stated obligation.*»

⁶⁷ Cohen A. G., *Self-Ownership, Freedom and Equality*, Cambridge University Press, 1995, p. 236

της φορολογίας, αφού, αναλόγως, υπάρχει ηθική διαφορά στην κράτηση ενός αθώου για λίγα λεπτά και στην ισόβια.

Η δεύτερη αντίθεση του Cohen με τον Nozick εντοπίζεται στο ζήτημα της σύνδεσης της ιδιοκτησίας επί εαυτού με την αυτονομία. Συγκεκριμένα, για τον Nozick, η αυτονομία γίνεται σεβαστή, μόνο όταν κατέχουμε τα δικαιώματα της ιδιοκτησίας επί του εαυτού. Υπάρχει δηλαδή πιο πολλή αυτονομία υπό καθεστώς ολοκληρωτικής ιδιοκτησίας επί εαυτού, σε σύγκριση με οποιαδήποτε άλλη εναλλακτική. Για τον Cohen, αντιθέτως, η ιδιοκτησία επί του εαυτού δεν συνδέεται με τέτοιο τρόπο με την αυτονομία, της οποίας ο βαθμός προστασίας είναι ανάλογος της ποσότητας και ποιότητας των επιλογών του ατόμου. Έτσι, ανασκευάζοντας το επιχείρημα του Cohen,⁶⁸ εκτίθεται στην παρούσα ως εξής:

1. Η ιδιοκτησία επί του εαυτού σύμφωνα με τον Nozick συμπεριλαμβάνει την ιδιοκτησία των ταλέντων και των ιδιαίτερων ικανοτήτων σου.
2. Στον κόσμο, οι ικανότητες και τα χαρίσματα είναι προϊόν τύχης, ήτοι είναι μοιρασμένες άνισα μεταξύ των ανθρώπων.
3. Η ελευθεριοκρατική ιδιοκτησία επί του εαυτού που συνεπάγεται την ιδιοκτησία των ικανοτήτων σου και σέβεται την ελεύθερη βούληση που απορρέει από την αυτονομία, οδηγεί σε προλετάριους χωρίς ιδιοκτησία που δεν μπορούν να ελέγξουν τις ζωές τους και εξαρτώνται από τους καπιταλιστές.
4. Αυτό σημαίνει αναίρεση της αυτονομίας των προλετάρων, η οποία (αυτονομία) για τον Nozick απορρέει από την προστασία της ιδιοκτησίας επί του εαυτού και λόγω της οποίας (ιδιοκτησίας επί εαυτού) οδηγήθηκαν δίκαια στην σύναψη των συμβάσεων με τους καπιταλιστές.
5. Επομένως, προκειμένου να αυξηθεί η ουσιαστική αυτονομία των ατόμων, με την έννοια της πραγματικής δυνατότητας επιλογής μεταξύ εναλλακτικών τρόπων ζωής, πρέπει να τεθούν περιορισμοί στην ιδιοκτησία επί του εαυτού.

Άλλο επιχείρημα που αρνείται την γραμμική σύνδεση της ιδιοκτησίας επί εαυτού και αυτονομίας αναπτύσσεται από τον Raz. Για τον Raz, η αυτονομία εξασφαλίζεται μέσω της δυνατότητας πρόσβασης σε συλλογικά αγαθά, όπως η εκπαίδευση και το

---

⁶⁸ Cohen A. G., *Self-Ownership, Freedom and Equality*, Cambridge University Press, 1995, p. 237

σύστημα υγείας. Αν η αυτονομία δηλαδή είναι εγγενώς επιθυμητή, είναι επιθυμητή και η πρόσβαση όλων σε αυτά τα αγαθά. Επομένως, με βάση το επιχειρήμα του, θεωρίες που βασίζονται αποκλειστικά στα δικαιώματα, όπως η αρχή της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, δεν επαρκούν για τη προώθηση της αυτονομίας, επειδή αδυνατούν να την εξασφαλίσουν στα κατώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα.⁶⁹

Η διαφορά ανάμεσα στον Nozick, κατά τον οποίο οι περιορισμοί της ΙΕΕ συνεπάγονται περιορισμό της αυτονομίας, και στον Cohen, κατά τον οποίο οι περιορισμοί θα προωθήσουν την αυτονομία, επεξηγείται σύμφωνα με τον Brenkert⁷⁰ στην διαφορετική αντίληψη που έχουν για την αυτονομία. Ο Nozick αντιλαμβάνεται την αυτονομία ως ικανότητα όλων μας να αποφασίσουμε για την ζωή μας, άρα ενυπάρχει μέσα μας εν δυνάμει, και μάλιστα συνιστά και δικαιολογητικό λόγο των δικαιωμάτων μας.⁷¹ Για τον Cohen, αντίθετα, η αυτονομία είναι η πραγματική δυνατότητά μας να αποφασίζουμε για την ζωή μας μεταξύ πολλών διαθέσιμων εναλλακτικών.

Η τρίτη ένσταση του Cohen στην νοζικιανή ελευθεριοκρατία εντοπίζεται στην αμφισβήτηση της σύνδεσης της καντιανής αρχής με την ιδιοκτησία επί του εαυτού. Όπως έχει επισημανθεί, -και θα αμφισβητηθεί αναλυτικά εν συνεχεία- για τον Nozick, η ιδιοκτησία επί του εαυτού αντανάκλα στην καντιανή αρχή της αντιμετώπισης των ανθρώπων ως αυτοσκοπών, και όχι μόνο ως μέσων, και γι' αυτό δεν επιτρέπεται να θυσιαστούν ή χρησιμοποιηθούν για τους σκοπούς άλλων, χωρίς τη συναίνεσή τους⁷²(=ΝΟΖΙΚΙΑΝΗ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΣΥΝΑΙΝΕΣΗΣ). Κατά την καντιανή θεωρία, η συναίνεση αυτή καθιστά αυτομάτως τον άνθρωπο και ως αυτοσκοπό, ακόμα και αν προβεί σε πράξη που εξυπηρετεί άλλους ανθρώπους, όπως για παράδειγμα η εργασία ενός υδραυλικού με την συναίνεσή του, η οποία σαφώς προϋποθέτει την γνώση του για το είδος της πράξης στην οποία προβαίνει.⁷³ Εύλογο είναι να επισημανθεί και στο παρόν σημείο, προτού αναλυθεί κατωτέρω, ότι η καντιανή συναίνεση δεν νοείται να είναι

---

⁶⁹ Raz J., *The Morality of Freedom*, University of Oxford, 1988, p. 203-207

⁷⁰ George G. Brenkert, «Self-Ownership, Freedom and Autonomy», *The Journal of Ethics*, 1998, p. 42

⁷¹ Nozick R., *ANARCHY, STATE, AND UTOPIA*, Blackwell, 2010, p. 48-50

⁷² Ο.π., p. 30-31

⁷³ Rachels J., Rachels S., *Στοιχεία Ηθικής Φιλοσοφίας*, εκδόσεις οκτώ, 2012 σ. 192

απλώς ενεργητική, δεν επαρκεί από μόνη της. Επιτάσσεται να είναι και κανονιστικά δυνατή/πιθανή, να συμβαδίζει δηλαδή με την πραγματική αντιμετώπιση του ίδιου σου του εαυτού πάντα και ως αυτοσκοπού.

Ακολούθως, θα εξετασθούν τα ζητήματα της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, της καντιανής αρχής και της νοζικιανής αρχής της συναίνεσης, ανάλογα με τις μεταξύ τους σχέσεις, όπως ερμηνεύονται από την προσέγγιση του Cohen, με αώτερο σκοπό να καταδειχθεί και πάλι η ανεπάρκεια και μη αναγκαιότητα της ιδιοκτησίας επί του εαυτού.

A. ΣΧΕΣΗ ΚΑΝΤΙΑΝΗΣ ΑΡΧΗΣ ΚΑΙ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ

Η καντιανή αρχή δεν προϋποθέτει την αρχή της ιδιοκτησίας επί εαυτού, ούτε το αντίστροφο. Καταρχάς, είναι εφικτή η απόρριψη της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, χωρίς την σύγχρονη απόρριψη της καντιανής αρχής. Παράδειγμα αποτελεί η αναδιανεμητική φορολογία των ευνοημένων για χάρη των αδύναμων, η οποία ναι μεν αντίκειται στον σεβασμό της ιδιοκτησίας επί του εαυτού των πιο ικανών, εξαιτίας των μη συμβατικών υποχρεώσεων βοήθειας, συμβαδίζει όμως με την αντιμετώπιση τόσο των αδύναμων, όσο και των ευνοημένων, ως αυτοσκοπών. Ως προς την τελευταία περίπτωση, διευκρινίζεται από τον Cohen ότι το γεγονός ότι συμφωνεί με την εν μέρει χρήση της εργασιακής δύναμης των πλουσίων ακόμα και παρά τη θέλησή τους, ως μέσου για την στήριξη των φτωχών, δεν συνεπάγεται την χρήση των πλουσίων ως μέσων καθώς δεν επηρεάζεται ουσιωδώς η ζωή τους και η αυτονομία τους.

Προκύπτει, εν προκειμένω, μια ταύτιση του Cohen με την νοζικιανή ελευθεριοκρατία, καθώς και για τον ίδιον παραβιάζονται από την φορολογία τα δικαιώματα της ιδιοκτησίας επί εαυτού των πλουσίων,⁷⁴ δεν περιορίζεται, όμως, από την παραβίαση αυτή και η αυτονομία τους, και εδώ έγκειται η διαφορά τους. Αποδεικνύεται έτσι η μικρή σημασία που έχει η αναγνώριση δικαιωμάτων ιδιοκτησίας επί εαυτού, σε σχέση με την αξία της αυτονομίας. Ομοίως, σύμφωνα με το προαναφερθέν επιχείρημά του, αυτό δεν τους καθιστά ούτε δούλους, καθώς διακρίνει την κανονιστική και ηθική διαφορά της δουλείας από τις μη συμβατικές υποχρεώσεις, αντιτασσόμενος εν προκειμένω στους δεξιούς ελευθεριοκράτες.

---

⁷⁴ Πρόκειται, όμως, για παραβίαση μόνο της full thesis, την οποία απορρίπτει ο Cohen: Brenkert G. G., «Self-Ownership, Freedom and Autonomy», *The Journal of Ethics*, 1998, p. 30

Αντίστροφα, μπορεί να απορριφθεί η καντιανή αρχή, ενώ επιβεβαιώνεται συγχρόνως η ιδιοκτησία επί εαυτού. Για παράδειγμα, ναι μεν χρησιμοποιώ έναν πωλητή εισιτηρίων ως μέσο για την έκδοση του εισιτηρίου μου, τον αντιμετωπίζω, όμως, συγχρόνως και ως σκοπό, καθώς αν πάθει κάτι που τον καταστήσει ανίκανο να ανταποκριθεί στην έκδοση εισιτηρίου που με εξυπηρετεί, θα σπεύσω να τον βοηθήσω, σεβόμενος έτσι την αυταξία του. Αν, αντιθέτως, και εδώ έγκειται το επίμαχο παράδειγμα, δεν τον βοηθήσω την στιγμή που λιποθυμάει, επειδή δεν ανταποκρίνεται πλέον σε αυτό για το οποίο με εξυπηρετεί, ήτοι την έκδοση του εισιτηρίου, τότε τον αντιμετωπίζω μόνο ως μέσο και όχι ως αυτοσκοπό, ενώ παράλληλα δεν θίγω με αυτόν τον τρόπο την ιδιοκτησία επί του εαυτού του.⁷⁵

B. ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΝΟΖΙΚΙΑΝΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΗΣ ΣΥΝΑΙΝΕΣΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΚΑΝΤΙΑΝΗ ΑΡΧΗ

Ούτε αυτές οι δύο αρχές συνδέονται, καθώς μπορεί μια συνθήκη να ικανοποιεί την νοζικιανή αρχή, η οποία απαιτεί απλώς την ενεργητική συναίνεση,⁷⁶ η οποία θα αναλυθεί κατωτέρω, αλλά να μην συμβαδίζει με την καντιανή αρχή της αντιμετώπισης του ατόμου και ως αυτοσκοπού. Παράδειγμα αποτελεί η συνθήκη κατά την οποία ο καπιταλιστής συμβάλλεται με τον προλετάριο, από τον οποίο έχει αποσπάσει την ενεργητική συναίνεση, ήτοι την σε πραγματικό χρόνο εκφρασθείσα, ικανοποιώντας τοιούτοτρόπως την νοζικιανή αρχή, χωρίς όμως να ικανοποιεί και την καντιανή αρχή. Ειδικότερα, η καντιανή αρχή δεν ικανοποιείται καθώς ο καπιταλιστής δεν ενδιαφέρεται για την πραγματική ευημερία του προλετάριου, η οποία θα ανταποκρινόταν στο status του ως ελεύθερου και ισότιμου όντος, και κατ' επέκταση στην αντιμετώπισή του ως αυτοσκοπού. Μπορεί δηλαδή ο προλετάριος να συναινεί στην αντιμετώπισή του ως μέσου, συνθήκη επαρκής για να ικανοποιηθεί η νοζικιανή αρχή της συναίνεσης που αντανάκλα για τον Nozick την ιδιοκτησία επί εαυτού, αλλά για την καντιανή ηθική η συναίνεση είναι αδύνατη κανονιστικά και άρα ανεπαρκής για την εξασφάλιση της καντιανής αρχής.

---

⁷⁵ Cohen A. G., *Self-Ownership, Freedom and Equality*, Cambridge University Press, 1995, p. 240

⁷⁶ Attas D., «Freedom and Self-Ownership», *Social Theory and Practice*, Florida State University Department of Philosophy, 2000

Συνοψίζοντας, καταδείχθηκε από την έκθεση των επιχειρημάτων του Cohen, ότι η ιδιοκτησία επί εαυτού α) δεν είναι επαρκής, καθώς η συμβατική δουλεία είναι ομοίως ηθικά απαράδεκτη, ούτε αναγκαία – καθώς χρήζει άλλης δικαιολόγησης η απαξία όλων των μορφών δουλείας - προϋπόθεση της απόρριψης της δουλείας, β) δεν είναι ανάλογη της αυτονομίας όπως την εννοεί ο Cohen, και γ) δεν αντανακλά στην καντιανή αρχή αντιμετώπισης των ανθρώπων ως αυτοσκοπών και κατ' επέκταση ίσων, αντικρούοντας έτσι τις ελευθεριοκρατικές θέσεις.

Πάντως, πέρα από την επιχειρηματολογία του Cohen υπέρ των περιορισμών της ιδιοκτησίας επί εαυτού για χάρη της αυτονομίας και της διασφάλισης του status του προσώπου ως αυτοσκοπού και άρα ελεύθερου και ίσου, δεν έχει διευκρινιστεί η δική του ακριβής αντίληψη περί της ιδιοκτησίας επί του εαυτού. Παραμένει, συνεπώς, ανοιχτό το ζήτημα των ορίων της και της λειτουργίας που εν τέλει επιτυγχάνει, γεγονός που ανοίγει το δρόμο στην κριτική του Brenkert και της εκ μέρους του ολικής απόρριψης της ιδιοκτησίας επί του εαυτού.

2. GEORGE G. BRENKERT

Καθώς ο συνολικός συλλογισμός της παρούσας ακολουθεί την πορεία προς την σταδιακή και κλιμακωτή άρνηση της φιλοσοφικής και πολιτικής ιδέας της ιδιοκτησίας επί εαυτού, στο παρόν κεφάλαιο επιλέγεται να παρουσιαστεί η πιο ριζοσπαστική θέση του Brenkert, ο οποίος βασίζεται και στην ανωτέρω ανάλυση του Cohen. Ειδικότερα, πέρα από την μετριοπαθή θέση του Cohen που σε αντίκρουση της ελευθεριοκρατικής θέσης, προτάσσει μια περιορισμένη έννοια της ιδιοκτησίας επί εαυτού, προκειμένου να βρουν συμβατότητα η ελευθερία ως αυτονομία και η ισότητα, ο Brenkert απορρίπτει εν γένει την ιδέα της ιδιοκτησίας επί εαυτού. Στην παρούσα ενότητα θα συνεξεταστούν οι έννοιες της ιδιοκτησίας επί εαυτού, της ελευθερίας και της αυτονομίας από την προσέγγιση του George G. Brenkert, προκειμένου να αναδειχθεί η αναγκαιότητα της ριζοσπαστικής απόρριψης των θέσεων τόσο της ελευθεριοκρατίας όσο και του Cohen.

A. ΣΧΕΣΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΕΠΙ ΕΑΥΤΟΥ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Εκκινώντας από την εξέταση της σχέσης της ελευθερίας με την ιδιοκτησία επί εαυτού, επισημαίνεται πως, ενώ η ελευθερία θεωρείται η πρωταξία των

ελευθεριοκρατών, ο Cohen διατείνεται πως στην νοζικιανή εκδοχή η επικρατούσα αξία είναι η ιδιοκτησία επί του εαυτού. Από την άλλη πλευρά, η ελευθερία είναι απλώς μια λειτουργία της, μια συνεπαγωγή, καθώς όντας ιδιοκτήτης του σώματος και των δυνάμεών σου, είσαι και ελεύθερος να τα χρησιμοποιήσεις και διαθέσεις, όπως επιθυμείς. Ως επακόλουθο, για να απορριφθεί η ελευθεριοκρατική ελευθερία, κατά την στόχευση του Cohen, αλλά και της παρούσας σε πρώτο στάδιο, καθώς θεωρείται ανεπαρκής για τον αυτοπροσδιορισμό των ατόμων, πρέπει να απορριφθεί πρώτα η ελευθεριοκρατική ιδιοκτησία επί εαυτού.

Προς υπενθύμιση, αναφέρεται πως ο Cohen δεν αρνείται ολοκληρωτικά την ιδιοκτησία επί εαυτού, καθώς αποδέχεται την έννοια, την ιδέα (concept), αλλά απορρίπτει την full thesis των ελευθεριοκρατών, η οποία είναι αποδεσμευμένη από την ιδέα.⁷⁷Ειδικότερα, η ιδέα της ιδιοκτησίας επί εαυτού έχει συνεκτικότητα και συνεπάγεται ότι οι άνθρωποι έχουν δικαιώματα κυριότητας πάνω στον εαυτό τους και τις δυνάμεις τους, χωρίς αυτό να προϋποθέτει δύο εαυτούς, τον κύριο και τον υπό κυριότητα. Από την άλλη πλευρά, η full thesis συνεπάγεται μια σειρά ηθικών δικαιωμάτων που απορρέουν από τα απόλυτα και αποκλειστικά δικαιώματα ελέγχου και χρήσης του εαυτού και των δυνάμεων του καθενός. Ένα από αυτά, το οποίο αναλύθηκε και ανωτέρω, είναι η ελευθερία από εξαναγκασμό άλλων να διαθέσεις αυτά που σου ανήκουν, η οποία παραβιάζεται μέσω της φορολογίας. Ως προς αυτό, ο Cohen αντιτείνει πως φορολογία, μπορεί να αντίκειται στην ελευθεριοκρατική ιδιοκτησία επί εαυτού, ήτοι την full thesis, δεν συρρικνώνει, όμως, την ελευθερία των πλουσίων να ζουν όπως επιθυμούν.

Το καίριο ερώτημα με το οποίο ασχολείται ο Cohen και εκμεταλλεύεται ο Brenkert για να απορρίψει ολοκληρωτικά την ιδιοκτησία επί εαυτού, είναι τι είδους ελευθερία συνδέεται με την ιδιοκτησία επί εαυτού,⁷⁸ καθώς και για τον Cohen, από τα δικαιώματα κυριότητας πάνω μας απορρέει κάποιας μορφής ελευθερία. Οι ελευθεριοκράτες προτάσσουν μια δικαιωματική αντίληψη της ελευθερίας, σύμφωνα με την οποία κάποιος είναι ανελεύθερος, αν παρεμποδίζεται να πράξει κάτι στο οποίο έχει δικαίωμα, και κατ' επέκταση, πρέπει να στραφούμε πρώτα στην αναζήτηση του αντίστοιχου δικαιώματος, προκειμένου να εξετασθεί αν υπάρχει παραβίαση της ελευθερίας. Από την άλλη πλευρά,

---

⁷⁷ Brenkert G. G., «Self-Ownership, Freedom and Autonomy», *The Journal of Ethics*, 1998, p. 30

⁷⁸ Ο.π., p. 32

ο Cohen αντιτάσσει, αρχικά, την αρνητική σύλληψη της ελευθερίας, σύμφωνα με την οποία η ελευθερία ορίζεται ως απουσία παρέμβασης από άτομα ή θεσμούς σε πράξεις στις οποίες επιθυμούμε να προβούμε. Γι' αυτό, ακόμα και η δίκαιη φυλάκιση ενός εγκληματία του στερεί την ελευθερία του, καθώς θα επιθυμούσε προφανώς να μην βρίσκεται στην φυλακή.

Ο Cohen υποστηρίζει πως η υιοθέτηση της δικαιωματικής σύλληψης της ελευθερίας δεν βοηθάει τους ελευθεριοκράτες στην υπεράσπιση της ατομικής ιδιοκτησίας, μη λαμβάνοντας, όμως, υπόψη του ότι η ατομική ιδιοκτησία απορρέει ως ηθικό δικαίωμα από την ιδιοκτησία επί του εαυτού. Σύμφωνα με τον Brenkert, από την άλλη πλευρά, αν οι ελευθεριοκράτες υιοθετούσαν την αρνητική σύλληψη της ελευθερίας, την οποία προτάσσει ο Cohen, τότε θα βρίσκονταν μπροστά στο παράδοξο της ατομικής ιδιοκτησίας που παραβιάζει την αρνητική ελευθερία των άλλων. Γι' αυτό και οι ελευθεριοκράτες εμμένουν στην δικαιωματική αντίληψη της ελευθερίας, σύμφωνα με την οποία η ελευθερία περιορίζεται από επεμβάσεις στην ατομική ιδιοκτησία επειδή αποτελεί ηθικό δικαίωμα που απορρέει από την ιδιοκτησία επί εαυτού.⁷⁹

Επιπλέον, η αρνητική ελευθερία θεωρείται από τον Brenkert ανεπαρκής για να ανταγωνιστεί την δικαιωματική σύλληψη της ελευθερίας, καθώς η πρώτη συνεπάγεται πως αν δεν έχω πρόθεση να εκμεταλλευτώ ένα δικαίωμά μου, όπως για παράδειγμα την ελευθερία του λόγου, τότε αν καταργηθεί η κατοχύρωση και προστασία του από το κράτος, δεν περιορίζεται η ελευθερία μου.⁸⁰ Ομοίως, αν με κάποιον τρόπο η νομοθεσία μειώσει τις επιθυμίες των ανθρώπων, ή τους κάνει, για παράδειγμα, να εγκρίνουν μια φασιστική νομοθεσία, αυτό δεν σημαίνει και περιορισμό της ελευθερίας τους. Κατ' επέκταση, περιορισμοί της ιδιοκτησίας επί εαυτού δεν σημαίνουν και περιορισμό της (αρνητικής) ελευθερίας, σε περίπτωση που τα άτομα δεν επιθυμούν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας επί εαυτού, όπως τα εννοεί ο Cohen, ήτοι ελέγχου του σώματός επομένως πρέπει να προτίζχθει ένα άλλο είδος ελευθερίας, για να μην αυτοαναιρείται.

Καθώς η αρνητική ελευθερία παρεμποδίζεται όταν κάποιος, άτομο, θεσμός ή νόμος μας παρεμποδίζει να κάνουμε αυτό που επιθυμούμε, προκύπτει μια διάκριση ως προς την παρεμπόδισή μας από κάποιον νόμο: Α) Διατηρούμε την ελευθερία μας αν

---

⁷⁹ Ο.π., p. 33

⁸⁰ Ο.π., p. 35

παρεμποδιζόμαστε από τον νόμο να προβούμε σε πράξεις, στις οποίες όμως δεν θα επιθυμούσαμε να προβούμε, επειδή συμφωνούμε με την ηθικότητα του νόμου. Β) Παραβιάζεται η ελευθερία μας, αν παρεμποδιζόμαστε από έναν νόμο - με του οποίου την ηθικότητα δεν ταυτιζόμαστε - να προβούμε σε πράξεις τις οποίες δεν θα επιθυμούσαμε απαραίτητα, καθώς το αν θα προβούμε εν τέλει σε αυτές πρέπει να εναπόκειται σε εμάς. Με την εισχώρηση, όμως, της προϋπόθεσης του κανονιστικού στοιχείου της συμφωνίας μας με την ηθικότητα του νόμου και κατ' επέκταση την αυτόβουλη δέσμευσή μας προκειμένου ο εξαναγκασμός να μην περιορίζει την ελευθερία μας, μετακινούμαστε πάλι προς την δικαιωματική σύλληψη της ελευθερίας.

Ο Cohen, θεωρεί πως η ελευθερία είναι απλώς μια λειτουργία της ιδέας της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, ανεξάρτητη από αυτήν, καθώς από την κυριότητα που έχουμε πάνω μας απορρέει η ελευθερία μας να χρησιμοποιούμε και να διαθέτουμε τον εαυτό μας και τις δυνάμεις μας. Σύμφωνα με το επιχείρημα του Brenkert που θα καταλήξει στην ολική άρνηση της ιδιοκτησίας επί εαυτού, από την συζήτηση του Cohen για την ελευθερία και την ιδιοκτησία επί εαυτού προκύπτουν δύο αντικρουόμενες θέσεις:⁸¹ Από τη μία πλευρά, θέλει την ιδιοκτησία επί εαυτού ως βάση για μια ανεξάρτητη ιδέα της ελευθερίας, η οποία θα ταυτίζεται είτε με την αρνητική σύλληψή της, είτε με την αυτονομία. Από την άλλη, αρνείται την δικαιωματική σύλληψη της ελευθερίας, η οποία όμως δεν συλλαμβάνεται ανεξάρτητα από την ιδιοκτησία επί εαυτού, καθώς προσδιορίζεται στο φως δικαιωμάτων που καθορίζει η ιδιοκτησία επί εαυτού. Επομένως, καταλήγει ο Brenkert, ο Cohen δεν μπορεί να απορρίψει την δικαιωματική ελευθερία χωρίς την ταυτόχρονη απόρριψη της ιδιοκτησίας επί εαυτού. Ως εκ τούτου, το επιχείρημα του Cohen ενάντια στην δικαιωματική ελευθερία πρέπει να πάρει τη μορφή κανονιστικού επιχειρήματος ενάντια στην ιδιοκτησία επί εαυτού.

Επιπλέον, ακόμα και αν έχουμε πλήρη δικαιώματα ιδιοκτησίας επί εαυτού, και άρα είμαστε ελεύθεροι σύμφωνα με την δικαιωματική ελευθερία, μπορεί από αυτήν την κατάσταση να προκύψουν προλετάριοι χωρίς ιδιοκτησία, οι οποίοι ναι μεν είναι ελεύθεροι υπό την ανωτέρω έννοια, υστερούν, όμως, ως προς τις ουσιαστικές προοπτικές της ζωής τους. Κλονίζεται δηλαδή ένα άλλο είδος ελευθερίας, η οποία ταυτίζεται με την

---

⁸¹ Ο.π., ρ. 38

αυτονομία,⁸² και λόγω αυτής ακριβώς της ελευθερίας, ο Cohen μιλάει για περιορισμούς στην ιδιοκτησία επί εαυτού, όπως εκτέθηκε ανωτέρω.⁸³

B. ΣΧΕΣΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΕΠΙ ΕΑΥΤΟΥ, ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΔΟΥΛΕΙΑΣ

Προηγήθηκαν τα επιχειρήματα του Cohen, προκειμένου να καταδειχθεί πως, και μεν έχουμε μη συμβατικές υποχρεώσεις, αυτές, όμως, δεν μας καθιστούν δούλους όπως ισχυρίζεται ο Nozick. Ένα από τα επιχειρήματα ήταν το γεγονός ότι πρέπει να πληρούνται δύο προαπαιτούμενα, ήτοι η ικανότητα του δουλοκτήτη να απαλλάξει τον δούλο από την υποχρέωσή του, και η ικανότητά του να συγκεκριμενοποιεί τον τρόπο με τον οποίο ο δούλος αντεπεξέρχεται στην υποχρέωσή του προς αυτόν. Ο Brenkert εκφράζει αμφιβολία ως προς την δυνατότητα απαλλαγής του δουλοκτήτη, καθώς αυτό εξαρτάται από τις κοινωνικές συνθήκες.

Όταν δεν υπάρχει αυτή η δυνατότητα απαλλαγής κάποιου από την μη συμβατική υποχρέωσή του, και ο ίδιος ο Cohen κάνει λόγο για ένα καθεστώς ανάλογο με αυτό της μερικής δουλείας. Ειδικότερα, το πρόσωπο που οφείλει τη μη συμβατική υποχρέωση δεν ορίζει τις πράξεις του μέσω της δικής του θέλησης, άρα υπάρχει μερική ιδιοκτησία άλλου στο πρόσωπό του.⁸⁴ Επομένως, παρομοιάζοντας αυτήν την κατάσταση με καθεστώς ανάλογο της μερικής δουλείας, δεν επεξηγούνται περαιτέρω οι λόγοι που δεν συνίσταται πράγματι δουλεία (έστω και μερική)⁸⁵ καθώς, επίσης, θεωρούμε πως δεν δικαιολογείται ηθικά το τυχόν ανεκτό της μερικής σε σχέση με την ολοκληρωτική δουλεία. Πάντως σίγουρα δεν μπορεί να προσοφθεί στον Cohen ότι χρησιμοποιεί τον όρο «δουλεία» με την ηθική αναισθησία των ελευθεριοκρατών, οι οποίοι μη λαμβάνοντας υπόψη σοβαρά τις ηθικές αποχρώσεις της πραγματικής ιστορικά δουλείας,

---

⁸² Cohen A. G., *Self-Ownership, Freedom and Equality*, Cambridge University Press, 1995, p. 237 «*the self-seeking authorized by self-ownership generates propertyless proletarians whose life prospects are too confined for them to enjoy the control of a substantial kind over their own lives that answers to the idea of autonomy.*»

⁸³ βλ. σ. 35 εργασίας

⁸⁴ Cohen A. G., *Self-Ownership, Freedom and Equality*, Cambridge University Press, 1995, p. 235 «*is not in every important way different from that of a short-term or partial slave*», «*what matters to an agent is ... whether what he does is subject to his own will*»

⁸⁵ Brenkert G. G., «*Self-Ownership, Freedom and Autonomy*», *The Journal of Ethics*, 1998, p. 44-45

φτάνουν στο αναίσχυτο όριο να την παρομοιάζουν με την φορολογία υπέρ των αδυνάτων!

Ένα επιπλέον έλλειμμα του Cohen, που προετοιμάζει την επιχειρηματολογία του Brenkert για την ολοκληρωτική απόρριψη της ιδιοκτησίας επί εαυτού, είναι ότι δεν διευκρινίζει ποια δικαιώματα της ιδιοκτησίας επί του εαυτού θεωρεί συμβατά με την ελευθερία ως αυτονομία που προτάσσει. Σποραδικά απλώς, αναφέρεται στα δικαιώματα της ιδιοκτησίας επί εαυτού των ελευθεριοκρατών τα οποία απορρίπτει, όπως για παράδειγμα, το αθέμιτο των μη συμβατικών υποχρεώσεων και το δικαίωμα να μην διαθέτουμε προϊόντα της εργασίας μας παρά τη θέλησή μας.⁸⁶

Γ. ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ BRENKERT ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ

Τα συμπεριλαμβανόμενα στην ιδιοκτησία επί εαυτού δικαιώματα ελέγχου⁸⁷ του σώματος και των δυνάμεών μας είναι δικαιώματα απόλυτα, δηλαδή απευθύνονται σε όλους, αποκλείοντάς τους από την πρόσβαση σε αυτά, ελλείψει της συγκατάθεσής μας. Το ηθικά μεμπτό του χαρακτηριστικού αυτού των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας επί εαυτού, σύμφωνα με τον Brenkert⁸⁸ είναι ότι αποκλείουν από τον έλεγχο πάνω μας και αυτούς που συνέβαλαν στην ανάπτυξή μας, αποξενώνοντάς μας, τοιουτοτρόπως, από την ιστορική μας προέλευση. Ανακύπτει, δηλαδή, το ερώτημα, γιατί όσοι συνέβαλαν στο να μας προσδώσουν τις ικανότητές μας να μην διατηρούν ηθικές διεκδικήσεις στους καρπούς, για παράδειγμα, που παράγονται από τις ικανότητές μας.

Το επιχείρημα αυτό φαίνεται προβληματικό, καθώς φαντάζει ικανό να οδηγήσει σε ανελεύθερες πρακτικές αυθαιρεσίας ασκούμενες από κάποιους θεσμούς που είναι υπεύθυνοι για την γαλούχησή μας. Για παράδειγμα, με αυτό το σκεπτικό δικαιολογούνται δικαιώματα ελέγχου του σώματός μας από τον πατέρα μας, είτε ελέγχου των πνευματικών μας ικανοτήτων από τους δασκάλους, ζήτημα που μπορεί να αναχθεί

---

⁸⁶ Ο.π., p. 46

⁸⁷ Και συγκεκριμένα, το δικαίωμα χρήσης, αποκλεισμού, μεταβίβασης και ασυλίας από απαλλοτρίωση, ως control self-ownership (CSO), σύμφωνα με Taylor R. S., «Self-Ownership and the Limits of Libertarianism», *Social Theory and Practice*, Florida State University Department of Philosophy, 2005, p. 468

σε βιοπολιτικό. Πέρα από την επικίνδυνη κοινωνιολογική αυτή πιθανή συνέπεια της κριτικής του Brenkert, δεν εκθέτει ο ίδιος κάποιο ηθικό επιχείρημα υπέρ της δικαιολόγησης των ηθικών διεκδικήσεων άλλων, ώστε να αντικρουστεί δεόντως με φιλοσοφικούς όρους. Επίσης, με την συλλογιστική του αυτή, θα καταλήγαμε ίσως στην άρνηση της ιδιοκτησίας επί του εαυτού και στην υιοθέτηση της ιδιοκτησίας από τους γονείς δημιουργούς, και πάλι όμως αυθαίρετα χωρίς φιλοσοφική βάση.

Επιπλέον, προκειμένου να δικαιολογηθούν δικαιώματα και καθήκοντα που έχουμε ως δρώντα υποκείμενα, όλες οι σχέσεις μας μετατρέπονται σε συμβατικές, ειδάλλως, κατά την νοζικιανή προσέγγιση, μας καθιστούν δούλους! Αδυνατεί, δηλαδή, η ελευθεριοκρατική ιδιοκτησία επί του εαυτού, να εξηγήσει την ύπαρξη μη συμβατικών σχέσεων, ήτοι φιλικών και συγγενικών, που δικαιολογούν αμοιβαία καθήκοντά μας που απορρέουν από ανθρώπινες αξίες. Το επιχείρημα αυτό του Brenkert ταιριάζει στις αρεταϊκές θεωρίες, που προτάσσουν κάποιες αυταξίες και πρωταξίες στη ζωή που δεν δικαιολογούνται ούτε συμβατικά, όπως θα προέτασσαν οι ελευθεριοκράτες, ούτε ίσως και απλώς καθηκοντολογικά με βάση την καντιανή προσέγγιση.

Ένα άλλο προβληματικό στοιχείο⁸⁹ είναι η σύνδεση της ιδιοκτησίας επί του εαυτού με την ελεύθερη αγορά και τον καπιταλισμό, καθότι τα δικαιώματα κυριότητας που έχουμε πάνω μας, μετατρέπουν το σώμα και τις δυνάμεις μας απευθείας σε εμπορεύματα ανταλλάξιμα και αντικαταστατά. Το σώμα και ο νους μετατρέπονται σε περιουσία και δεν ταυτίζονται με το πρόσωπο και την ανθρώπινη αξιοπρέπειά του, όπως προτάσσει η καντιανή θεωρία. Κατά αναλογία με μια αρεταϊκή θεωρία, στην ελευθεριοκρατική αυτή προσέγγιση, η αγορά γίνεται η αυταξία και το αγαθό στη ζωή και φτάνει στο σημείο να δικαιολογεί ηθικά τις πρακτικές της πορνείας, της παρένθετης μητρότητας και της πώλησης σωματικών οργάνων, αλλά και πνευματικών ικανοτήτων και αντιλήψεων, με την ανεπαρκή προϋπόθεση της συναίνεσης.

Όσον αφορά την μερική ιδιοκτησία επί εαυτού που υπερασπίζεται ο Cohen, ο οποίος δεν ασπάζεται την ύπαρξη μόνο συμβατικών υποχρεώσεων, ούτε επίσης την διάθεση των δυνάμεων μας μόνο στα πλαίσια της ελεύθερης αγοράς, καθώς σε μια σοσιαλιστική

---

⁸⁸ Brenkert G. G., «Self-Ownership, Freedom and Autonomy», *The Journal of Ethics*, 1998, p. 47

⁸⁹ Ο.π.

κοινωνία οι άνθρωποι αυτοπραγματώνονται μέσω των άλλων⁹⁰ και άρα είναι δυνατή η δικαιολόγηση της φορολογίας, υπάρχει το εξής προβληματικό στοιχείο: Αναλύθηκε ότι ο Cohen χρησιμοποιεί την ιδιοκτησία επί του εαυτού με την έννοια του δικαιώματος ελέγχου των δυνάμεών μας⁹¹ και ότι λόγω των διαφορετικών ικανοτήτων και ταλέντων μας οδηγούμαστε σε καθεστώς ανισότητας, συνεπώς, είναι θεμιτός ο περιορισμός της ιδιοκτησίας επί εαυτού για χάρη της αυτονομίας. Την αυτονομία, όπως έχει αναφερθεί, την αντιλαμβάνεται ως πραγματική δυνατότητα αυτοκαθορισμού των ατόμων μέσω ικανοποιητικά διαθέσιμων εναλλακτικών. Φαίνεται, δηλαδή, πως η ιδιοκτησία επί του εαυτού μπορεί να εξυπηρετεί για τον Cohen την αυτονομία, η οποία είναι σημαντικότερη, ενώ όταν δεν την εξυπηρετεί πρέπει να περιοριστεί.

Γιατί, λοιπόν, πρέπει να ταυτίζονται τα δικαιώματα ελέγχου πάνω στο σώμα και τις δυνάμεις μας με ιδιοκτησιακά δικαιώματα; Γιατί, προκειμένου να εξασφαλίσουμε τον έλεγχο πάνω στο σώμα μας, πρέπει να δεχτούμε – ως αναγκαίο κακό - και την μετατρεψιμότητά του σε εμπόρευμα; Μπορεί για τους ελευθεριοκράτες το δικαίωμα ελέγχου του σώματός να συνιστά προέκταση της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, καθώς όλα τα δικαιώματα είναι παράγωγά της, δεν ταυτίζεται όμως με αυτήν, και δεν την χρειάζεται προκειμένου να εξασφαλιστεί ως κοινωνικό και πολιτικό δικαίωμα. Συμπερασματικά, επεμβαίνοντας στην συλλογιστική του Brenkert, ο Cohen, αντί να ασπάζεται μόνο την «concept» της ιδιοκτησίας επί του εαυτού και να απορρίπτει την «full thesis» των ελευθεριοκρατών, είναι εφικτό να την απορρίψει ολοκληρωτικά, υιοθετώντας απλώς τα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα του αυτοκαθορισμού και του συμπεριλαμβανομένου ελέγχου του εαυτού μας.

VII. Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ORIGINAL FREEDOM ΩΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ

---

⁹⁰ Cohen A. G., *Self-Ownership, Freedom and Equality*, Cambridge University Press, 1995, p. 122 «one way of picturing life under communism, as Marx conceived it, is to imagine a jazz band each player in which seeks his own fulfillment as a musician. Though basically interested in his own fulfillment, and not in that of the band as a whole, or of his fellow musicians taken severally, he nevertheless fulfills himself only to the extent that each of the others also does so, and the same holds for each of them.»

⁹¹ Ο.π., p. 210

Όπως και κάθε θεωρία που δεν επιθυμεί να επαναπαυθεί στα όρια της κριτικής, έτσι και το επιχείρημά που εκτίθεται στην παρούσα, εξετάζει και διαφορετικές προτάσεις και προσεγγίσεις που θα συνεισφέρουν στην δυνατότητα απόρριψης της ιδιοκτησίας επί εαυτού. Έτσι, εκτός της προαναφερθείσας αμφισβήτησής της από τους Cohen και Brenkert, στο παρόν κεφάλαιο θα παρουσιαστεί μια εναλλακτική ιδέα που επιδιώκει να αντικαταστήσει την ιδέα της ιδιοκτησίας επί εαυτού, καθώς επιτυγχάνει όλες τις θεμιτές λειτουργίες της, ως συνεπέστερη με την υποκειμενικότητά μας. Ειδικότερα, η θέση αυτή καταδεικνύει ότι η ηθικές ικανότητες με σεβασμό στον εαυτό μας, που για τους ελευθεριοκράτες λανθασμένα απορρέουν από την ιδέα της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, πηγάζουν από μια άλλου τύπου ελευθερία που μας αντιμετωπίζει ως υποκείμενα (original freedom) και ουδεμία σχέση έχουν με δικαιώματα κυριότητας.

Το κεφάλαιο θα καταλήξει στην έκθεση του επιχειρήματος του Daniel Attas⁹² που αναδεικνύει την αντιφατικότητα της ιδέας της ιδιοκτησίας επί εαυτού και την αναγκαιότητα αντικατάστασή της από την original freedom. Αρχικά, όμως, θα παρουσιαστούν τα βασικά χαρακτηριστικά της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, σύμφωνα με την δική του προσέγγιση, τα οποία θα αποτελέσουν, συγχρόνως, χρήσιμα εργαλεία σε συνδυασμό με την καντιανή θεωρία και για το καταληκτικό συμπέρασμα της παρούσας.

Ως προς την αρνητική της πλευρά, η ιδιοκτησία επί εαυτού εμπεριέχει του εξής δύο περιορισμούς, κατά αναλογία με τους περιορισμούς της ιδιοκτησίας αντικειμένων: α) ο ιδιοκτήτης επί του εαυτού του δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει τον εαυτό του με τρόπο που περιλαμβάνει την χρήση άλλου ιδιοκτήτη επί του εαυτού του χωρίς την συναίνεση του δεύτερου, β) κανείς δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει έναν ιδιοκτήτη του εαυτού του χωρίς την συναίνεσή του. Η θετική πλευρά συνεπάγεται ότι ο ιδιοκτήτης του εαυτού του μπορεί να καταστρέψει ή χρησιμοποιήσει ή διαθέσει τον εαυτό του όπως θέλει, να συναινέσει στην χρήση ή διάθεσή ή καταστροφή του από άλλους υπό τον πρώτο προαναφερθέν περιορισμό, καθώς και να μεταβιβάσει το ιδιοκτησιακό δικαίωμα επί του εαυτού του.⁹³

---

⁹² Attas D., «Freedom and Self-Ownership», *Social Theory and Practice*, Florida State University Department of Philosophy, 2000

⁹³ Ο.π., p. 3

Η αρνητική και θετική πλευρά της ιδιοκτησίας επί εαυτού (IEE) εμφανίζεται και στα επιμέρους συστατικά της δικαιώματα. Ειδικότερα, τα δικαιώματα χρήσης προστατεύουν τη σωματική μας ακεραιότητα εμποδίζοντας εισβολές τρίτων (αρνητική όψη IEE) και συγχρόνως μας παρέχουν την δυνατότητα αυτοδιάθεσής του σώματός μας με όποιον τρόπο επιθυμούμε, καθώς και να δεχτούμε συναινετικά βία κάθε μορφής (θετική όψη IEE). Ομοίως, η δυνατότητα διάθεσης του εαυτού μας συνεπάγεται τόσο την προστασία μας από την αφαίρεση της ζωής μας από άλλους (αρνητική όψη IEE), όσο και την ηθική δικαιολόγηση της αυτοκτονίας, του αυτοακρωτηριασμού και της ευθανασίας (θετική όψη IEE). Τέλος, η δυνατότητα μεταβίβασης, να μεν προστατεύει από την δουλεία και την κατάσχεση ή αναγκαστική πώληση σωματικών οργάνων (αρνητική πλευρά IEE), παράλληλα όμως δικαιολογεί ηθικά την εθελοντική δουλεία και την δωρεά οργάνων (θετική πλευρά IEE). Για τους ελευθεριοκράτες η ιδιοκτησία επί εαυτού καθορίζει τόσο αυτά που δεν μπορούν να μας κάνουν οι άλλοι, όσο και αυτά που μπορούμε να κάνουμε εμείς στον εαυτό μας, επομένως, και οι δύο όψεις της είναι αλληλένδετες και εξίσου σημαντικές για να εξασφαλιστούν.

Η θέση, όμως, που υποστηρίζεται στην παρούσα, είναι πως υπάρχει κάτι το ηθικά μεμπτό ως προς την θετική πλευρά της ιδιοκτησίας επί εαυτού, καθώς κάποιες από τις πρακτικές αυτές στις οποίες μας επιτρέπεται ηθικά να εισέλθουμε συναινετικά, όπως η δουλεία και η δωρεά οργάνων ενέχουν αυτές καθ' εαυτές ηθική απαξία, καθώς συνδέονται με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια η οποία είναι ανεξάρτητη της βουλήσεώς μας. *Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια δεν αποτελεί δικαίωμα που επιλέγουμε ή όχι να το ασκήσουμε, αλλά εγγενή στην ανθρώπινη ύπαρξη πρωταρχική αξία, που παραμένει, βέβαια, στενά συνδεδεμένη με το φορέα της ως προσωποκεντρική.* Σύμφωνα, μάλιστα, με την καντιανή ηθική, την οποία ασπάζεται και η θεωρία του Συντάγματος, η αξιοπρέπεια οφείλεται στην αυτονομία του προσώπου, ως εγγενούς ηθικού στοιχείου, το οποίο δεν υπόκειται σε σταθμίσεις και σε διαβάθμιση.⁹⁴ Η ιδιοκτησία επί εαυτού δηλαδή είναι αναγκαία συνθήκη για να αποτραπούν αυτές οι πρακτικές παρά την θέλησή μας, προτάσσοντας εν προκειμένω την αρνητική της όψη, δεν είναι όμως επαρκής ώστε να αποτρέψει εν γένει κάποιες απαράδεκτες ηθικά πρακτικές. Χρειάζεται και ένα επιπλέον κριτήριο, πέραν της

---

⁹⁴ Σούρλας Π. Κ., «Μέλλοντα Πρόσωπα», *Επιθεώρηση Βιοηθικής*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2007, σ. 71,73

συναίνεσης, ως μοναδικής και ανεπαρκούς προϋπόθεσης που τίθεται από τους ελευθεριοκράτες, προκειμένου να καθοριστεί τι επιτρέπεται, υπό ηθική σκοπιά, να κάνουμε στον εαυτό μας.

Προκειμένου να καταδείξει ότι οι ηθικές ικανότητες με σεβασμό προς το πρόσωπό μας δεν απορρέουν από ιδιοκτησιακά δικαιώματα επί του εαυτού μας, ο Attas αντιπαραθέτει την ελευθερία που συνδέεται με το δικαίωμα ιδιοκτησίας εξωτερικών αντικειμένων με την ελευθερία που συνδέεται με την υπό αναίρεση ιδιοκτησία επί εαυτού. Συγκεκριμένα, κάθε δικαίωμα ιδιοκτησίας προστατεύει την ελευθερία του φορέα του, αλλά μειώνει την ελευθερία των άλλων ως προς την δυνατότητα χρήσης του αντικειμένου. Για το λόγο αυτό, η ιδιοκτησία δεν μπορεί να θεμελιώνεται εν γένει στην ελευθερία, καθώς η ελευθερία που παρέχεται στον δικαιούχο-ιδιοκτήτη αντιστοιχεί σε μια ισοδύναμη που αφαιρείται από τους άλλους.

Αντιθέτως, η ιδιοκτησία επί του εαυτού διαμορφώνει έναν πυρήνα ελευθερίας για τον κάθε ιδιοκτήτη επί εαυτού που δεν μπορεί να παραβιαστεί από κανέναν άλλο ιδιοκτήτη επί του εαυτού. Γι' αυτό και η ελευθερία μου, ως ικανότητά να κινώ μέλη του σώματός μου, λόγω των δικαιωμάτων ελέγχου που απορρέουν από την ιδιοκτησία επί εαυτού, δεν συνεπάγεται ότι μειώνεται μια αντίστοιχη ισοδύναμη ελευθερία άλλων να κινούν μέλη του σώματός μου, επομένως αυτή η ελευθερία μου δεν απορρέει από ιδιοκτησιακό δικαίωμα πάνω μου. Συμπεραίνει, έτσι, ο Attas ότι λανθασμένα χρησιμοποιείται η έννοια της ιδιοκτησίας επί του εαυτού για να περιγράψει την σχέση του προσώπου με τον εαυτό του και τα συστατικά του, ήτοι σώμα και ικανότητες, καθώς δεν δικαιολογείται δικαίωμα κυριότητας πάνω τους αλλά σχέση ταύτισης με αυτά.

Από την άλλη πλευρά, η έννοια της original freedom με την οποία ο Attas θέλει να αντικαταστήσει την ιδιοκτησία επί του εαυτού, *αποδίδει την σχέση μας με το πρόσωπό μας ως υποκειμένων και όχι αντικειμένων*. Γι' αυτό και τυχόν κατάσχεση ενός μέλους του σώματος περιορίζει την ελευθερία μου υπό την έννοια της original freedom, ενώ δεν προσβάλλει κάποιο δικαίωμα κυριότητάς μου πάνω του.⁹⁵ Η χρήση του σώματος ως αντικειμένου μπορεί να γίνει από τρίτους που επωφελούνται από την φυσική εργαλειακή

---

⁹⁵ Παράλληλες διακρίσεις με αυτήν του προσώπου ως υποκειμένου και ως αντικειμένου είναι το me και το mine, και το body acting και body being acted αντίστοιχα: Attas D., «Freedom and Self-Ownership», *Social Theory and Practice*, Florida State University Department of Philosophy, 2000, p. 17

του αξία, ήτοι την χρησιμότητά του,⁹⁶ ενώ η χρήση του ως υποκειμένου μπορεί να γίνει μόνο από τον φορέα του καθώς αντιστοιχεί σε μια ελευθερία μοναδικά δική του (original freedom), ήτοι με αξία υποκειμενική-προσωποκεντρική. Περαιτέρω, ο δικαιολογητικός λόγος ελέγχου του σώματός μου και ως αντικειμένου, είναι η εξασφάλιση της original freedom, ήτοι προκειμένου να μην παρεμποδίζεται από τρίτους που το χρησιμοποιούν ως αντικείμενο η ελευθερία μου να το χρησιμοποιώ ως υποκείμενο.

Επεξηγώντας τα χαρακτηριστικά της original freedom, τα όρια του δικαιώματος ελέγχου που συνεπάγεται, εκτείνονται στο σώμα, στις ικανότητες και στα αντικείμενα που βρίσκονται σε σωματική φυσική επαφή μαζί μου. Όσον αφορά τα αντικείμενα αυτά, είναι αναγκαίο το δικαίωμα ελέγχου και επ' αυτών, προκειμένου να εξασφαλιστεί το ακώλυτο δικαίωμα ελέγχου στο σώμα μου. Για να χρησιμοποιήσουμε το παράδειγμα του Kant, αν κάποιος μου αφαιρέσει αυθαίρετα ένα αντικείμενο που κρατάω, προσβάλλει την ελευθερία μου.⁹⁷ Όταν παύσει όμως η σωματική επαφή με αυτά, τότε το αν διατηρώ ακόμα δικαίωμα ελέγχου πάνω τους εξαρτάται από το αν έχω δικαίωμα κυριότητας. Ειδικότερα, η ανάγκη να προστατευτώ από την αφαίρεση πραγμάτων τα οποία δεν βρίσκονται στην κατοχή μου, οδήγησε στην έννοια της νομής.⁹⁸

Καθώς η original freedom δεν εκτείνεται σε αντικείμενα που δεν βρίσκονται στην κατοχή μου, δεν εκτείνεται σύμφωνα με τον συλλογισμό του Attas, ούτε στα όργανα ή παράγωγα του σώματος που αποχωρίζονται ή εκκρίνονται από αυτό, επειδή αυτά δεν ταυτίζονται, πλέον, με «εμένα», αλλά αποτελούν κάτι «δικό μου». Επομένως, η original freedom δεν καθορίζει δικαίωμα κυριότητας στο σώμα μου ως αντικειμένου, καθώς συνεπάγεται δικαίωμα ελέγχου στο σώμα μου ως υποκείμενο, ως «εγώ». Ο έλεγχος δηλαδή που ασκώ στο σώμα και στις ικανότητές μου λανθασμένα δικαιολογεί την ιδιοκτησία επί του εαυτού, καθώς αυτή αντιμετωπίζει τον εαυτό ως αντικείμενο.

Ένα επιπλέον επιχειρήμα που θα καταδείξει την αντιφατικότητα στην ιδέα της ιδιοκτησίας επί του εαυτού είναι το εξής: **1.** Το δικαίωμα ελέγχου που αφορά σε ιδιοκτησιακό δικαίωμα σε πράγμα εκτείνεται αυτοδίκαια και στα παράγωγά του, στους καρπούς, όπως για παράδειγμα το δικαίωμα ελέγχου που ασκώ στο δέντρο που μου

---

⁹⁶ Παράδειγμα αποτελεί η χρήση του σώματος κάποιου για να καλύψει την εισχώρηση του ηλιακού φωτός

⁹⁷ Kant I., *Μεταφυσική των Ηθών*, ΣΜΙΛΗ, 2013, σ. 72

ανήκει θα επεκταθεί και στα φρούτα του δέντρου που πέφτουν στο έδαφος.⁹⁹ **2.** Το δικαίωμα ελέγχου που ασκείς στο σώμα σου λόγω της ιδιοκτησίας επί του εαυτού σου επεκτείνεται και στα παράγωγα προϊόντα του, ήτοι στα παιδιά σου. **3.** Καθένας όμως, από την στιγμή της γέννησής του έχει το φυσικό δικαίωμα ιδιοκτησίας επί του εαυτού του. **4.** Επομένως, είναι αντιφατική η έννοια της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, καθώς οδηγεί στην παραδοξότητα να είναι ο καθένας ιδιοκτήτης του εαυτού του και υπό την ιδιοκτησία των γονέων του, συγχρόνως.¹⁰⁰

Ένα συναφές επιχείρημα, υπό μια φεμινιστική προσέγγιση, διατυπώνεται από την Suzan Moller Okin,¹⁰¹ σύμφωνα με την οποία για να αποφευχθεί η αντίφαση στην θεωρία της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, όπως την παρουσιάζει ο Nozick, θα έπρεπε η μητέρα να αξιώνει να αναγνωριστεί η ιδιοκτησία της επί του τέκνου. Καθώς αυτό δεν αναγνωρίζεται ως ηθικά δικαιολογημένο από την θεωρία, οδηγούμαστε σε μια μορφή μητριαρχικής δουλείας, παράλληλα με την εσωτερική αντίφαση της ιδιοκτησίας επί του εαυτού. Πιο συγκεκριμένα, με βάση το επιχείρημα της Okin, καθώς οι άνθρωποι ως ιδιοκτήτες του εαυτού τους νομιμοποιούνται να διεκδικήσουν τα προϊόντα της εργασίας τους και όσα παράγουν με τα χαρίσματά τους, τότε και οι μητέρες πρέπει να θεωρούνται ιδιοκτήτριες των παιδιών τους, τα οποία δημιούργησαν χάρη στην εκ φύσεως αναπαραγωγική τους ικανότητα. Ο Nozick, όμως, αδικαιολόγητα δεν αναγνωρίζει «την εργασία που ενέχεται στην εγκυμοσύνη και την ανατροφή των παιδιών»¹⁰² και αποκλείει τις γυναίκες από το δικαίωμα ιδιοκτησίας επί των παιδιών τους, με αποτέλεσμα να μην είναι συνεπής στην θεωρία του.

Η original freedom αποφεύγει αυτό το παράδοξο, καθώς το δικαίωμα ελέγχου που απορρέει από αυτήν ασκείται πάνω στον εαυτό ως υποκείμενο και δεν εκτείνεται σε παράγωγά του που το αποχωρίζονται και αποτελούν πλέον αντικείμενα, γι' αυτό και

---

⁹⁸ Βασιλόγιανης Φ., *ΠΡΟΣΩΠΑ, ΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ: Ιδιοκτησία και μη διανεμητική δικαιοσύνη*, ΕΥΡΑΣΙΑ, 2015 σ. 189

⁹⁹ Εξάιρεση αποτελούν οι καρποί που πέφτουν σε γειτονικό ακίνητο και λογίζονται καρποί του ακινήτου αυτού.

¹⁰⁰ Attas, D. «Freedom and Self-Ownership», *Social Theory and Practice*, Florida State University Department of Philosophy, 2000, p. 20

¹⁰¹ Okin S. M., *Justice, Gender, and the Family*, 1989

¹⁰² Kymlicka W., *Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ*, ΠΟΛΙΣ, 2005, σ. 229

ουδεμία σχέση έχει με δικαίωμα κυριότητας. Ομοίως, δεν εκτείνεται στους καρπούς του σώματός, όπως για παράδειγμα στο βρέφος που αποχωρίζεται το υποκείμενο/φορέα του δικαιώματος ελέγχου μετά τη γέννηση.

Ένα άλλο ζήτημα αφορά τη δυνατότητα μεταβίβασης του δικαιώματος ελέγχου ως συστατικού της ιδιοκτησίας επί εαυτού και της original freedom. Καταρχάς, όπως ορθά επισημαίνει ο Attas, η μεταβολή της θέσης ενός αντικειμένου δεν σημαίνει και μεταβολή του ιδιοκτησιακού του καθεστώτος, ήτοι μεταβίβαση δικαιώματος. Επομένως, καθώς δεν απαιτείται συγκεκριμένη πράξη, οτιδήποτε συμφωνηθεί από τα μέρη, μπορεί να συνιστά έγκυρη μεταβίβαση δικαιώματος. Η δυνατότητα μεταβίβασης είναι συστατικό δικαίωμα της ιδέας της ιδιοκτησίας επί του εαυτού και δικαιολογεί την εθελοντική δουλειά και την δωρεά οργάνων. Αυτό όμως, οδηγεί στην εμπορευματοποίηση του εαυτού, πράγμα ασύμβατο με την καντιανή αρχή, σε αντίθεση με την original freedom η οποία μη δικαιολογώντας μεταβίβαση του δικαιώματος ελέγχου επί του εαυτού παραμένει συμβατή με την καντιανή αρχή αντιμετώπισης του ατόμου ως σκοπού.

Με άλλα λόγια, το δικαίωμα ελέγχου επί του εαυτού ως υποκειμένου, καθώς θεμελιώνεται στην ελευθερία, ως original freedom, - σε αντίθεση με τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα που είδαμε ότι περιορίζουν την ελευθερία των τρίτων – δεν είναι μεταβιβάσιμο καθώς έτσι θα αυτοαναιρούνταν η ελευθερία. Η ελευθερία δηλαδή δεν μπορεί να δικαιολογήσει ένα δικαίωμα (μεταβίβασης) που την ακυρώνει, αλλά δικαιολογεί μόνο το δικαίωμα ελέγχου επί του εαυτού μου ως αποκλειστικά δικού μου.

VIII. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΑΙΝΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΚΑΝΤΙΑΝΗ ΑΡΧΗ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΩΣ ΣΚΟΠΟΥ

Στο παρόν κεφάλαιο, εξετάζεται ένα επιχείρημά το οποίο εστιάζει στην αντίληψη της νοζικιανής και καντιανής θεωρίας για την έννοια της συναίνεσης που είναι αναγκαία για να διασφαλιστεί το απαραβίαστο του προσώπου. Καθώς πρόκειται για διαφορετικής κανονιστικής εμβέλειας συναίνεση, θα καταδειχθεί συμπερασματικά ότι η ιδιοκτησία επί

του εαυτού δεν αντανakλά την καντιανή αρχή της αντιμετώπισης των ανθρώπων ως σκοπών, όπως άτοπα διατείνεται ο Nozick.¹⁰³

Καταρχάς, η κατηγορική προσταγή πηγάζει από το status του προσώπου ως ελεύθερου και ίσου, καθώς για τον Kant η αντιμετώπισή μας ως σκοπών εξασφαλίζει την αντιμετώπισή μας ως ίσων, και κατ' επέκταση για τον Nozick, η ισότητα εξασφαλίζεται μέσω της ιδιοκτησίας επί του εαυτού. Μια βασική διαφορά που εντοπίζει ο Attas, έγκειται στο γεγονός ότι η καντιανή προσέγγιση είναι καθήκοντολογική, εστιάζει δηλαδή στο φορέα του καθήκοντος και όχι στον δικαιούχο του, σε αντίθεση με την ιδιοκτησία επί εαυτού, η οποία εστιάζει στο αντίστοιχο δικαίωμα.¹⁰⁴ Καθώς, λοιπόν, η καντιανή αρχή αντανakλά στον καθήκον όλων να αντιμετωπίζουμε τον εαυτό μας και τους άλλους ως αυτοσκοπό, δεν μπορεί να συναχθεί άρση του καθήκοντός μας με τυχόν συναίνεση των άλλων να μην τους αντιμετωπίζουμε ως αυτοσκοπό, ούτε άρση του καθήκοντος των άλλων με δική μας συναίνεση να μην μας αντιμετωπίζουν, ομοίως.

Ας υποθεθεί, όμως, για χάρη του συλλογισμού, ότι από το καθολικεύσιμο καθήκον της καντιανής προσταγής απορρέει το αντίστοιχο δικαίωμά μας να αντιμετωπιζόμαστε ως σκοποί και ποτέ μόνο ως μέσα. Προκειμένου να εξετάσουμε αν το δικαίωμα της ιδιοκτησίας επί εαυτού ερμηνεύει την καντιανή αρχή, ήτοι αν αντανakλά στο δικαίωμα αντιμετώπισης ως σκοπού, πρέπει να εξεταστούν τα εξής δύο συναφή ζητήματα: Α) αν η συναίνεση επηρεάζει την αντιμετώπιση ως σκοπού και Β) το είδος και το ρόλο της συναίνεσης αυτής, σε αντιδιαστολή με την νοζικιανή συναίνεση της ιδιοκτησίας επί εαυτού.

Ως προς το πρώτο ζήτημα, η αντιμετώπιση κάποιου ως σκοπού σημαίνει αναγνώριση και σεβασμός της αξίας του καθ' εαυτής. Μόνο οι άνθρωποι κατά τον Kant είναι φορείς τέτοιας αξίας, η οποία είναι εγγενής και αναντικατάστατη,¹⁰⁵ και γι' αυτό ο σεβασμός της ανθρωπότητας, ως ανθρώπινης ιδιότητας στο πρόσωπο κάποιου, σημαίνει

---

¹⁰³ Nozick R., *ANARCHY, STATE, AND UTOPIA*, Blackwell, 2010, p. 32 «*side constraints upon action reflect the underlying Kantian principle that individuals are ends and not merely means; they may not be sacrificed or used for the achieving of other ends without their consent.*»

¹⁰⁴ Attas D., «Freedom and Self-Ownership», *Social Theory and Practice*, Florida State University Department of Philosophy, 2000, p. 12

¹⁰⁵ Kant I., *Μεταφυσική των Ηθών*, ΣΜΙΛΗ, 2013, σ. 76 «*Η έλλογη φύση υπάρχει ως σκοπός καθ' εαυτόν. Έτσι αντιλαμβάνεται κατ' ανάγκην ο άνθρωπος τη δική του ύπαρξη.*»

να μην τον χρησιμοποιώ με τρόπο ασύμβατο με τους σκοπούς του.¹⁰⁶ Ως εκ τούτου, όπως σωστά επισημαίνει ο Attas, η παρουσία της συναίνεσής μου υπονοεί συμφωνία της πράξης κάποιου με τους σκοπούς μου, άρα αντιμετώπισή μου ως σκοπού. Γι' αυτό, αν δεν είναι δυνατή η συναίνεση, όπως συμβαίνει με μια ψευδή υπόσχεση, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι πληρούται η απαίτηση της καντιανής αρχής αντιμετώπισης ως σκοπού.¹⁰⁷ Επομένως, η έννοια της συναίνεσης εμπεριέχεται στην καντιανή αρχή και επηρεάζει την αντιμετώπιση ή όχι ως σκοπού.¹⁰⁸

Ως προς το δεύτερο ζήτημα, ήτοι της σύγκρισης της νοζικιανής συναίνεσης με την καντιανή, επάγονται τα κάτωθι: Όπως ορθά διακρίνει ο Attas,¹⁰⁹ η ιδιοκτησία επί του εαυτού είναι εξ' ορισμού συνδεδεμένη με την συναίνεση, αποτελεί δομική της έκφραση. Ειδικότερα, σύμφωνα με την θετική της πλευρά, οποιαδήποτε χρήση του ιδιοκτήτη επί του εαυτού του είναι θεμιτή με μόνο όρο την συναίνεσή του, ενώ σύμφωνα με την αρνητική της όψη, δεν επιτρέπεται καμία μη συναινετική χρήση από κάποιον ενός ιδιοκτήτη του εαυτού του. Πρόκειται, μάλιστα, για ενεργή συναίνεση, που παρέχεται από τον ιδιοκτήτη επί του εαυτού του σε πραγματικό χρόνο και υπό συγκεκριμένες περιστάσεις (actual consent), για να δικαιολογήσει ή αποτρέψει τις εκάστοτε χρήσεις του προσώπου ή του σώματός του.

Αντιθέτως, αυτού του είδους η συναίνεση δεν είναι ούτε αναγκαία ούτε επαρκής για την αντιμετώπιση του συναινούντος ως σκοπού, και όχι μόνο ως μέσου. Ένα παράδειγμα

---

¹⁰⁶ Attas D., «Freedom and Self-Ownership», *Social Theory and Practice*, Florida State University Department of Philosophy, 2000, p. 13

¹⁰⁷ Kant I., *ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ ΤΩΝ ΗΘΩΝ*, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, 2017, σ. 77, «..εκείνος που διανοείται να δώσει μια ψευδή υπόσχεση σε άλλους θα αντιληφθεί αμέσως ότι θέλει να μεταχειρισθεί έναν άλλο άνθρωπο μονάχα ως μέσον, δίχως να περιλαμβάνει αυτός εντός του τον σκοπό [της πράξης αυτής]. Πράγματι εκείνος τον οποίο θέλω να χρησιμοποιήσω με μια τέτοια υπόσχεση για τις προθέσεις μου είναι αδύνατον να συναινεί με τον τρόπο μου να φέρομαι απέναντί του, και άρα είναι αδύνατον να αποτελεί ο ίδιος τον σκοπό της πράξης αυτής.»

¹⁰⁸ Χαρακτηριστικό το παράδειγμα από Rachels J., Rachels S., *Στοιχεία Ηθικής Φιλοσοφίας*, εκδόσεις οκτώ, 2012 που έχει ως εξής: «Εξάλλου ο υδραυλικός έχει γνώση της κατάστασης. Δεν τον εξαπατάτε ούτε τον εκμεταλλεύεστε. Μπορεί να επιλέξει ελεύθερα να σας εξυπηρετήσει έναντι αντιτίμου. Μπορεί να τον αντιμετωπίσετε ως μέσο, αλλά τον αντιμετωπίζεται και με αξιοπρέπεια, ως σκοπό καθ' εαυτόν»

¹⁰⁹ Attas D., «Freedom and Self-Ownership», *Social Theory and Practice*, Florida State University Department of Philosophy, 2000, p. 13

που καταδεικνύει την μη αναγκαιότητά της ενεργής συναίνεσης για την αντιμετώπιση ως σκοπού, είναι η περίπτωση ενός ασθενούς διανοητικά ανίκανου να συναινέσει σε μια εγχείριση απαραίτητη για την διασφάλιση της υγείας του. Η απόφαση της εγχείρισης στην εν λόγω περίπτωση σέβεται τον ασθενή ως σκοπό καθώς φροντίζει για την υγεία και ευημερία του, ακόμα και χωρίς την ύπαρξη της συναίνεσής του. Ομοίως, η ανεπάρκεια της συναίνεσης για τον σεβασμό του συναινούντος ως σκοπού, πέρα από τις περιπτώσεις της πλάνης απάτης ή απειλής, οι οποίες δεν σέβονται ούτε την ιδιοκτησία επί εαυτού, εμφανίζεται σε περιπτώσεις αντικειμενοποίησης του προσώπου ή του σώματός του. Για παράδειγμα, η συναινετική δωρεά σωματικών οργάνων, η πορνεία στο όνομα της αυτοδιάθεσης, εμπορευματοποιεί το ανθρώπινο σώμα, ασύμβατα με την αντιμετώπιση του προσώπου ως σκοπού. Το ίδιο ισχύει και για την εθελοντική δουλειά, η οποία δεν αντιμετωπίζει το πρόσωπο ως σκοπό, καθώς του αφαιρεί το status του ως ελεύθερου και ίσου.

Σε αντιδιαστολή με την πραγματική συναίνεση ως κριτηρίου για την έκφραση του δικαιώματος ιδιοκτησίας επί εαυτού, η συναίνεση η οποία συνδέεται με την καντιανή αρχή της αντιμετώπισης ως σκοπού είναι η πιθανή συναίνεση, υπό την έννοια της κανονιστικά δυνατής. Αν για παράδειγμα ήταν δυνατό κανονιστικά να συναινέσουμε σε έναν νόμο, τότε αυτό θα επαρκούσε για να θεωρηθεί ο νόμος δίκαιος. Η κανονιστική δυνατότητα συναίνεσης εξαρτάται από το περιεχόμενο του νόμου, και κατ' επέκταση από το περιεχόμενο της έννοιας της αντιμετώπισής μας ως σκοπού. Συνοψίζοντας, για να είναι κανονιστικά δυνατή η συναίνεση υπό την καντιανή οπτική, ήτοι να συμβαδίζει με την αντιμετώπισή ως αυτοσκοπού, πρέπει να σέβεται την αξιοπρέπεια ως εγγενές ηθικό στοιχείο της ανθρώπινης ιδιότητάς, απορρέον από την ικανότητα για αυτονομία.

ΙΧ. ΚΑΝΤΙΑΝΗ ΑΝΤΙΚΡΟΥΣΗ Η ΚΑΝΤΙΑΝΗ ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ;

Έχει επισημανθεί, πολλές φορές, ανωτέρω, ότι ο Nozick παρουσιάζει την ιδέα της ιδιοκτησίας επί εαυτού σαν αντανάκλαση της καντιανής αρχής αντιμετώπισης των ανθρώπων ως αυτοσκοπών, και ποτέ μόνο ως μέσων, η οποία συνιστά και τον δικαιολογητικό της λόγο.¹¹⁰ Δεν έχει, όμως, επεξηγήσει περεταίρω την θεμελίωση της

¹¹⁰ Nozick R., *ANARCHY, STATE, AND UTOPIA*, Blackwell, 2010, p. 31-32

ιδιοκτησίας επί του εαυτού στον εν λόγω δεύτερο τύπο της κατηγορικής προσταγής. Στο παρόν κεφάλαιο θα επιχειρηθεί να αναδειχθεί η προβληματική σχετικά με την συμβατότητα ή μη μεταξύ της καντιανής θεωρίας εν γένει και της ιδιοκτησίας επί εαυτού, παρουσιάζοντας τις θέσεις του Kant και του Robert S. Taylor.¹¹¹

Καταρχάς, στις πανεπιστημιακές του παραδόσεις ο Kant αντιτίθεται στην ιδέα της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, λόγω της κατηγορικής διάκρισης προσώπων και πραγμάτων.¹¹² Ειδικότερα, τα ανθρώπινα όντα, ως πρόσωπα, έχουν εγγενή αξία ή αξιοπρέπεια και γι' αυτό είναι αναντικατάστατα. Αντιθέτως, τα πράγματα έχουν τίμημα και είναι αντικαταστατά, ενώ η αξία τους εξαρτάται από το αν ικανοποιούν τις επιθυμίες και τους σκοπούς των προσώπων. Οι άνθρωποι είναι πρόσωπα με αξιοπρέπεια επειδή είναι οι μόνοι ελεύθεροι έλλογοι δρώντες, ικανοί να έχουν συνειδητές επιθυμίες.¹¹³ Οι παρατηρήσεις του Kant για την αξιοπρέπεια δεν διατυπώθηκαν με αξιώσεις ορισμού της έννοιας του προσώπου, αλλά προκειμένου να διακριθεί το πρόσωπο από τα αντικαταστατά πράγματα, λόγω της ικανότητάς του να θέτει αυτόνομα ηθικούς νόμους, ή με άλλα λόγια, να έχει το κύρος του συννομοθέτη στο βασίλειο των σκοπών.¹¹⁴ Επομένως, θα επρόκειτο για αντίφαση, αν ο άνθρωπος ως πρόσωπο και κατ' επέκταση υποκείμενο, ήτοι ιδιοκτήτης, ήταν και πράγμα, ήτοι αντικείμενο της ιδιοκτησίας του.

Επιπροσθέτως, η αντίρρηση του Kant ότι ο εαυτός δεν αποτελεί αντικείμενο κυριότητας, σχετίζεται άμεσα με την αντίρρησή του προς την εργασιακή θεωρία της ιδιοκτησίας του Locke και την δικαιολόγηση της ατομικής ιδιοκτησίας από τον ίδιον

---

¹¹¹ Για λόγους συνοχής τα επιχειρήματα του Cohen και του Attas για την ασυμβατότητα αντιμετωπίσής μας ως σκοπών και ως ιδιοκτησιών του εαυτού μας δεν θα επαναληφθούν, αλλά εύλογο είναι να λαμβάνονται παράλληλα υπόψη.

¹¹² Βασιλόγιαννης Φ., *ΠΡΟΣΩΠΑ, ΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ: Ιδιοκτησία και μη διανεμητική δικαιοσύνη*, ΕΥΡΑΣΙΑ, 2015 σ. 185 «τα αντικείμενα της ιδιοκτησίας είναι κατηγορικά διαφορετικά – όχι απλώς σε χωροχρονική απόσταση από τα πρόσωπα.»

¹¹³ Rachels J., Rachels S., *Στοιχεία Ηθικής Φιλοσοφίας*, εκδόσεις οκτώ, 2012, σ. 190

¹¹⁴ Kant I., *Μεταφυσική των Ηθών*, ΣΜΙΛΗ, 2013, IV., «ότι αντίθετα είναι υπεράνω οποιουδήποτε τιμήματος, και έτσι δεν επιδέχεται καμία ισοτιμία, αυτό διαθέτει αξιοπρέπεια». «Η ηθικότητα είναι λοιπόν ακριβώς η προϋπόθεση υπό την οποία και μόνο ένα έλλογο ον δύναται να αποτελεί σκοπό καθ' εαυτόν, επειδή μόνο μέσω αυτής είναι δυνατό να αποτελέσει νομοθετούν μέλος στο βασίλειο των σκοπών»

κριτικά. Καταρχάς, σύμφωνα με τον Kant, η σχέση με το σώμα μας δεν είναι σχέση κυριότητας, αλλά είναι έμφυτη, όπως έμφυτη είναι και η ελευθερία. Όλα τα άλλα δικαιώματα, συμπεριλαμβανομένης της ιδιοκτησίας, είναι επίκτητα. Λόγω της ηθικής προπολιτικής έμφυτης ελευθερίας μας, και της κανονιστικής δυνατότητας διεύρυνσής της, επεμβαίνουμε στον εξωτερικό κόσμο και ιδιοποιούμεστε πράγματα μέσω του επιτρεπτικού νόμου, ο οποίος αποτελεί αίτημα του πρακτικού λόγου.

Μέσω της φυσικής/εμπειρικής νομής τα πρόσωπα συνδέονται εγγενώς με τα πράγματα, και η αφαίρεσή τους συνιστά προσβολή προσωπικότητας, κατά τις γενικές αρχές του ιδιωτικού δικαίου, λόγω προσβολής της ελευθερίας και της σωματικής ακεραιότητας. Για να είναι όμως δυνατό το εμπράγματο δίκαιο, πρέπει να δυνάμεθα να συνδεόμαστε με τα πράγματα, κατέχοντάς τα, ακόμα και όταν δεν βρίσκονται υπό την φυσική νομή μας. Την κανονιστική αυτή δυνατότητα προσφέρει η έννοια της νοητής νομής.¹¹⁵ Η διάκριση της νομής δεν σχετίζεται τόσο με την κατηγορική διαφορά προσώπων και πραγμάτων, όσο με το διακριτό των προσώπων και τις μεταξύ τους σχέσεις.¹¹⁶ Γι' αυτό, το επιτρεπτό της ιδιοποίησης κρίνεται από την σκοπιά της αρχής της αποκλειστικότητας, ήτοι της συσχέτισής μας με τους άλλους και της δημιουργίας αξιώσεων, και όχι της αρχής της αμεσότητας. Συνοψίζοντας, για τον Kant, τρία είναι τα δυνατά αντικείμενα ιδιοκτησίας: α) τα ενσώματα αντικείμενα, β) η δήλωση βουλήσεως, γ) η προσωπική κατάσταση.¹¹⁷ Παρατηρούμε πως ο εαυτός και το σώμα μας δεν συμπεριλαμβάνονται στα αντικείμενα της ιδιοκτησίας μας, αλλά αντίθετα, η προστασία τους συνίσταται σε κανόνες αναπαλλοτρίωτου, και όχι ιδιοκτησίας ή αποζημίωσης.

Εκτός των ανωτέρω ερμηνειών της καντιανής θεωρίας, ο ίδιος ο Kant στη ΜτΗ αρνείται ρητά την ιδέα της ιδιοκτησίας επί εαυτού, διατεινόμενος ότι το γεγονός ότι είμαστε κύριοι του εαυτού μας δεν σημαίνει ότι είμαστε ιδιοκτήτες του, καθώς η διάθεση του εαυτού κατ' αρέσκεια¹¹⁸ αντίκειται στον δεύτερο τύπο κατηγορικής προσταγής.¹¹⁹ Ο

---

¹¹⁵ Kant I., *Μεταφυσική των Ηθών*, ΣΜΙΛΗ, 2013, σ. 250

¹¹⁶ Βασιλόγιαννης Φ., *ΠΡΟΣΩΠΑ, ΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ: Ιδιοκτησία και μη διανεμητική δικαιοσύνη*, ΕΥΡΑΣΙΑ, 2015 σ. 186

¹¹⁷ Kant I., *Μεταφυσική των Ηθών*, ΣΜΙΛΗ, 2013, σ. 247

¹¹⁸ Η διάθεση του εαυτού κατ' αρέσκειαν είναι συστατικό δικαίωμα της ιδιοκτησίας επί εαυτού και για τον Attas και, μάλιστα, αποτελεί θετική όψη της, Attas D., «Freedom and Self-Ownership», *Social Theory and*

δεύτερος τύπος της κατηγορικής προσταγής είναι ο εξής: «Πράττε έτσι ώστε να χρησιμοποιείς την ανθρωπότητα [ανθρώπινη φύση], τόσο στο πρόσωπό σου όσο και στο πρόσωπο κάθε άλλου ανθρώπου, πάντοτε συγχρόνως ως σκοπό και ουδέποτε απλώς και μόνον ως μέσον».¹²⁰

Αντιμετωπίζοντας κάποιον ως σκοπό, φαίνεται να σεβόμαστε την δυνατότητά του να θέτει ο ίδιος τους σκοπούς του και κατ' επέκταση σεβόμαστε την δυνατότητά του να βούλεται ως αυτόνομο και ελεύθερο ον, ισότιμο με εμάς. Σύμφωνα με την καντιανή καθηκοντολογική προσέγγιση, το καθήκον που απορρέει από την καντιανή προσταγή αποτελεί και πρωταρχικό θεμελιώδες καθήκον των έλλογων όντων. Από αυτό, επίσης, απορρέει και ένα άλλο θεμελιώδες καθήκον, ήτοι το καθήκον μη βλάβης,¹²¹ που θα μπορούσε να επεξηγηθεί και ως καθήκον σεβασμού των θεμελιωδών αγαθών των άλλων, και άρα και της σωματικής ακεραιότητας και ανεξαρτησίας των άλλων, - ως συστατικά της ελευθερίας τους. Μάλιστα, το καθήκον μη βλάβης είναι προσωποπαγές ως προς τον φορέα του, και απρόσωπο ως προς τον φορέα της αξίωσης, ισχύει δηλαδή υπέρ και έναντι παντός.¹²²

Σε αντίθεση με την πλειονότητα των επίκτητων δικαιωμάτων που κατέχουμε, η ελευθερία είναι το μόνο έμφυτο δικαίωμα, το οποίο πέραν της εν δυνάμει ύπαρξής του εντός μας, πρέπει να έχουμε και την ευχέρεια να το πραγματώνουμε, (εξ)ασκώντας το. Σύμφωνα με την ανάλυση των δικαιωμάτων από τον Hohfeld, η ευχέρεια (εξ)άσκησης του έμφυτου δικαιώματος της ελευθερίας μας, θα αντιστοιχούσε στην ανυπαρξία

Practice, Florida State University Department of Philosophy, 2000, p. 3/ Kant I., *Μεταφυσική των Ηθών*, ΣΜΙΑΗ, 2013, σ. 56

¹¹⁹ Kant I., *ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ ΤΩΝ ΗΘΩΝ*, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, 2017, σ. 53 «*Η παράσταση μια αντικειμενικής αρχής, εφ' όσον εξαναγκάζει τη θέληση .....λέγεται προσταγή.*», σ. 55 «*Η κατηγορική προσταγή θα ήταν εκείνη που θα δήλωνε μια πράξη ως αντικειμενικώς αναγκαία αφ' εαυτής, χωρίς αναφορά σε κάποιον άλλον σκοπό.*»

¹²⁰ Ο.π., σελ. 76

¹²¹ Τα τρία θεμελιώδη καθήκοντα που απορρέουν από το status του προσώπου πηγάζουν από την ερμηνεία των προσταγμάτων του Ουλπιανού και είναι τα εξής: α) να μην επιτρέπεις να σε χειρίζονται απλώς και μόνο ως μέσο, β) να μην βλάπτεις, γ) να σου ανήκει ό,τι έχεις στα χέρια σου, και ό,τι σου ανήκει να το έχεις στα χέρια σου, ήτοι να μπορείς να αξιώνεις.

¹²² Σούρλας Π. Κ., «Μέλλοντα Πρόσωπα», *Επιθεώρηση Βιοηθικής*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2007

αξίωσης¹²³ των άλλων να ορίζουν τον τρόπο δράσης μας, ή παραφράζοντας, στο παραπληρωματικό καθήκον των άλλων να αφήνουν ανεμπόδιστο το πεδίο της δικαιωματικής αυτής δράσης μας.

Με άλλα λόγια, η ευχέρειά μας για την άσκηση της ελευθερίας μας αντανακλά στο καθήκον μη επέμβασης των άλλων. Κατ' επέκταση, το καθήκον μη επέμβασης των άλλων στη σωματική ακεραιότητα και ανεξαρτησία μας, αντανακλά στο αντίστοιχο δικαίωμα σωματικής ακεραιότητας και ανεξαρτησίας, το οποίο προστατεύεται από την ιδιοκτησία επί του εαυτού, και ειδικότερα από το δικαίωμα ελέγχου στον εαυτό και το σώμα μας. Το δικαίωμα αυτό εμπεριέχει την δυνατότητα διάθεσης του εαυτού, η οποία σύμφωνα με τον Attas,¹²⁴ έχει και αυτή, όπως η ιδιοκτησία επί εαυτού εν γένει, θετική και αρνητική πλευρά. Η αρνητική της πλευρά στοχεύει στην προστασία του φορέα από επιθέσεις άλλων κατά της σωματικής του ακεραιότητας, ενώ η θετική στην διάθεση του εαυτού και του σώματος κατ' αρέσκεια. Επομένως, σύμφωνα με την ανάλυση των εννοιών της αντιμετώπισης ως σκοπού και της ιδιοκτησίας επί εαυτού, φαίνεται η ιδιοκτησία επί εαυτού υπό την αρνητική της πλευρά να συμβαδίζει με την αντιμετώπιση ως σκοπού και τα πρωταρχικά καθήκοντα σεβασμού της ακεραιότητας των άλλων.

Το αμφισβητούμενο ζήτημα έγκειται στην διάθεση του εαυτού κατ' αρέσκεια, ήτοι στην θετική πλευρά της ιδιοκτησίας επί εαυτού, η οποία συνεπάγεται την χρήση του εαυτού και του σώματος ως ιδιοκτησία, και ως προς αυτό μπορεί να δικαιολογηθεί ο προβληματισμός και η αντίθεση του Kant, όπως ερμηνεύονται στην παρούσα. Κατ' αρχάς ο Kant εναντιώνεται ρητά στην αυτοκτονία, την εθελοντική δουλεία, τη δωρεά οργάνων, την πορνεία και τις προγαμιαίες σχέσεις,¹²⁵ οι οποίες ως συναινετικές, είναι απόλυτα ηθικά δικαιολογημένες για την ιδιοκτησία επί του εαυτού, υπό τη θετική της πλευρά, ήτοι ως ελευθερία διάθεσης του εαυτού κατ' αρέσκεια. Οι πράξεις αυτές, όμως, ακόμα και ως συναινετικές, αντίκεινται στον σεβασμό της ανθρωπότητας στο πρόσωπό μας ως αυτοσκοπού, ο οποίος σεβασμός πραγματώνεται με βάση τα καθήκοντα προς εαυτόν, ως τέλεια καθήκοντα αρετής που αφορούν την ηθική μας αυτοσυντήρηση.

---

¹²³ Βασιλόγιαννης Φ., *ΠΡΟΣΩΠΑ, ΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ: Ιδιοκτησία και μη διανεμητική δικαιοσύνη*, ΕΥΡΑΣΙΑ, 2015 σ. 63 «...τα ζεύγη αντιστοιχών προκύπτουν από την αρχή της ισοδυναμίας

¹²⁴ προηγήθηκε περιγραφή, στην σ. 47-48 εργασίας

¹²⁵ Kant I., *Μεταφυσική των Ηθών*, ΣΜΙΛΗ, 2013, σ. 66, 104, 177, 63

Σύμφωνα πάλι, με τον Hohfeld, και ειδικότερα τα ζεύγη αντιθέτων αυτή τη φορά,¹²⁶ η ελευθερία/ευχέρεια διάθεσης του εαυτού μου, συνεπάγεται απουσία καθήκοντός/υποχρέωσής μου να διαθέτω τον εαυτό μου με έναν συγκεκριμένο επιβαλλόμενο τρόπο, όπως εν προκειμένω με βάση την καντιανή επιταγή ανταπόκρισής μου στα καθήκοντα προς εαυτόν.

Ο Taylor, στην αντίπερα όχθη των ανωτέρω, επιχειρεί να καταδείξει με το επιχείρημά του ότι η ιδιοκτησία επί του εαυτού, αν ερμηνευθεί σωστά, συμπεριλαμβάνει τα καθήκοντα προς εαυτόν, και ως εκ τούτου είναι πιθανή μια καντιανή υπεράσπιση της ιδιοκτησίας επί εαυτού. Η ερμηνεία που αναδεικνύει την συμβατότητα ιδιοκτησίας επί εαυτού και καθηκόντων προς εαυτόν, παρέχεται πάλι από την διάκριση του Hohfeld και τα σχηματιζόμενα ζεύγη αντιστοίχων, σύμφωνα με την αρχή της ισοδυναμίας.¹²⁷

Συγκεκριμένα, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι τα δικαιώματα ιδιοκτησίας επί εαυτού συνεπάγονται- αποκλειστικά - το καθήκον των τρίτων να μην επεμβαίνουν στην σχέση του φορέα με τον εαυτό και το σώμα του και την αντίστοιχη αξίωση του φορέα να ανταποκριθούν οι τρίτοι σε αυτό το καθήκον. Τα δικαιώματα ιδιοκτησίας επί εαυτού, δηλαδή, δεν συνεπάγονται και την ελευθερία/ευχέρεια του φορέα να προβεί σε πράξεις οι οποίες παραβιάζουν τα καντιανά καθήκοντα προς εαυτόν, όπως αυτό της αυτοδιατήρησης στη ζωή, ως τέλειο καθήκον που αφορά την σωματική μας φύση.¹²⁸ Συμπερασματικά, η συνύπαρξη των τέλειων καθηκόντων των τρίτων μη επέμβασης, και των καθηκόντων προς εαυτόν, τα οποία αποτελούν την έκφραση της καντιανής αρχής του σεβασμού της ανθρωπότητας στο πρόσωπό μας και των άλλων ως αυτοσκοπών, μπορούν να αποτελούν, συγχρόνως, και συστατικά της ιδιοκτησίας επί εαυτού.

Το επόμενο επιχείρημα της καντιανής υπεράσπισης της ιδιοκτησίας επί εαυτού θα ακολουθήσει άλλη πορεία, και ειδικότερα, εκκινώντας από το καντιανό τέλειο καθολικεύσιμο καθήκον όλων των έλλογων όντων μη βλάβης, και κατ' επέκταση μη

---

¹²⁶ Βασιλόγιαννης Φ., *ΠΡΟΣΩΠΑ, ΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ: Ιδιοκτησία και μη διανεμητική δικαιοσύνη*, ΕΥΡΑΣΙΑ, 2015, σ. 63 «...τα ζεύγη αντιθέτων προκύπτουν από την αρχή της αντιφάσεως: δεν δύναται ...συγχρόνως να έχω ελευθερία και υποχρέωση»

¹²⁷ Ο.π., σ. 63

¹²⁸ Kant I., *Μεταφυσική των Ηθών*, ΣΜΙΛΗ, 2013

επέμβασης στη σωματική ακεραιότητα των άλλων, θα καταλήξει στην επιβεβαίωση της ιδιοκτησίας επί εαυτού: 1. Κάθε τέλειο καθήκον, δηλαδή που απευθύνεται σε συγκεκριμένους αποδέκτες, εν προκειμένω σε όλα τα έλλογα όντα, αντανακλά σε αντίστοιχο παραπληρωματικό δικαίωμα, εν προκειμένω αποκλεισμού των άλλων από την δυνατότητα παραβίασης της σωματικής ακεραιότητας. 2. Από το δικαίωμα αποκλεισμού των άλλων από επεμβάσεις στην σωματική ακεραιότητα, απορρέει το δικαίωμα χρήσης αποκλειστικά από τον φορέα, και το δικαίωμα μεταβίβασης, κατ' ελεύθερη βούληση του φορέα του. Τα τρία αυτά δικαιώματα θεωρούνται από τον Taylor, ο πυρήνας της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, αποτελώντας ως δικαιώματα ελέγχου, την CSO.¹²⁹3. Συνεπώς, από το καντιανό τέλειο καθήκον μη επέμβασης απορρέει η φιλελεύθερη όψη της ιδιοκτησίας επί εαυτού, με συστατικά δικαιώματα της CSO το δικαίωμα χρήσης, αποκλεισμού και μεταβίβασης του εαυτού και του σώματος του φορέα, αποκλειστικά από τον ίδιο.¹³⁰

Ο ισχυρισμός περί καντιανής υπεράσπισης της ιδιοκτησίας επί εαυτού επιβεβαιώνεται κατά τον Taylor, και από τον πρώτο τύπο της κατηγορικής προσταγής,¹³¹ σύμφωνα με τον οποίο, «*Πράττε μόνο σύμφωνα με τον γνώμονα εκείνο με τον οποίο μπορείς συγχρόνως να θέλεις να γίνει καθολικός νόμος*», ή «*Πράττε έτσι σαν να επρόκειτο ο γνώμονας της πράξης σου να γίνει με τη θέλησή σου καθολικός φυσικός νόμος*».¹³²

Ειδικότερα, τα δικαιώματα της ιδιοκτησίας επί εαυτού, υπό την αρνητική της όψη, προστατεύουν από τον σωματικό εξαναγκασμό και την επέμβαση τρίτων στη σχέση του

---

¹²⁹ Προηγήθηκε αναφορά τους ανωτέρω στη σ. 27 εργασίας, κατά την έκθεση της διαφωνίας ελευθεριοκρατών και φιλελεύθερων για την αναδιανεμητική φορολόγηση, σύμφωνα με το αν το αμφισβητήσιμο δικαίωμα στο εισόδημα συμπεριλαμβάνεται ή όχι στην CSO.

¹³⁰ Κατά τους ελευθεριοκράτες από τα εν λόγω δικαιώματα ελέγχου θα απέρρευε και το δικαίωμα στο εισόδημα, με τη συλλογιστική ότι τυχόν κολλοκτιβοποίηση ή διανομή του δεύτερου θα παραβίαζε τον έλεγχο στο προϊόν της εργασίας μου και κατ' επέκταση της εργασίας και του σώματός μου από τα οποία πηγάζει. Για τον Taylor, όμως, όπως είδαμε το δικαίωμα στο εισόδημα απορρέει από την αγοραστική δύναμη των άλλων.

¹³¹ Taylor R. S., «A Kantian Defense of Self-Ownership», *Journal of Political Philosophy*, 2004, p 68-69

¹³² Kant I., *ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ ΤΩΝ ΗΘΩΝ*, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, 2017, σ. 64, 65

φορέα με το σώμα του. Προκειμένου να καταδειχθεί η συμβατότητα της ιδιοκτησίας επί εαυτού και της κατηγορικής προσταγής ως προς την ηθικότητα των πράξεων, εξετάζεται αν η καθολίκευση ενός γνώμονα που επιβάλλει σωματικό εξαναγκασμό υπάγεται στο καντιανό τεστ του πρώτου τύπου κατηγορικής προσταγής.¹³³ Ο Taylor καταδεικνύει ότι πράγματι αντίκειται, επειδή η καθολίκευση ενός γνώμονα σωματικού εξαναγκασμού για εργαλειακούς ή πατερναλιστικούς σκοπούς εμπεριέχει αντίφαση στην έννοια, καθώς αναιρεί την ικανότητα για ελευθερία της βούλησης και αυτονομία, η οποία προϋποτίθεται και για αυτόν που δρα εργαλειακά και πατερναλιστικά, αντίστοιχα.¹³⁴

Τέλος, είναι δυνατό να συναχθεί μια καντιανή υπεράσπιση της ιδιοκτησίας επί εαυτού και από τον τρίτο τύπο κατηγορικής προσταγής.¹³⁵ Σύμφωνα με τον τρίτο τύπο, που καθιερώνει την αρχή της αυτονομίας¹³⁶ πρόκειται για την «ιδέα της θελήσεως κάθε έλλογου όντως ως θελήσεως που νομοθετεί καθολικά»,¹³⁷ ήτοι, με άλλα λόγια, την ιδέα του ανθρώπου ως συννομοθέτη του καθολικού νόμου.

Η ιδέα του ανθρώπου ως συννομοθέτη του ηθικού καθολικού νόμου, ως τρίτος τύπος της κατηγορικής προσταγής αποτελεί συνδυαστικό κριτήριο και αίρει την αντίφαση μεταξύ πρώτου και δεύτερου, με τον πρώτο να αντιμετωπίζει το νόμο ως φορέα αξιοπρέπειας, ενώ τον δεύτερο να αντιμετωπίζει ως τέτοιο τον άνθρωπο. «Η αυτονομία είναι συνεπώς ο λόγος [το θεμέλιο] της αξιοπρέπειας της ανθρώπινης και κάθε έλλογης φύσης»¹³⁸ και αποτελεί την ηθική αρχή που εξηγεί κανονιστικά το status του προσώπου ως αυτοσκοπού (σύμφωνα με τον δεύτερο τύπο που το επιτάσσει).

Το ηθικό αυτό status του προσώπου είναι ο δικαιολογητικός λόγος/ηθικός θεσμός που επεξηγεί την ηθική πρακτική, ήτοι γιατί κάποιες συμπεριφορές κατά των έλλογων όντων, λόγω της ανώτερης θέσης που καταλαμβάνουν συγκριτικά με τα παιδιά και τα

---

¹³³ Korsgaard C. M., «Kant's formula of universal law», *Pacific Philosophical Quarterly*, University of South California, 1985

¹³⁴ Robert S. Taylor R. S., «A Kantian Defense of Self-Ownership», *Journal of Political Philosophy*, 2004, p. 69-71

¹³⁵ Ο.π., p 71 «the autonomy argument for self-ownership»

¹³⁶ Kant I., *ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ ΤΩΝ ΗΘΩΝ*, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, 2017, σ. 82, «Την θεμελιώδη τούτη αρχή θα την αποκαλέσω αρχή της αυτονομίας»

¹³⁷ Ο.π., σ. 79

¹³⁸ Ο.π., σ. 86

ζώα, είναι ηθικά απαράδεκτες.¹³⁹ Σύμφωνα με την ηθική πρακτική και τις ηθικές διαισθήσεις μας, φαίνεται απαράδεκτο να ασκήσουμε στα έλλογα όντα σωματικό εξαναγκασμό και απάτη, σε αντίθεση με τα παιδιά, που αυτό δικαιολογείται για πατερναλιστικούς λόγους, και τα ζώα που δεν υπάρχει κάποιος δεοντολογικός περιορισμός. Αν, αντιθέτως, ασκήσουμε τα μέσα αυτά κατά των έλλογων όντων, τα υποβιβάζουμε στην ιεραρχία στο καθεστώς των παιδιών και των ζώων, καθώς αυτή η μεταχείριση δεν ταιριάζει στο status τους ως αυτοσκοπών, ήτοι αυτόνομων και ίσων.

Αυτή η ιεραρχία των όντων που παρατηρείται στην ηθική πρακτική δικαιολογείται από τον Λόγο, ως ικανότητα θέσπισης του ηθικού νόμου και δράσης σύμφωνα με αυτόν.¹⁴⁰ Ο Λόγος είναι η ειδοποιός διαφορά που επιτάσσει την αντιμετώπιση των έλλογων όντων ως αυτοσκοπών.

Παρατηρούμε, όμως, πως το καθήκον αυτό μη επέμβασης στη σωματική ακεραιότητα των έλλογων όντων και στην ικανότητα αυτοκαθορισμού τους, που θα αναιρούνταν με τον σωματικό εξαναγκασμό και την απάτη, αντίστοιχα, αντανακλά στο δικαίωμά τους ελέγχου του εαυτού και του σώματός τους. Το δικαίωμα αυτό συμπεριλαμβάνει το δικαίωμα χρήσης του εαυτού και του σώματος, μεταβίβασής του, και αποκλεισμού των άλλων. Αυτά αποτελούν συστατικά δικαιώματα της ιδιοκτησίας επί εαυτού, συνιστώντας τον πυρήνα της, την CSO. Συμπεραίνεται, ότι η ηθική πρακτική επιτάσσει κοινή αντιμετώπιση των ανθρώπων, για τους υπερασπιστές της ιδιοκτησίας επί εαυτού και των καντιανών αρχών, η οποία δικαιολογείται ηθικά από την αρχή της αυτονομίας ως τρίτου τύπου κατηγορικής προσταγής. Επομένως, η καντιανή υπεράσπιση της ιδιοκτησίας επί εαυτού είναι δυνατή και υπό αυτήν την πλευρά.

Πέρα από τους λόγους που αναφέρθηκαν στο παρόν κεφάλαιο, και αυτούς που θα αναδειχθούν στο επόμενο κατά την παρουσίαση των βιοηθικών συνεπειών της εφαρμογής τους, η ιδιοκτησία επί του εαυτού αδυνατεί να ταυτιστεί με την καντιανή θεωρία, για λόγους αρχής. *Η ιδέα της ιδιοκτησίας επί εαυτού, παρέχοντας την δυνατότητα παραίτησης και μεταβίβασης των δικαιωμάτων ελέγχου επί του σώματος, αδυνατεί να συλλάβει και να σεβαστεί το απαραβίαστο του προσώπου, που πρέπει να συνέχεται διαρκώς με τον φορέα του, όπως η καντιανή ηθική. Επιτρέποντας συναινετικές πράξεις*

---

¹³⁹ Taylor R. S., «A Kantian Defense of Self-Ownership», *Journal of Political Philosophy*, 2004, p 72-76

¹⁴⁰ Ανδρουλιδάκης Κ., *KANTIANH ΗΘΙΚΗ- Θεμελιώδη Ζητήματα και Προοπτικές*, ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑ, 2010

βίας, αυτοταπεινώσης, ή έκπτωσης από το status της ελευθερίας, καθώς και κάμψη των θεμελιωδών καθηκόντων μας προς τους άλλους, δεν καταφέρνει να διασφαλίσει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, ως αναπόσπαστη και αναφαίρετη αξία της ανθρώπινης φύσης, που πρέπει να επιτυγχάνεται απόλυτα, ανεξαρτήτως βούλησης. Η βούληση είναι ελεύθερη και συμβατή με το status μας ως αυτόνομων, μόνο όταν είναι σύμφωνη με τον καθολικό ηθικό νόμο.

Καταληκτικά, παρά τις προσπάθειες του Taylor να καταδειχθεί η συμβατότητα της ιδιοκτησίας επί του εαυτού με την καντιανή θεωρία, αποτέλεσμα που θα δικαίωνε και την θέση του Nozick περί της αντανάκλασης της πρώτης στην καντιανή αρχή αντιμετώπισης ως σκοπού, οι θεωρίες, όπως έχουν προσεγγιστεί στην παρούσα, ήτοι με συνέπεια προς το πνεύμα τους, παραμένουν αντικρουόμενες.

X. ΤΟ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΣΩΜΑ ΚΑΙ ΟΙ ΒΙΟΗΘΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ

Στο παρόν κεφάλαιο θα αναδυθεί ο προβληματισμός για το ζήτημα του status του ανθρώπινου σώματος, μέσα από το κεντρικό ερώτημα του αν είναι κανονιστικά δυνατή η εξουσίασή του, ωσάν πράγματος. Μέσα από την συνεξέταση της ιδιοκτησίας επί εαυτού και της καντιανής θεωρίας, και των συνεπειών που επιφέρει η εφαρμογή τους σε βιοηθικά ζητήματα, θα αναζητήσουμε την πιο συμβατή με το status μας ως ελεύθερων και ίσων, θεωρία.

Καταρχάς, σύμφωνα με την νοζικιανή ελευθεριοκρατία, το δικαίωμα επί του σώματος είναι αυτοτελές και πρωταρχικό, καθώς απορρέει από το δικαίωμα της ιδιοκτησίας επί του εαυτού. Η εξουσία μας επί του σώματός μας και των οργάνων του είναι όμοια με αυτή που διατηρεί ο κύριος στα αντικείμενα της ιδιοκτησίας του.

Αντιθέτως, σύμφωνα με τον Kant, η σχέση μας με το σώμα μας είναι έμφυτη¹⁴¹ και σύμφυτη με το εξίσου έμφυτο δικαίωμα της ελευθερίας. Διέπεται αποκλειστικά από κανόνες αναπαλλοτρίωτου, καθώς προσβολές της σωματικής μας ακεραιότητας προσβάλλουν την ελευθερία μας και υπονομεύουν το status μας ως ελεύθερων και ίσων. Η τυχόν δυνατότητα μερικής, ήτοι μόνο ξεχωριστών οργάνων και μελών του, και ενδεχομενικής – υπό περιστάσεις - εξουσιάσεώς του πρέπει να εξεταστεί υπό το πρίσμα

---

¹⁴¹ Kant I., *Μεταφυσική των Ηθών*, ΣΜΙΛΗ, 2013, σ. 237

της καντιανής οπτικής του Δικαίου, ήτοι της συνύπαρξής μας υπό καθεστώς ελευθερίας και ισότητας. Η συμβίωσή μας υπό δικαϊκές συνθήκες που σέβονται το status μας ως ελεύθερων και ίσων, και την προϋποτιθέμενη αυτονομία μας σε επίπεδο ηθικής, ως συννομοθετών του ηθικού νόμου, υπαγορεύει την διάκριση μεταξύ ζωτικών οργάνων, απλώς αναντικατάστατων οργάνων και αντικαταστατών προϊόντων, όπως αίμα, τρίχες, νύχια.

Καταρχάς, ως προς την μεταχείριση των παράγωγων προϊόντων του ως πραγμάτων, φαίνεται συνεπής με το status μας υπό καθεστώς δικαίου, καθώς δεν υπονομεύεται η ελευθερία και η ισότητά μας με την εμπορευματοποίησή τους. Παρά τη θεμιτή αντικειμενοποίηση των σωματικών αυτών προϊόντων και την πιθανή ύπαρξη περιουσιακού δικαιώματος σε αυτά, οι εξετάσεις αίματος που διεξάγονται από τα αρμόδια αστυνομικά όργανα, στο πλαίσιο εύρεσης αποδεικτικών στοιχείων για διάπραξη αδικημάτων του ΚΟΚ και εγκλημάτων του ΠΚ, αποτελούν πρακτικές εξαναγκασμού και παραβιάζουν την ελευθερία διάθεσης. Πάντως, εύλογα συμπεραίνεται και πως η απεριόριστη πώληση αίματος στα πλαίσια της ελεύθερης αγοράς, πρακτικής απόλυτα συμβατής με την ιδιοκτησία επί εαυτού υποβιβάζει το status μας ως ελεύθερων και ίσων. Το άτομο που προβαίνει σε αλόγιστη πώληση του αιματός του για χάρη υψηλού χρηματικού ανταλλάγματος, αυτοεργαλειοποιείται πράττοντας ανεύθυνα προς τον εαυτό του και την υγεία του, ήτοι παραβαίνοντας το ατελές καθήκον προς εαυτόν. Αποδέχεται, επίσης, τον υποβιβασμό της ανθρώπινης ιδιότητάς του και του status του ως αυτοσκοπού, καθώς δημιουργεί σχέσεις εξάρτησης με τους πιο εύπορους αγοραστές. Αντιθέτως, η ανώνυμη δωρεά αίματος είναι συμβατή με τους καθολικεύσιμους δικαϊκούς κανόνες.

Από την άλλη πλευρά, οι ηθικές ενοράσεις μας υπαγορεύουν εντελώς διαφορετική αντιμετώπιση ως προς την δυνατότητά μας να εξουσιάζουμε ζωτικά και αναντικατάστατα όργανα του σώματός μας, ωσάν να είναι πράγματα. Ως προς την πραγματοποίηση των ζωτικών οργάνων, όπως της καρδιάς, εύκολα μπορούμε να φανταστούμε τον λόγο που συνιστά απαράδεκτη πρακτική στα πλαίσια της καντιανής ηθικής, καθώς η πώληση ή δωρεά ενός ζωτικού οργάνου συνεπάγεται και το τέλος της ζωής μας, γεγονός που αντίκειται στο τέλειο καθήκον προς εαυτόν αυτοδιατήρησης της ζωής. Ακόμα και συναινετικά να προβαίναμε σε αυτές τις πρακτικές, αυτό θα συνιστούσε

- με έμμεσο τρόπο - μια μορφή αυτοκτονίας, η οποία ισοδυναμεί με αυτοεργαλειοποίηση, καθώς αντίκειται στην ιδέα της ανθρωπότητας στο πρόσωπό μας ως αυτοσκοπού.¹⁴²

Σχετικά με την κατηγορική άρνηση του Kant, ως προς την ηθική ικανότητά μας για αυτοκτονία, αξίζει να επισημανθεί μια ανακολουθία που εντοπίζεται, μια αντίφαση με την ελεύθερη βούληση. Συγκεκριμένα, ως απόλυτος αυτοσκοπός δεν είναι ο εμπειρικός άνθρωπος, όπως αυτός ενσαρκώνεται μέσω της σωματικότητάς του, αλλά ο ελεύθερος και αυτόνομος ως συννομοθέτης του ηθικού νόμου. Επομένως, γιατί να μην αποτελεί ανώτατη ηθική απόφαση η απαξίωση του σωματικού ανθρώπου μέσα από την άρνηση της εμπειρικής ζωής;¹⁴³

Πάντως, σύμφωνα με τους υπέρμαχους της ιδιοκτησίας επί εαυτού, η αυτοκτονία είναι απόλυτα ηθικά δικαιολογημένη, με το σκεπτικό ότι το δικαίωμα επί του εαυτού και της ζωής σου, σου δίνει και το δικαίωμα της καταστροφής της. Πρόκειται, δηλαδή, για την θετική όψη του δικαιώματος διάθεσης του εαυτού. Ομοίως, για τους ίδιους λόγους, επιτρέπεται και η υποβοηθούμενη αυτοκτονία, καθώς η θετική πλευρά της ιδιοκτησίας επί εαυτού συνεπάγεται, επιπλέον, ότι ο ιδιοκτήτης του εαυτού του μπορεί να συναινέσει στην χρήση ή διάθεσή ή καταστροφή του από άλλους.¹⁴⁴ Το ελάχιστο κράτος, δηλαδή, δεν έχει την εξουσία να επέμβει πατερναλιστικά στην ελεύθερη συμφωνία μεταξύ αυτού που επιθυμεί να αυτοκτονήσει και αυτού που προσφέρεται να τον συνδράμει, αδιάφορο αν ο τελευταίος κινητοποιείται από αλτρουιστικούς ή οικονομικούς λόγους. Με βάση αυτήν την ηθική δικαιολόγηση, όμως, οδηγούμαστε για χάρη συνέπειας της θεωρίας της ιδιοκτησίας επί του εαυτού στην αποδοχή του συναινετικού κανιβαλισμού, ως ακραία μορφή υποβοηθούμενης αυτοκτονίας.¹⁴⁵

---

¹⁴² Kant I., *Μεταφυσική των Ηθών*, ΣΜΙΛΗ, 2013, σ. 429

¹⁴³ Παπαγεωργίου Κ., *Καντ ένας νομικός ηθικιστής: Μια ματιά στην εφαρμοσμένη ηθική του*, σ. 8 (αρχική δημοσίευση: *Rechtssystem und praktische Vernunft*, 1993)

¹⁴⁴ Attas D., «Freedom and Self-Ownership», *Social Theory and Practice*, Florida State University Department of Philosophy, 2000, p. 3

¹⁴⁵ Sandel M. J., *Δικαιοσύνη ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΣΩΣΤΟ*, πόλις, 2011, σ. 109, «Καθώς δεν έχει καμία σχέση με την ανακούφιση του πόνου ενός ασθενή που είναι κλινικά νεκρός, μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο με το επιχείρημα ότι είμαστε ιδιοκτήτες των σωμάτων και των ζωών μας, και μπορούμε να κάνουμε ό,τι θέλουμε με αυτά.»

Επιστρέφοντας στην καντιανή ηθική, ως προς την άρνηση πραγματοποίησης των αναντικατάστατων οργάνων, ήτοι μη αναπληρώσιμων από το ίδιο το σώμα, όπως νεφρών και δοντιών, η δικαιολόγησή της παρέχεται αποκλειστικά από μια καντιανή αρχή Δικαίου που σέβεται το status μας ως ελεύθερων και ίσων, και συγκεκριμένα, την αρχή αυτοτέλειας του πολίτη. Ως θεμελιώδης αρχή δικαίου αντανακλά στην αυτονομία, η οποία αποτελεί την θεμελιώδη αρχή της ηθικής που μας αντιμετωπίζει ως συνδημιουργούς του καθολικού ηθικού νόμου και αποτελεί τον τρίτο τύπο κατηγορικής προσταγής.¹⁴⁶ Έτσι, συμβάσεις – ακόμα και χωρίς τη συρροή πλάνης, απάτης, απειλής - που δεσμεύουν αναντικατάστατα σωματικά όργανα, δεσμεύουν, κατά συνέπεια, υπερβολικά και την ελευθερία του φορέα τους, ο οποίος εκπίπτει από το καθεστώς του πολίτη σε μια φιλελεύθερη δημοκρατία. Για τον λόγο αυτό, τέτοιες συμβάσεις είναι απαράδεκτες, και ως τέτοιες, πρέπει να λογίζονται άκυρες, κατ' αναλογία με τις συμβάσεις ιδιωτικού δικαίου που, επειδή δεσμεύουν υπερβολικά την ελευθερία των συναλλασσομένων, αντίκεινται στα χρηστά ήθη (ΑΚ, αρθ. 179).

Στην προβληματική για την πραγματοποίηση των αναντικατάστατων οργάνων, εμπίπτει το ζήτημα της μεταμόσχευσης, το οποίο είναι απολύτως ηθικά απαράδεκτο με βάση τα ανωτέρω. Σύμφωνα, αντίθετα, με την ιδέα της ιδιοκτησίας επί εαυτού, τόσο η δωρεά, όσο και η πώληση οργάνων¹⁴⁷ είναι απολύτως συμβατές με την ελευθεριοκρατική θεωρία δικαιωμάτων, ενώ μάλιστα, η πρόβλεψη της δυνατότητας αυτής απορρέει μόνο από την ελευθερία, και δεν ενδιαφέρει αν ο σκοπός τέτοιων συμβάσεων είναι η διάσωση ζωών, ή το κέρδος.

Ο δανεισμός μήτρας λόγω ανάληψης υποχρέωσης παρένθετης μητρότητας φαίνεται να εμπίπτει, ομοίως, σε αυτήν περίπτωση, καθώς υποτάσσει την παρένθετη μητέρα σε μια κατάσταση ανελευθερίας για εννέα μήνες, λόγω της υπέρμετρης δέσμευσης της μήτρας της. Αξίζει να αναφερθεί η νομική αντιμετώπιση του ζητήματος της παρένθετης μητρότητας, όπως αυτή ρυθμίζεται στο δίκαιο με τους εξής τρεις τρόπους: Η πρώτη

---

¹⁴⁶ Kant I., *ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ ΤΩΝ ΗΘΩΝ*, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, 2017, σ. 79, «ιδέα της θελήσεως κάθε έλλογου όντως ως θελήσεως που νομοθετεί καθολικά»

¹⁴⁷ Στις ΗΠΑ από το 1994 απαγορεύεται η αγοραπωλησία οργάνων προς αποφυγή κεφαλαιοποίησής τους, γεγονός που είναι αντιφατικό με την ένταξη του δανεισμού της μήτρας στην ελεύθερη αγορά. Σίγουρα μια

προσέγγιση είναι αυτή της ρητής απαγόρευσης, την οποία ακολουθούν οι περισσότερες χώρες της Ευρώπης, με το σκεπτικό ότι το ίδιο το σώμα δε δύναται να χρησιμοποιείται ως μέσον, να αντικειμενοποιείται και να εργαλειοποιείται, απαγόρευση που πηγάζει από την αρχή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και είναι απολύτως συμβατή με τον δεύτερο τύπο της κατηγορικής προσταγής. Για τους υπέρμαχους της ιδιοκτησίας επί εαυτού, αντίθετα, η απαγόρευση θεωρείται πατερναλιστική καθώς περιορίζει την ελευθερία των ατόμων να συναλλάσσονται, χρησιμοποιώντας ακόμα και την διάθεση οργάνων και μελών του σώματός τους, τα οποία τους ανήκουν.

Η δεύτερη προσέγγιση είναι αυτή που ακολουθεί η ελληνική έννομη τάξη,¹⁴⁸ η οποία αναγνωρίζει το θεσμό της παρένθετης μητρότητας, βασιζόμενο στην έννοια του αλτρουισμού. Η παρένθετη δηλαδή μητέρα θυσιάζεται από αλτρουιστικά κίνητρα, τα οποία διατηρεί καθ' όλη τη διάρκεια της εγκυμοσύνης, για να προσφέρει ως δώρο το βρέφος στην παραγγέλουσα μητέρα. Τίθεται μάλιστα ο περιορισμός της απόδοσης στην παρένθετη μητέρα ως αποζημίωσης έως του ποσού των 10,000 ευρώ, το οποίο αντιστοιχεί συμβολικά σε μισθούς δέκα μηνών. Ο σκοπός του περιορισμού αυτού είναι να αποφευχθεί η τυχόν εμπορευματοποίηση του γυναικείου σώματος, στην οποία θα οδηγούμασταν αν δινόταν η δυνατότητα να αποτελεί ο δανεισμός της μήτρας αντικείμενο ελεύθερων συναλλαγών με συμβατικό καθορισμό τιμήματος.

Η τρίτη προσέγγιση, η οποία υιοθετείται από την αμερικανική έννομη τάξη, στη βάση ενός ελευθεριοκρατικού μοντέλου ρύθμισης, αντιμετωπίζει την παρένθετη μητρότητα ως σύμβαση που αποβλέπει στην αναπαραγωγή του παιδιού ως προϊόντος, το οποίο παραδίδεται στην παραγγέλουσα μητέρα μαζί με τα γονικά δικαιώματα, έναντι χρηματικού ανταλλάγματος. Με βάση την καντιανή οπτική, που σέβεται περισσότερο από άλλες κανονιστικές θεωρίες την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και το status του προσώπου ως απαραβίαστου, οι συμβάσεις αυτές είναι προβληματικές καθώς η συναίνεση τόσο της παρένθετης, όσο και της παραγγέλουσας μητέρας είναι αδύνατη κανονιστικά επειδή δεν σέβεται την ανθρωπότητα στα πρόσωπά τους ως αυτοσκοπών.

φεμινιστική προσέγγιση μπορεί να δικαιολογήσει τις αντιφατικές αυτές ρυθμίσεις, όμως, δεν είναι επί της παρούσας ανάλυσης.

¹⁴⁸ Ν. 3089|12/2002 & Ν. 3305|01/2005

Την καντιανή θέση περί της αρχής του αδιάθετου του ανθρώπινου σώματος και της μη εμπορευματοποίησης των οργάνων του, επιβεβαιώνει η κρατούσα θεωρία του Συντάγματος, σύμφωνα με την οποία το σώμα και τα όργανά του αποτελούν πρόσωπο. Ομοίως, σύμφωνα με το αστικό δίκαιο, το ανθρώπινο σώμα και τα μέλη του, φυσικά και τεχνητά, όσο είναι συνδεδεμένα με αυτό, προστατεύονται από τις γενικές αρχές δικαίου και συγκεκριμένα το δίκαιο της προσωπικότητας. Από τη στιγμή του αποχωρισμού τους, όμως, τα μέλη καθίστανται πράγματα και προστατεύονται από το εμπράγματο δίκαιο. Μάλιστα, μετά τον αποχωρισμό τους ανήκουν στον φορέα τους, ο οποίος αποκτά τα εμπράγματα δικαιώματα πάνω τους αυτοδίκαια, χωρίς να απαιτείται πρόσθετη πράξη εκ μέρους του.¹⁴⁹

Ως προς την κρατούσα θεωρία του αστικού δικαίου, διακρίνεται μια ανακολουθία αναφορικά με την ιδέα του εμπραγμάτου δικαίου, κατά το οποίο δεν υφίστανται έμφυτα εμπράγματα δικαιώματα, αλλά αυτά είναι μόνο επίκτητα, απαιτείται δηλαδή εξωτερική πράξη απόκτησής τους, σε αντίθεση με την έμφυτη ελευθερία και την έμφυτη σχέση με το σώμα μας. Επομένως, χρήζει περεταίρω δικαιολόγησης γιατί να ανήκουν στον φορέα τους ως πράγματα τα αποσπασθέντα μέλη του σώματός του. Ίσως, θα τολμούσαμε να ισχυριστούμε, ότι λόγω της έμφυτης αυτής δυνατότητας εξουσιάσεως αποσπασμένων μελών, που παύουν πλέον να θεωρούνται πρόσωπο, ενισχύεται η δικαιολόγηση του status του ανθρώπινου σώματος ως αναπαλλοτρίωτου και η απαραβίαστη σχέση μας με αυτό.

Όσον αφορά το ζήτημα των αμβλώσεων, η νοζικιανή αντίληψη της απεριόριστης ελευθερίας των αμβλώσεων απορρέει και εδώ από το ιδιοκτησιακό δικαίωμα της εγκύου πάνω στο σώμα της, με το συμπεριλαμβανόμενο δικαίωμα ελέγχου του. Γι' αυτό και η πρόνοια της πολιτείας να προστατέψει το έμβρυο και να περιορίσει την δυνατότητα άμβλωσης με κριτήριο την βιωσιμότητα του εμβρύου και τις αυξημένες φυσικές επενδύσεις στη ζωή¹⁵⁰ συνεπάγεται για τον Nozick περιορισμό της ιδιοκτησίας επί του εαυτού.

---

¹⁴⁹ Βλ. Σούρλα Κ., *Ερμηνεία Αστικού Κώδικος*, Αθήναι, 1952, §§ 46 επ., Εισαγωγικές παρατηρήσεις στην ερμηνεία των άρθρων 57-60 του Αστικού Κώδικα περί προστασίας της προσωπικότητας.

¹⁵⁰ Dworkin R., *Η Επικράτεια της Ζωής, Αμβλώσεις, Ευθανασία & Ατομική Ελευθερία*, Αρσενίδης, 2013 σ. 245

Η ηθική δικαιολόγηση, όμως, των αμβλώσεων παρέχεται πιο κατάλληλα από την καντιανή αρχή αντιμετώπισης των έλλογων όντων ως αυτοσκοπών, αρχή που δικαιολογεί και το ηθικά απαράδεκτο της πορνείας και της παρένθετης μητρότητας.¹⁵¹ Αντιθέτως, αν επιλέγαμε την επίλυση των βιοηθικών αυτών ζητημάτων με την ιδέα της ιδιοκτησίας επί αυτού, για λόγους συνοχής και συνέπειας, θα καταλήγαμε στην νομιμοποίηση πρακτικών όπως η πορνεία και η παρένθετη μητρότητα, παρά την ασυμβατότητά τους με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια των γυναικών, λόγω της αντικειμενοποίησής τους. Ομοίως, η γυναίκα που δεν επιθυμεί την εγκυμοσύνη, πρέπει να μπορεί να διεκδικεί το δικαίωμά της να αντιμετωπίζεται ως αυτοσκοπός, ήτοι να μην μετατρέπεται σε αναπαραγωγική μηχανή, χωρίς, μάλιστα, χρονικούς περιορισμούς, με τον ίδιο τρόπο που ένας πατέρας θα έπρεπε να προβαίνει σε νομική άμβλωση, να αρνείται δηλαδή υποχρεώσεις σε περίπτωση ακούσιας πατρότητας.

Το ζήτημα της άμβλωσης, όμως, είναι πιο περίπλοκο από τα υπόλοιπα βιοηθικά ζητήματα που εξετάζονται στην παρούσα, καθώς για την συνεκτική του επίλυση σύμφωνα με την προταχθείσα εν προκειμένω καντιανή αρχή αντιμετώπισης ως αυτοσκοπού, προϋποτίθεται μια θεωρία για την έναρξη και τα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης ιδιότητας. Ειδικότερα, η θεωρία που αναζητείται πρέπει να δίνει ικανοποιητική απάντηση στο ερώτημα, αν το έμβryo είναι φορέας ανθρώπινης αξιοπρέπειας και για τον λόγο αυτό μπορεί να αξιώνει την αντιμετώπισή του ως αυτοσκοπού, ομοίως με την γυναίκα που το κυοφορεί.

Σύμφωνα με αναγωγιστικές θεωρίες, υποστηρικτής των οποίων είναι ο Derek Parfit, η ηθική ιδιότητα του προσώπου επισυμβαίνει βιολογικών και ψυχολογικών δεδομένων, ενώ σύμφωνα με καρτεσιανές,¹⁵² το πρόσωπο νοείται ανεξαρτήτως εμπειρικών δεδομένων, αλλά ως απότοκο του αναστοχαζόμενου αυτουργού. Από την άλλη πλευρά, συνταγματικές θεωρίες, που αναγορεύουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια σε ύπατη αρχή της έννομης τάξης, ταυτίζουν το πρόσωπο με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια την οποία αποκτά από τη σύλληψη, πράγμα αντιφατικό με τις περιπτώσεις που επιτρέπεται η άμβλωση από την έννομη τάξη. Οι αναγωγιστικές θεωρίες, όμως, πρέπει να εξηγήσουν σε ποιο στάδιο

---

¹⁵¹ Παπαδάκη Λ., *Ζητήματα Ηθικής Φιλοσοφίας και Βιοηθικής, Καντιανές Προσεγγίσεις*, ΝΗΣΟΣ, 2017

¹⁵² Korsgaard C, «Personal Identity and the Unity of Agency: A Kantian Response to Parfit», *Philosophy & Public Affairs*, 1989, p. 101 επ.

το έμβρυο αποκτά τα αναγκαία βιοψυχικά γνωρίσματα για να επισυμβούν οι ηθικές ιδιότητες, και οι καρτεσιανές πρέπει να καταδείξουν αν οι ίδιοι λόγοι είναι αυτοί που επιτάσσουν τον σεβασμό προς τα έμβρυα και τα γεννημένα πρόσωπα.

Τέλος, μια καντιανή θεωρία περί προσώπου δεν νοεί την αξιοπρέπεια ούτε αντικειμενικά, ήτοι από τη στιγμή της σύλληψης και ανεξάρτητα από τον ηθικό δρώντα, ούτε εμπειρικά ανάλογα με το χρονικό σημείο που οι βιολογικές ιδιότητες θα γίνουν αυτοσυνειδησία, αλλά αντίθετα, προτάσσει την υπερβατολογική σύλληψη του προσώπου. Σύμφωνα με αυτήν, *«μεταξύ της υπερβατολογικής έννοιας του προσώπου και των μεμονωμένων, ατομικά προσδιορισμένων homines phaenomena μεσολαβεί, προκειμένου να εφαρμοστεί το ηθικό περιεχόμενο της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ως αξίωσης σεβασμού της αυτονομίας, ... η ανθρώπινη εικόνα.»*¹⁵³ Επομένως, ναι μεν οι γιατροί – που δεν αντιμετωπίζουν κωλύματα θρησκευτικής συνείδησης - έχουν απέναντι στην γυναίκα που κυοφορεί ανεπιθύμητα καθήκοντα αντιμετώπισης του προσώπου της ως αυτοσκοπού και όχι ως αναπαραγωγικής μηχανής, επιπλέον, όμως, έχουν τα αντίστοιχα καθήκοντα σεβασμού και απέναντι στο έμβρυο με σχηματισμένη την ανθρώπινη εικόνα.

Η θέση που επιδιώκεται να υποστηριχθεί επί της παρούσης αν και τολμηρή, πληρεί, κατά το δοκούν, τις απαιτήσεις της μη διανεμητικής δικαιοσύνης και είναι συμβατή με την καντιανή ηθική. Ειδικότερα, όπως η έγκυος δεν έχει την αξίωση άμβλωσης από το γιατρό που αρνείται να συμπράξει για λόγους θρησκευτικής συνείδησης,¹⁵⁴ σύμφωνα με την δυαδικότητα των σχέσεων μη διανεμητικής δικαιοσύνης, ομοίως, το έμβρυο δεν μπορεί να αξιώσει από την γυναίκα που το κυοφορεί, την άρση του σεβασμού της ως αυτοσκοπού για χάρη του ιδίου. Παραμένει, συνεπώς, ανοιχτό το ζήτημα αν και κατά ποίων διατηρεί τέτοια αξίωση το έμβρυο προκειμένου να γίνει σεβαστή η ανθρώπινη αξιοπρέπεια όλων των εμπλεκόμενων προσώπων. Πιθανό, κατά αναλογία της θεμιτής υιοθεσίας, να μπορούσε να υποστηριχθεί, με την προϋπόθεση ιατρικής επιστημονικής δυνατότητας, η αξίωση εμφύτευσής του σε άλλη μήτρα, της οποίας η φορέας επιθυμεί την απόκτηση τέκνου, με αυστηρή απαγόρευση την διαμεσολάβηση οικονομικής συναλλαγής. Μόνο έτσι θα εξασφαλιστεί η αμοιβαιότητα των αρχών μη διανεμητικής

¹⁵³ Σούρλας Π. Κ., «Μέλλοντα Πρόσωπα», *Επιθεώρηση Βιοηθικής*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2007

¹⁵⁴ Το ζήτημα εναπόκειται πλέον σε αρχές διανεμητικής δικαιοσύνης.

δικαιοσύνης, μεταξύ κάθε δυνατής δυαδικής σχέσης μεταξύ των εμπλεκόμενων προσώπων.

Η πορνεία στον Καντιανό Φεμινισμό

Ειδικότερα αναφορικά με την πορνεία, με βάση τον καντιανή θεωρία, το προβληματικό ζήτημα έγκειται στο γεγονός ότι η εκδιδόμενη προσφέρει τον εαυτό της, επιτρέποντας στον καθέναν να την χρησιμοποιεί ως αντικείμενο για την ικανοποίηση των σεξουαλικών επιθυμιών του. Η αντικειμενοποίηση, επομένως, για την καντιανή ηθική σημαίνει υποβιβασμό ενός ανθρώπου σε αντικείμενο χρήσης, σε απλό μέσο για την ικανοποίηση σεξουαλικών ορέξεων άλλου. Το αντικειμενοποιημένο άτομο δεν έχει πλέον αξιοπρέπεια, ήτοι απόλυτη αξία, αλλά μόνο σχετική και εργαλειακή.

Στις Διαλέξεις περί Ηθικής¹⁵⁵ γίνεται σαφές ότι ο άνθρωπος αποτελείται από έλλογη προσωπικότητα, ήτοι ενότητα σώματος και πνεύματος. Συνεπώς, η γυναίκα που εκπορνεύεται πουλάει ολόκληρο τον εαυτό της, όταν πουλάει το σώμα της, και ως εκ τούτου, ούτε η ίδια αντιμετωπίζει τον εαυτό της ως ανθρώπινο ον με απόλυτη αξία και αυτονομία.

Η συγγραφέας και ριζοσπάστρια φεμινίστρια Adrea Dworkin, επισημαίνει με καντιανούς όρους τα εξής: «Η αντικειμενοποίηση συμβαίνει όταν ένα ανθρώπινο ον ..... μετατρέπεται σε κάτι λιγότερο από ανθρώπινο, μετατρέπεται σε ένα αντικείμενο ή εμπόρευμα που πουλιέται ή αγοράζεται. Όταν υπάρχει αντικειμενοποίηση ένας άνθρωπος χάνει την ανθρώπινη ιδιότητά του .... Η ανθρώπινη ιδιότητά του πλήττεται με τον υποβιβασμό της».¹⁵⁶

Τόσο ο Kant, όσο και η ανωτέρω φεμινίστρια συμφωνούν ότι η συναίνεση ενός ανθρώπου να τον χρησιμοποιούν σεξουαλικά οι άλλοι δεν αρκεί προκειμένου να καταστήσει τη χρήση ηθικά επιτρεπτή, απαντώντας έτσι τόσο στους ελευθεριοκράτες που τα ανάγουν όλα σε ιδιωτικό δίκαιο και αντικείμενο ελεύθερης συναλλαγής, όσο και τους υπέρμαχους της αυτοδιάθεσης του σώματος, ως φεμινιστικού προτάγματος. Η συγκατάθεση αυτή των γυναικών να χρησιμοποιούνται σεξουαλικά από τους άνδρες, παρ' ότι ενεργή και πραγματική (actual consent), ήτοι επαρκής για τους υπέρμαχους της

¹⁵⁵ Kant I, Lectures on Ethics, Peter Heath, Cambridge University Press, 1997

¹⁵⁶ Παπαδάκη Λ., *Ζητήματα Ηθικής Φιλοσοφίας και Βιοηθικής, Καντιανές Προσεγγίσεις*, ΝΗΣΟΣ, 2017

ιδιοκτησίας επί εαυτού, είναι αδύνατη κανονιστικά,¹⁵⁷γι' αυτό και δεν τίθεται ζήτημα ούτε επάρκειας, ούτε αναγκαιότητάς της για την αντιμετώπιση των γυναικών αυτών ως αυτοσκοπών.

Επιπλέον, όπως προαναφέρθηκε και ανωτέρω, για τους ελευθεριοκράτες δεν ενδιαφέρουν τα παραγωγικά αίτια της βούλησης, αλλά μόνο η σύμπτωση βουλήσεων μεταξύ τυπικά ελεύθερων και ίσων υποκειμένων. Μπορεί, όμως, όπως επισημαίνουν οι MacKinnon και Dworkin, οι γυναίκες αυτές να μην επιθυμούν πραγματικά να χρησιμοποιούνται έτσι, αλλά να εξαναγκάζονται λόγω έλλειψης επιλογών στο πλαίσιο των πατριαρχικών κοινωνιών όπου επικρατεί έμφυλη ανισότητα. Κατά την νομικό ριζοσπάστρια φεμινίστρια MacKinnon: «Το χρήμα είναι το μέσο του εξαναγκασμού και αποτελεί τη συγκάλυψη της συναίνεσης».¹⁵⁸ Αυτή η παράμετρος, παρά την κοινωνιολογική της απόχρωση, πιθανό να λαμβάνεται υπόψη από την καντιανή θεωρία, που εξ' αυτού του ενδεχομένου, *δεν θα θεωρούσε δυνατή κανονιστικά την συναίνεση μιας εκπορνευόμενης.*

Μπορεί κάποιος να αντιτάξει ότι ναι μεν χρησιμοποιούνται ως αντικείμενα με εργαλειακή αξία, καθώς όμως αποφασίζουν οι ίδιες να εκπέσουν σε αυτό το καθεστώς, χρησιμοποιούνται παράλληλα και ως σκοποί, όπως επιβάλλει ο δεύτερος τύπος κατηγορικής προσταγής. Σύμφωνα, όμως, με την φεμινιστική ανάγνωση του Kant, οι γυναίκες δεν είναι πραγματικά υπεύθυνες για τον υποβιβασμό τους σε αντικείμενα με καθαρά εργαλειακή αξία. Η αντικειμενοποίησή τους απαιτείται και επιβάλλεται από τους άνδρες. Κατά την Dworkin: «...εκείνοι που κυριαρχούν πάνω σου σε κάνουν να πάρεις εσύ την πρωτοβουλία της ανθρώπινης καταστροφής σου».¹⁵⁹

Επιπροσθέτως, άλλος ένας λόγος που η πορνεία είναι ηθικά απαράδεκτη για την καντιανή θεωρία είναι επειδή παραβιάζεται η αρχή της αυτοτέλειας του πολίτη, ως θεμελιώδης αρχή Δικαίου που αντανακλά στην αρχή της αυτονομίας. Συγκεκριμένα, οι εκδιδόμενες γυναίκες στερούνται τα δικαιώματα του πολίτη, με βασικότερο όλων το

---

¹⁵⁷ Attas D., «Freedom and Self-Ownership», *Social Theory and Practice*, Florida State University Department of Philosophy, 2000

¹⁵⁸ Παπαδάκη Λ., *Ζητήματα Ηθικής Φιλοσοφίας και Βιοηθικής, Καντιανές Προσεγγίσεις*, ΝΗΣΟΣ, 2017

¹⁵⁹ Παπαδάκη Λ., *Ζητήματα Ηθικής Φιλοσοφίας και Βιοηθικής, Καντιανές Προσεγγίσεις*, ΝΗΣΟΣ, 2017

δικαίωμα να αναγνωρίζονται ως πρόσωπα ενώπιον του νόμου,¹⁶⁰ καθώς επιτρέποντας σε οποιονδήποτε να τις χρησιμοποιεί όπως θέλει χωρίς έννομες συνέπειες, εκπίπτουν της νομικής έννοιας του προσώπου με τα απορρέοντα αυτής δικαιώματα της ελευθερίας του λόγου και της αυτονομίας.¹⁶¹ Συνεπώς δεν γίνεται σεβαστό το status τους ως ελεύθερων και ίσων σε μια φιλελεύθερη δημοκρατική πολιτεία και εκπίπτουν από την δυνατότητα συνύπαρξης σε καθεστώς Δικαίου.

Καταληκτικά, επισημαίνεται, πως αν μια θεωρία, όπως εν προκειμένω η φιλοσοφική και πολιτική ιδέα της ιδιοκτησίας επί εαυτού, εφαρμοζόμενη σε βιοηθικά ζητήματα, αντίκειται στις ηθικές διαισθήσεις μας, πρέπει να απορριφθεί και όχι να αναπροσαρμοστεί ad hoc.¹⁶² Στη θέση της, πρέπει να ορθωθεί μια άλλη θεωρία, ικανή να τις δικαιολογεί καλύτερα, βάσει αρχών. Όπως επιδιώχθηκε να καταδειχθεί, η καντιανή θεωρία ανταποκρίνεται στις ηθικές αξιολογήσεις μας για το status του ανθρώπινου σώματος, και στις ηθικές μας εννοήσεις για την αντιμετώπιση βιοηθικών προβλημάτων με τρόπο συμβατό με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ- ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην εν λόγω τελευταία ενότητα συνοψίζονται τα ζητήματα που προσεγγίστηκαν στην παρούσα, με έμφαση στα συμπεράσματα τα οποία ενισχύουν το συνολικό κριτικό επιχείρημά μας κατά της ιδιοκτησίας επί εαυτού. Ειδικότερα, επισημάνθηκαν, καταρχάς, οι εύλογες λειτουργίες που επιτυγχάνει η ιδέα της ιδιοκτησίας επί εαυτού, λόγω της θετικής πλευράς της, η οποία συνεπάγεται την προστασία που παρέχεται στον φορέα της έναντι εξαναγκασμού και προσβολών της σωματικής του ακεραιότητας από τρίτους. Από την άλλη πλευρά, επισημάνθηκε πως, καθώς τα δικαιώματα επί του εαυτού, των δυνάμεων και του σώματος λογίζονται ως ιδιοκτησιακά, οι όμοιες με ενός ιδιοκτήτη αντικειμένου δυνατότητες και εξουσίες, όπως η μεταβίβαση και η παραίτηση, εύκολα αναιρούν τον προστατευτικό πυρήνα των δικαιωμάτων, με μοναδικό όρο την συναίνεση του φορέα τους.

---

¹⁶⁰ MacKinnon C.A., *Toward a Feminist Theory of the State*, PAPERBACK, 1991

¹⁶¹ Ρεθυμνιωτάκη Ε., Μαροπούλου Μ., Τσακιστράκη Χ. *Φεμινισμός και Δίκαιο*, Κάλλιπος, 2015

¹⁶² Σούρλας Π. Κ., «Μέλλοντα Πρόσωπα», *Επιθεώρηση Βιοηθικής*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2007

Παράλληλα, ένα καίριο ζήτημα που καταδείχθηκε ότι παραμένει ανοιχτό, είναι αυτό της ελλιπούς θεμελίωσης της ιδιοκτησίας επί εαυτού. Έγινε, μιν, αναφορά στην εργασιακή θεωρία του Locke, κατά την οποία η ιδιοκτησία επί του εαυτού είναι ο δικαιολογητικός λόγος της ατομικής ιδιοκτησίας, όμως, *παραμένει κενό δικαιολόγησης το θεμέλιό της ίδιας της ιδέας της ιδιοκτησίας επί εαυτού*. Πράγματι, κανένα εκτεθέν επιχείρημα δεν ήταν ικανό να επεξηγήσει, ουσιαστικά, για ποιο λόγο να διατηρούμε εμπράγματα δικαιώματα επί του εαυτού μας, και όχι, για παράδειγμα, δικαιώματα προσωπικότητας, ή δικαιώματα που κληρονομούμε από τους γονείς μας που τυχόν μας εξουσιάζουν μέχρι το θάνατό τους. Και, μάλιστα, ούτε αίτημα του πρακτικού λόγου είναι, κατ' αναλογία με τον επιτρεπτικό νόμο της ιδιοκτησίας επί πραγμάτων, καθώς ο ίδιος ο Kant την απορρίπτει ολοκληρωτικά, προτάσσοντας την σχέση μας με τον εαυτό και το σώμα μας ως αναπαλλοτρίωτη και ως απόρροια της έμφυτης ελευθερίας μας.

Επιπλέον, ήδη από την αρχή της παρούσας, επιχειρήθηκε να καταδειχθεί ότι λόγω της απεριόριστης ελευθερίας δράσης που προβλέπουν τα ελευθεριοκρατικά καθεστάτα του ελάχιστου κράτους, για χάρη των απαραβίαστων δικαιωμάτων μας, δεν καταφέρνουν να διασφαλίσουν την ουσιαστική ιδιοκτησία επί του εαυτού. Αυτό συμβαίνει επειδή η ανισότητα στους πόρους οδηγεί σε πιο περιορισμένη ελευθερία δράσης στους οικονομικά ασθενέστερους, εξαρτώντας τους αναπόφευκτα από τους εύπορους, και παραβιάζοντας, τοιουτοτρόπως, την καντιανή αρχή αντιμετώπισης ως σκοπού στο πρόσωπό τους. Επομένως, η ιδιοκτησία επί εαυτού της νοζικιανής ελευθεριοκρατίας, λόγω της εμμονής της σε ιστορικές αρχές μη διανεμητικής δικαιοσύνης, όχι μόνο δεν λαμβάνει υπ' όψη συνέπειες, όπως οι κοινωνικοοικονομικές ανισότητες σε καπιταλιστικές χώρες, αλλά ακριβώς λόγω της σύνδεσής της με τον απεριόριστο καπιταλισμό, αποτελεί την κρίσιμη παράμετρο που οδηγεί στην υποδούλωση κοινωνικών ομάδων.

Όσον αφορά τη μορφή που της δίνει η αριστερή ελευθεριοκρατία προκειμένου να αποφύγει την ανωτέρω συνέπεια, η ιδιοκτησία επί του εαυτού σίγουρα νοείται πιο ουσιαστικά, καθώς, εν προκειμένω, η ισότητα αποτελεί προϋπόθεση της ελευθερίας. Ειδικότερα, καθώς δεν είναι αποδεκτή για την αριστερή ελευθεριοκρατία η ύπαρξη ακτημόνων και η συνακόλουθη εξαρτητική σχέση με τους ιδιοκτήτες, είναι πιο συνεπής με την καντιανή αρχή της ισότητας και με την πραγματική δυνατότητα

αυτοπροσδιορισμού των ατόμων. Καθώς, όμως, παραμένει ανοιχτό το ζήτημα του τρόπου της ίσης διανομής των πόρων, με την πρόσθετη δυσκολία συνυπολογισμού των μελλοντικών ανθρώπων στην αναδιανομή, κλονίζεται και υπό αυτήν την προσέγγιση της ιδιοκτησίας επί του εαυτού η επίτευξη της ελευθερίας.

Η επιλογή του Cohen στην εργασία παρουσίασε ιδιαίτερο ενδιαφέρον επειδή συνεισέφερε όχι μόνο στην μερική απόρριψη της ιδιοκτησίας επί εαυτού που υποστηρίζει ο ίδιος, αλλά και σε συνδυασμό με την συμβολή του Brenkert, στην ολοκληρωτική της απόρριψη. Με τα επιχειρήματά του κατά της νοζικιανής full thesis της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, καταδείχθηκε ότι είναι ανεπαρκής για την αποφυγή της δουλείας, για την πρόταξη της αυτονομίας ως πραγματικής δυνατότητας αυτοπροσδιορισμού, καθώς και για την διασφάλιση της αντιμετώπισής μας ως αυτοσκοπών.

Αναδείχθηκε, επιπροσθέτως, πως τα δικαιώματα ελέγχου επί του εαυτού και κατ' επέκταση του σώματος και των δυνάμεών μας, ατυχώς θεωρούνται από τους ελευθεριοκράτες και τον Cohen ως απόρροια ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων πάνω μας, καθώς αναδύονται ζητήματα, όπως η έκπτωση του εαυτού σε καθεστώς αντικειμένου χρησιμοποιούμενου από άλλους. Καθώς δεν αρκούμαστε στην αποδόμηση και την κριτική, παρουσιάστηκαν και πιο θετικιστικές θέσεις, όπως του Brenkert που αντιμετωπίζει τα δικαιώματα αυτά ως κοινωνικοπολιτικά και του Attas που εισάγει την έννοια της original freedom, η οποία σεβόμενη την υποκειμενικότητά μας προσφέρει ένα ισχυρό θεμέλιό τους, συμβατό με το status μας. Από τις συγκεκριμένες προσεγγίσεις συμπεραίνουμε πως η «κατασκευή» της ιδιοκτησίας επί του εαυτού επιτυγχάνει λειτουργίες που επιτυγχάνονται και χωρίς αυτή, συνεπώς, ελλείψει αναγκαιότητάς της, αλλά και καταλληλότητας ώστε να εξηγηθεί η απαξία της δουλείας και να προταχθεί η αυτονομία, εύλογο είναι να απορριφθεί ολοκληρωτικά, αντικαθιστάμενη από εφικτές εναλλακτικές.

Ένα από τα βασικά συμπεράσματα της παρούσας, είναι πως παρά τις προσπάθειες του Taylor να συμβιβάσει την ιδέα της ιδιοκτησίας επί του εαυτού με την καντιανή θεωρία, αναδείχθηκε η αδυνατότητα άρσης του καθήκοντός μας να αντιμετωπίζουμε τους άλλους ως αυτοσκοπό, ακόμα και με την συναίνεσή τους. Ειδικότερα, το πρωταρχικό καθήκον αντιμετώπισης των άλλων και του εαυτού, ως αυτοσκοπών είναι προσωποπαγές ως προς τον φορέα του, ήτοι ως προς όλα τα ανθρώπινα όντα, γεγονός

που σημαίνει ότι δεν υφίσταται δυνατότητα εκχώρησης ή παραίτησης. Μόνο μέσω της καθηκοντολογικής προσέγγισης της καντιανής θεωρίας εξασφαλίζεται ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, η οποία έχει εγγενή αξία και δεν γίνεται να αποξενωθεί ούτε από τον φορέα του καθήκοντος, ούτε από τον φορέα της αντίστοιχης αξίωσης. Μάλιστα, από την παράθεση του Attas των διαφορετικών τύπων συναίνεσης που απαιτεί η ιδιοκτησία επί εαυτού και η καντιανή αρχή, καταδείχθηκε η ασυμβατότητά τους, και συγκεκριμένα η ανεπάρκεια της actual consent να μας σεβαστεί ως αυτοσκοπούς, και άρα ως ελεύθερους και ίσους.

Μπορεί η ιδιοκτησία επί εαυτού υπό την αρνητική της πλευρά να συμβαδίζει με την αντιμετώπιση ως σκοπού και τα πρωταρχικά καθήκοντα σεβασμού της ακεραιότητας των άλλων, η θετική της πλευρά, όμως, όπως εφαρμόζεται στα βιοηθικά ζητήματα που αφορούν κυρίως το σώμα, επιτρέπει πρακτικές, οι οποίες ενέχουν αυτές καθ' εαυτές ηθική απαξία. Η ηθική τους απαξία δεν έγκειται στην ιερότητα του σώματος και την θεώρησή του ως αυταξία, όπως θα προέτασσε ένα αρεταϊκό επιχείρημα, αλλά στη σύνδεσή τους με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια η οποία παρά την υποκειμενική και προσωποκεντρική της αξία, δεν συνιστά απλώς δικαίωμα, και γι' αυτό είναι ανεξάρτητη της βουλήσεώς μας. Η ασυμβατότητα της ιδιοκτησίας επί εαυτού και της καντιανής αρχής, και άρα η αδυναμία συναγωγής της πρώτης από την δεύτερη, αναδείχθηκε και από την εξέταση των βιοηθικών συνεπειών τους. Από την παρατήρηση των βιοηθικών ζητημάτων αποδείχθηκε και η ανεπάρκεια και ακαταλληλότητα της ιδιοκτησίας επί εαυτού να τα επιλύσει με τρόπο συμβατό με το status μας ως απαραβίαστου.

Καταληκτικά, θεωρούμε ότι επιτεύχθηκε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, η άρθρωση ενός κριτικού επιχειρήματος κατά της κατασκευής της ιδιοκτησίας επί του εαυτού, αναδεικνύοντας την ανυπαρξία του δικαιολογητικού της λόγου, λόγω έλλειψης τόσο θεμελίου όσο και της αναγκαιότητάς της ώστε να εξασφαλιστεί το status μας ως ελεύθερων και ίσων. Μέσα από την πληθώρα παράθεση των επιχειρημάτων των αναφερόμενων συγγραφέων και φιλοσόφων που αντιτείνουν στην εν λόγω ιδέα, αναστοχαστήκαμε πάνω σε αυτά ερμηνεύοντάς τα, ανασκευάζοντάς τα και εκφράζοντας τις αμφιβολίες μας, με αποτέλεσμα ένα καταληκτικό συνεκτικό συμπέρασμα για την ελευθεριοκρατική αυτή ιδέα της ιδιοκτησίας επί εαυτού. Αφορμή πάντα για έναν διευρυμένο και ανήσυχο φιλοσοφικό στοχασμό θα αποτελεί η πραγματική ζωή με τα

πρακτικά προβλήματα που δημιουργεί, τα οποία αναζητούν τις καταλληλότερες κανονιστικές θεωρίες που βασίζονται σε αρχές και δικαιολογούν καλύτερα τις ηθικές μας παραδοχές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Attas D., «Freedom and Self-Ownership», *Social Theory and Practice*, Florida State University Department of Philosophy, 2000
- Brenkert G. G., «Self-Ownership, Freedom and Autonomy», *The Journal of Ethics*, 1998
- Cleaver G. M., *The Idea of Self-Ownership*, A thesis submitted to Cardiff University for the degree of Doctor of Philosophy in Politics, 2011
- Cohen A. G., *Self-Ownership, Freedom and Equality*, Cambridge University Press, 1995
- Friedman M., *Capitalism and Freedom*, University of Chicago Press, 1962
- Hayek F., *The Constitution of Liberty*, University of Chicago, 1960
- Kant I., *Lectures on Ethics*, Peter Heath, Cambridge University Press, 1997
- Kernohan A., «Capitalism and Self-Ownership», *Social Philosophy and Policy Foundation*, 1988
- Korsgaard C. M., «Kant's formula of universal law», *Pacific Philosophical Quarterly*, University of South California, 1985
- Korsgaard C., «Personal Identity and the Unity of Agency: A Kantian Response to Parfit», *Philosophy & Public Affairs*, 1989
- MacKinnon C.A., *Toward a Feminist Theory of the State*, PAPERBACK, 1991
- Marx K. *Das Kapital I*, χ.χ.

- Nagel T., «Personal Rights and Public Space», *Philosophy and Public Affairs*, 2006
- Nozick R., *ANARCHY, STATE, AND UTOPIA*, Blackwell, 2010
- Okin S. M., *Justice, Gender, and the Family*, Basic Books, 1989
- Raz J., *The Morality of Freedom*, University of Oxford, 1988
- Steiner H., *An Essay on Rights*, Blackwell, 1994
- Taylor R. S., «A Kantian Defense of Self-Ownership», *Journal of Political Philosophy*, 2004
- Taylor R. S., «Self-Ownership and the Limits of Libertarianism», *Social Theory and Practice*, Florida State University Department of Philosophy, 2005

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Kant I., *ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ ΤΩΝ ΗΘΩΝ*, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, 2017
- Kant I., *Μεταφυσική των Ηθών*, ΣΜΙΛΗ, 2013
- Kymlicka W., *Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ*, ΠΟΛΙΣ, 2005
- Locke J., *ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΠΕΡΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ*, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, 2018
- Rawls J. *ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ*, ΠΟΛΙΣ, 2010
- Ronald Dworkin, *Η Επικράτεια της Ζωής, Αμβλώσεις, Ευθανασία & Ατομική Ελευθερία*, Αρσενίδης, 2013
- Sandel M. J., *Δικαιοσύνη ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΣΩΣΤΟ*, πόλις, 2011
- Ανδρουλιδάκης Κ., *ΚΑΝΤΙΑΝΗ ΗΘΙΚΗ- Θεμελιώδη Ζητήματα και Προοπτικές*, ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑ, 2010
- Βασίλης Β., «το δικαίωμα στον ιδιωτικό βίο», πανεπιστημιακές παραδόσεις, χ.χ
- Βασιλόγιαννης Φ., *ΠΡΟΣΩΠΑ, ΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ: Ιδιοκτησία και μη διανεμητική δικαιοσύνη*, ΕΥΡΑΣΙΑ, 2015
- Επίκτητος, *Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ*, ΔΩΜΑ, 2017
- Παπαγεωργίου Κ., «Καντ ένας νομικός ηθικιστής; Μια ματιά στην εφαρμοσμένη ηθική του» (αρχική δημοσίευση: *Rechtssystem und praktische Vernunft*, 1993

- Παπαδάκη Λ., *Ζητήματα Ηθικής Φιλοσοφίας και Βιοηθικής, Καντιανές Προσεγγίσεις*, ΝΗΣΟΣ, 2017
- Ρεθυμνιωτάκη Ε., Μαροπούλου Μ., Τσακιστράκη Χ., *Φεμινισμός και Δίκαιο*, Κάλλιπος, 2015
- Σούρλας Π. Κ., «Μέλλοντα Πρόσωπα» *Επιθεώρηση Βιοηθικής*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2007
- Σούρλας Π. Κ., *ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΔΙΚΑΝΙΚΗ ΚΡΙΣΗ*, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, 2018
- Τέγος Σ., «Οι έννοιες της ιδιοκτησίας του εαυτού και του κτητικού ατομικισμού: Αναγνώσεις της πολιτικής φιλοσοφίας του Χομπς», *ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΑ, ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ*, 2007

